

ANÀLISI OPINIÓ ENTREVISTES

Una celebració coral de 50
anys de llibertat a Espanya

D'ON VENIM

El 1975, Espanya va iniciar un camí llarg i difícil per a recuperar la llibertat i la democràcia. El 2025, 50 anys després, recordem l'inici d'este èxit col·lectiu i celebrem el país pròsper, plural i democràtic en què ens hem convertit.

50

ANYS

ENTREVISTES

Joe Crepúsculo
Rodrigo Cuevas
Emilio Doménech
Belén Esteban
Deborah García
Samantha Hudson
José María Lassalle
Elisa Pérez Vera
Jorge Javier Vázquez
María Zamora

ARTICLES

Alejandro Pérez-Olivares
Ana Cabana
Carme Molinero Ruiz
Ismael Saz
Julián Casanova
Margarita Vilar Rodríguez
Miguel Ángel del Arco
Nicolás Sesma
Zira Box

IL·LUSTRACIONS DE

Ana Yael
Antonia Santolaya
Candela Sierra
Elisa Arguilé
Jaime Serra
Mamen Moreu
Marta Pina
Raúl
Riki Blanco
Yeyei Gómez

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

ESPAÑA EN LIBERTAD
50 AÑOS

Crèdits

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

ESPAÑA EN LIBERTAD
50 AÑOS

Secretaria d'Estat de Memòria Democràtica

Secretari d'Estat de Memòria Democràtica: Fernando Martínez López

Comissionat per a la celebració dels 50 anys d'Espanya en llibertat

Comissionada: Carmina Gustrán Loscos

Directora de l'Oficina del comissionat: Marisol Mena Rubio

Assessor de comunicació: Íñigo García Salcedo

Assessor acadèmic: Kostis Kornetis

Assessora de cultura: María Isla Aguilar Torres

Consellera tècnica de producció i comunicació: Sara González Iglesias

Consellera tècnica de programació: Carolina Fenoll Espinosa

Disseny i maquetació: David Adiego

Coordinació de continguts: Miriam Rodríguez Debasa

Impressió: lbersaf

Edició: Ministeri de Política Territorial i Memòria Democràtica

Catàleg de publicacions de l'Administració General de l'Estat

NIPO: 127-25-019-4

Data d'edició: novembre de 2025

Espanya, 2025

Els editors i editores d'esta publicació no compartixen necessàriament les opinions dels autors i autores dels articles o de les persones entrevistades.

Agraïments:

Paloma Aguilar
Miguel Ángel del Arco
Zira Box
César Brizuela
Ana Cabana
Julián Casanova Ruiz
José Ramón Cuesta
Raquel Guillén
Carme Molinero Ruiz
Pilar Moreno González
Alejandro Pérez-Olivares
Nuria Riba
Cristina Rocamora
Ismael Saz
Nicolás Sesma
Gema del Valle
Margarita Vilar Rodríguez

Il·lustracions:

Antonia Santolaya / <https://antonia-santolaya.webnode.es>
Ana Yael / <https://www.anayael.com>
Mamen Moreu / <https://www.mamenmoreu.com>
Elisa Arguilé / <https://bibliotecadearagon.es/referencias/elisa-arguile>
Candela Sierra / <https://candelasierra.com>
Marta Pina / <http://martapina.es>
Raúl Fernández / https://www.tebosfera.com/autores/fernandez_calleja_raul.html
Riki Blanco / <https://www.rikiblanco.net/>
Yeyei Gómez / <https://www.yeyei.gomez.es/>
Jaime Serra / <https://www.archivosjaimeserra.com>

Crèdits de les fotografies:

Les fotografies incloses en este monogràfic són d'Agència EFE, excepte les següents:

Retrats de Carmina Gustrán i Elisa Pérez: Lukasz Michalak / @estudio_perplejo

Retrats de Rodrigo Cuevas: Ricardo Villoria i El Cohete

Retrat de Joe Crepúsculo: Alexander Gross

Retrat de Jorge Javier Vázquez: cedit per ell mateix

Retrat de María Zamora: Begoña Rivas

Retrats de Samantha Hudson: Dominnico i Adri Cuerdo

Retrat d'Emilio Doménech: WATIF

Retrats de Deborah García: Carlos Ruiz

Les fotografies que il·lustren la línia de temps 2016-2025 i les fites (23F) “Intent de cop d'estat” (1981), “Atemptats de l'11M” (2004) i “Pandèmia de COVID-19” (2020) són **d'EPA (EFE)**.

La fotografia que il·lustra l'article de Margarita Vilar, a la pàgina 75, està cedida per **l'Arxiu d'Història del Treball, fundació 1.º de Mayo**.

La fotografia que il·lustra la fita “Els gira-sols cecs” (2009) és de **Wikimedia** i “Debat sobre IA i democràcia” (2024) és **d'Adobe Stock**.

Índex

PRESENTACIÓ

- 9** 50 anys d'Espanya en llibertat. Pedro Sánchez.
President del Govern d'Espanya
- 11** Ángel Víctor Torres.
Ministre de Política Territorial i Memòria Democràtica d'Espanya
- 14** Carmina Gustrán Loscos.
Comissionada per a la celebració dels 50 anys d'Espanya en llibertat

D'ON VENIM

- 20** 1975-1985:
Transició, desig de llibertat i explosió cultural
- 28** 1986-1995:
Modernització, espectacle i desencantament
- 34** 1996-2005:
Globalització, drets i doble velocitat
- 46** 2006-2015:
Crisi, contestació i politització des de baix
- 56** 2016-2025:
Crisi de representació, feminisme i resignificació democràtica

ENTREVISTES

- 24** Elisa Pérez Vera
- 39** Rodrigo Cuevas
- 48** Emilio Doménech
- 52** Joe Crepúsculo
- 58** Jorge Javier Vázquez
- 67** Samantha Hudson
- 76** Deborah García
- 80** Belén Esteban
- 86** José María Lassalle
- 92** María Zamora

FITES IL·LUSTRADES

- 19** El 31 d'octubre de 1978, les Corts Generals aproven la Constitució espanyola, ratificada en referèndum el 6 de desembre d'eixe mateix any. *Il·lustració d'Antonia Santolaya*
- 26** La periodista Rosa María Mateo llegix davant del Congrés dels Diputats el manifest de les forces polítiques i sindicals en la manifestació contra l'intent de cop d'estat del 23F. *Il·lustració d'Ana Yael*
- 32** El 3 de juliol de 2005, Espanya aprova el matrimoni igualitari. *Il·lustració de Mamen Moreu*
- 44** La democràcia consolida el moviment feminista, que assolix fites històriques. *Il·lustració d'Elisa Arguilé*
- 54** El moviment obrer es proposa com a un agent fonamental en el desenrotllament de la democràcia a Espanya. *Il·lustració de Candela Sierra*
- 62** L'ecologisme impulsa una transformació social i cultural per a promoure un futur més sostenible. *Il·lustració de Marta Pina*
- 71** El 26 de juliol de 1977, Espanya sol·licita el seu ingrés a la Unió Europea. L'1 de gener de 1986 es convertix en un membre ple. *Il·lustració de Jaime Serra*
- 78** Olimpíades de Barcelona, Exposició Universal de Sevilla, Madrid Capital Europea de la Cultura. El món sencer mira cap a Espanya l'any 1992. *Il·lustració de Raül*
- 88** 2010: l'organització terrorista ETA anuncia un "alto el foc permanent, general i verificable". El 20 d'octubre de 2011 confirma el cessament definitiu de la seua activitat armada. *Il·lustració de Riki Blanco*
- 94** 2007: les Corts Generals aproven la primera llei de memòria, orientada a la reparació i al reconeixement de les víctimes de la dictadura. *Il·lustració de Yeyei Gómez*

LA HISTÒRIA

- 22** Coneixement històric, enfront de fabuladors i propagandistes
De Julián Casanova
- 30** Donem la benvinguda a la sociologia en l'estudi del passat (i des del present)
De Zira Box
- 41** "50 anys de llibertat": l'oportunitat de reclamar per a la història el relat sobre les actituds socials cap al franquisme
D'Ana Cabana
- 50** De l'"Arriba el campo" a la lluita per la democràcia. El món rural i els pobles durant el franquisme
De Miguel Ángel del Arco
- 60** El discurs social com a component legitimador del franquisme?
De Carme Molinero Ruiz
- 64** Per a entendre un règim. Nacionalisme reaccionari i feixisme en la dictadura franquista.
D'Ismael Saz
- 72** "50 anys en llibertat": un enfocament crític des de la història econòmica
De Margarita Vilar Rodríguez
- 82** 50 anys després: arxius per i per a la democràcia
D'Alejandro Pérez-Olivares
- 90** Les dictadures tenen qui els escriga.
De Nicolás Sesma
- 99** Notes i referències

El setembre de 1981, després de passar més de 40 anys al MoMA de Nova York, el Guernica de Picasso es presenta a Madrid. Picasso havia decidit que la seua obra no tornara a Espanya fins que el país recuperara la democràcia.

Pedro Sánchez
 President del Govern d'Espanya

Este any, Espanya commemora un aniversari decisiu. Han passat 50 anys des que vam deixar arrere una dictadura i vam començar a construir, entre tots i totes, la democràcia que tenim hui. Mig segle després, podem mirar arrere amb orgull i també amb responsabilitat, perquè la llibertat i els drets de què gaudim no van ser un regal, sinó una conquesta.

L'Espanya de fa 50 anys era un país molt diferent. No hi havia eleccions lliures, la censura controlava la paraula escrita i parlada, i milions de ciutadans no podien expressar-se ni participar en la vida pública. Les dones tenien limitats els seus drets més elementals i les nostres llengües i cultures diverses se silenciaven en l'esfera oficial. Qui pensava diferent patia les conseqüències de l'autoritarisme.

Hui en dia vivim en una Espanya transformada. En estes cinc dècades hem aconseguit avançaments socials, econòmics i culturals que ens situen entre les democràcies més sòlides del món. Hem duplicat la nostra renda per càpita, hem ampliat de manera notable l'esperança de vida i hem escalat posicions en tots els índexs de benestar i desenrotllament humà. Som un país modern, plural i obert, que ha sabut reconciliar-se amb la seua història i projectar-se cap al futur.

La commemoració d'*Espanya en llibertat* vol ser, sobretot, una celebració d'este camí col·lectiu i una

invitació a reflexionar sobre el que hem aconseguit com a societat i sobre els reptes que encara ens esperen. Perquè la democràcia no és un destí assolit una vegada per sempre, sinó que és un procés viu que es pot debilitar si no el defensem. En un món on ressorgixen els extremismes i els autoritarismes, cal recordar que la nostra convivència pacífica, els nostres drets i la nostra prosperitat són fruit d'un esforç compartit i d'un compromís que no hem de donar per fet.

Espanya en llibertat no és només una commemoració del passat; és, sobretot, una aposta pel futur. És una manera de dir en veu alta que mai més renunciarem a la llibertat i que continuarem construint una societat més justa, més igualitària i més oberta.

50 anys després, la democràcia espanyola continua sent jove, forta i plena de possibilitats. Este aniversari és una ocasió per a celebrar, per a aprendre i per a renovar el nostre compromís amb els valors que ens han portat fins ací. Perquè tindre cura de la llibertat és la millor manera d'honrar els qui la van conquerir i la millor garantia que continuarà viva per a les generacions que vindran. / •

Àngel Víctor Torres

Ministre de Política Territorial
i Memòria Democràtica d'Espanya

«No es tracta de ser d'esquerres o de dretes; es tracta de comportar-nos com a éssers humans»

Angel Víctor Torres (Aruca, Gran Canària, 1966) detalla en esta entrevista quins són els objectius del programa “Espanya en llibertat. 50 anys”. La seua faceta docent —és professor de secundària de Llengua i Literatura— traspasa esta xarrada, en la qual posa un èmfasi especial en la necessitat que els més jòvens sàpien la veritat del que va passar durant la guerra i la dictadura, perquè valoren els avançaments democràtics assolits a Espanya. Confessa que el més gratificant de ser ministre de Memòria Democràtica és poder comunicar a les famílies que s’han localitzat les restes dels seus éssers estimats i insisteix que el Govern d’Espanya no s’aturarà fins que s’òbriguin totes les fosses, cunetes i pous que han contingut els cossos de les víctimes durant massa temps.

Ha dit que el programa “Espanya en llibertat. 50 anys” se centra en la celebració de la democràcia i el reconeixement dels qui la van fer possible. Com li ho explicaria a una persona jove?

Molt senzill. “Espanya en llibertat. 50 anys” és un programa que commemora i celebra el mig segle de democràcia que hem viscut al nostre país després de la mort del dictador Francisco Franco el 20 de novembre de 1975. Són més de cent actes que tenen tres objectius fonamentals: homenatjar els qui van donar la vida per a assolir la llibertat de què ara gaudim, celebrar l’Espanya que som, esta que hem construït tots i totes, després d’un dels períodes més foscos de la nostra història, i, finalment, transmetre a la nostra joventut la veritat del que va succeir, perquè valoren la llibertat de què ara gaudixen en la seua justa mesura.

Li pregunte pels jòvens perquè són un públic difícil quan es parla de memòria democràtica.

No crec que siga un públic difícil. Tenim una joventut preparada i oberta que sap valorar el que tenim i que gaudix dels nivells més alts de llibertat que s’han aconseguit al nostre país.

“A una xica de 20 anys li explicaria que, durant el franquisme, les dones no tenien el control sobre si mateixes, ni tan sols podien tutelar els seus propis fills”

Sí, però hi ha estudis que assenyalen que hi ha jòvens que estan perdent la confiança en la democràcia.

Fa poc vaig llegir en un mitjà el titular següent: “Un de cada cinc jòvens europeus preferix un govern autoritari a un de democràtic”. És una dada preocupant, però el titular també podria ser que quatre de cada cinc no preferixen un govern autoritari. La democràcia és el sistema que ens ha permés fer més avançaments com a societat i la joventut n’és conscient.

Què li diria a eixe un de cada cinc que no té simpatia per la democràcia? Imaginem-nos que és una xica de 20 anys.

Si fora espanyola, d’entrada li diria que durant el franquisme no tindria el control sobre si mateixa, que no tindria dret a decidir o que a les aules se separava els alumnes per sexes: els xiquets amb els xiquets i les xiquetes amb les xiquetes. Li diria que, en una altra època, hauria de fer una mena de servici social femení obligatori que li ensenyaria a ser esposa, mestressa de casa i mare submissa. Que es trobaria amb múltiples dificultats per a estudiar una carrera universitària i no podria treballar sense el permís del seu

“El més gratificant de ser ministre de Memòria Democràtica és poder comunicar a les famílies que hem trobat el cos d’un ésser estimat. És molt emocionant”

pare o del seu marit. A més, no podria obrir un compte corrent ni viatjar sense la vènia de l’home que la tenia “tutelada”. Per descomptat, no podria divorciar-se ni decidir sobre el seu cos, en cas que volguera avortar. Una cosa que em sembla aberrant és que les dones parien, però no tenien la tutela dels seus fills i filles. La tutela sempre era del pare, que exercia tots els drets sobre ells. A esta jove de 20 anys li diria, en definitiva, que valorara els enormes avançaments que hem aconseguit amb la democràcia i el feminisme. Li donaria eines perquè sàpia identificar els qui llancen missatges negacionistes i involucionistes, i que pretenen fer retrocedir el país.

Per què creu que pot haver-hi desafecció per la democràcia?

Crec que a estes persones els falta informació. Voldria que entengueren que en una dictadura no es vota els

“El Govern d’Espanya no parerà fins a exhumar l’últim cos de les fosses, cunetes i pous de la vergonya”

representants polítics, no hi ha pluralisme polític, no es pot parlar obertament, no hi ha crítica al règim, se segresta la premsa i es persegueixen les minories com les persones del col·lectiu LGTBIQ+.

En què ens hem equivocat perquè això passe?

Crec que hi ha tota una ofensiva de l’extrema dreta en l’àmbit mundial, que també té representació a Espanya. Pense que hem subestimat el poder dels nous llenguatges de les xarxes socials. La ultradreta, però, ha entès perfectament que són una eina molt poderosa per a escampar rumors falsos i mentides. Pel mòbil, a un xic de quinze anys no li arriba que Espanya està al capdavant del creixement econòmic d’Europa, ni que hi ha un rècord històric de persones ocupades al nostre país, ni que hem pujat el salari mínim professional de 736 a 1.184 euros, ni que sense governs com l’actual no hi hauria, per exemple,

matrimoni igualitari... A ell li arriba que els immigrants són els culpables de les seues “frustracions”, molt sovint alimentades artificialment pels mateixos que escampen rumors falsos. Per exemple, li fan creure que pagar impostos és un robatori, que s’estan ocupant cases o que la violència masclista és una bola “feminazi”.

També hi ha rumors falsos que diuen que amb Franco es vivia millor...

Efectivament. Enguany un jove diputat de la ultradreta va dir al Congrés que el franquisme havia sigut una època de reconstrucció, progrés i unitat. Terrible. I encara hi ha qui li atribuïx a Franco la creació, per exemple, de la Seguretat Social, el disseny de la xarxa de pantans o les vivendes de protecció oficial. Tot això no respon a la veritat. El que sí que està acreditat és que va donar un cop d’estat contra la legalitat democràtica de la Segona República, on va haver-hi enormes avançaments socials i en drets que van situar el nostre país a l’avantguarda d’Europa i que van ser aranats sense pietat.

I com es poden combatre estos rumors falsos?

Amb informació, constància, accions divulgatives com “Espanya en llibertat. 50 anys” i lleis com la de memòria democràtica. Els que ens considerem

“A Cuelgamuros, els republicans van ser «emmagatzemats» en caixes comunes, barrejats amb fins a dotze cosos, sense identificar i només amb el nom del poble del qual procedien escrit a la caixa. Així entenia Franco la concòrdia”

verdaderament demòcrates no hem de defallir. Hem de fer honor als principis de veritat, justícia, reparació i garanties de no-repetició. Davant d’un rumor fals cal respondre de forma contundent i no aporegar-se. Es tracta de complir i fer complir les lleis que ens hem donat i de respectar els tractats internacionals de drets humans. Les víctimes ja han esperat massa temps. Els ho devem. Per exemple, si un representant públic trenca les fotos de víctimes de la repressió franquista, cal acudir a la fiscalia, com vam fer amb el president del Parlament balear. No podem permetre que humiliar les víctimes isca gratis. Però, a més a més, cal fer molta pedagogia.

Què els diu als qui opinen que el que fan les polítiques de memòria és reobrir ferides o que recomanen que cal deixar els morts tranquils?

Doncs els dic que, segurament, no s’han acostat a una persona que s’haja passat anys posant flors en una fossa buida. Els animaria que s’estigueren només deu minuts escoltant dones com Pino Sosa, la meua paisana canària, que es va passar tota la vida buscant les restes del seu pare i que, quan les va trobar —gràcies al fet que vam obrir els pous d’Arucas quan jo era alcalde i no hi havia ni Llei de memòria històrica—, la seua reacció va ser dir: “No pararé fins que tothom pugui localitzar el seu ésser estimat”. Mire, trobar i identificar les víctimes del cop d’estat

i del franquisme —totes— és una qüestió d'humanitat. “No es tracta de ser d'esquerres o de dretes; es tracta de comportar-nos com a éssers humans”. Recorde que la neboda d'una víctima va dir una frase que em va impactar molt: “Ens van robar la seua vida, però també ens van robar la seua mort”. Això no pot ser.

I què passa amb les víctimes del costat que va guanyar la guerra?

Doncs que els donem igualtat de tracte. El que passa és que la majoria d'estes víctimes van ser enterrades dignament i se'ls va retre honor durant els 40 anys del règim. Si un familiar d'una víctima del costat insurrecte reclama el cos, se li dona el mateix tracte que a un del costat republicà. La llei és igual per a tothom. Durant el franquisme no va ser així. Mire, gràcies a la Llei de memòria democràtica hem identificat recentment les restes d'un home que pertanyia a la Falange, que eren a la vall de Cuelgamuros. El cos serà entregat a la seua família prompte. Un altre exemple: s'ha entregat una declaració de reparació i reconeixement a la família de Joaquín Amigo, professor de Filosofia que uns milicians republicans van segrestar i van llançar per un pont nou dies després de l'assassinat del seu amic Federico García Lorca. Nosaltres no fem sectarisme. Però insistisc: durant el franquisme es van honrar les víctimes insurrectes. Així ho van fer a la vall. Les restes dels “caiguts per Déu i per Espanya”, com deia el règim, estan en caixes individuals amb els seus noms. Els republicans van ser “emmagatzemats” en caixes comunes, amb fins a dotze cossos barrejats, sense identificar i només amb el nom del poble del qual procedien escrit a la caixa. Així entenia Franco la “concordia”.

Els treballs a Cuelgamuros ja han fet dos anys. Què s'està fent allà? Com han avançat?

És un treball ímprobe, amb el professor Francisco Etxeberria al capdavant d'un equip científic interdisciplinari d'altíssim nivell. Es tracta de localitzar i identificar els cossos de les víctimes que van ser traslladades a partir del 1959 al que en aquell temps s'anomenava Valle de los Caídos. Dues-centes famílies han sol·licitat recuperar els seus éssers estimats, dels quals n'hem identificat díhuit, de moment. Al juny va fer dos anys des que es va iniciar esta recerca forense i, malgrat els bastons a les rodes que han volgut posar els col·lectius de la ultradreta, continuem i continuarem endavant. En estos moments es treballa en la investigació de caixes procedents de huit municipis.

Quin és el destí que es vol donar a la vall de Cuelgamuros?

Hem posat en marxa un concurs internacional d'idees que ha sigut un èxit. S'han rebut 34 propostes per a convertir el que va ser un espai d'exaltació de la dictadura i el dictador en un lloc per a la reflexió, un centre d'interpretació que servisca al principi de garantia de no-repetició.

Estos són els mateixos principis dels Llocs de Memòria que està declarant el Govern.

Sí. Són espais que cal reassignificar. Que se sàpia el que van ser perquè mai més succeïsquen fets tan greus com els que va viure el nostre país durant la guerra i amb el totalitarisme. Fa poc hem incoat l'expedient per a declarar Lloc de Memòria la Colònia Agrícola Penitenciària de Tefía, a Fuerteventura, i hem acordat amb l'ajuntament una primera subvenció de 100.000 euros, que es completarà amb partides anuals, per a convertir el que va ser un camp de treball per a persones homosexuals en el centre canari d'interpretació de la memòria històrica del col·lectiu LGTBIQ+. Un espai digne a l'altura de la reparació que mereixen els qui van patir aquella humiliació. Sincerament, quan parle amb alumnes de batxillerat i els dic que hi havia un lloc on es confinava persones LGTBIQ+ pel simple fet de ser-ho, no em creuen. Han de saber que els van vexar i que els feien exàmens clínics, com si ser homosexual fora una malaltia.

Què diria que és el més reconfortant del seu paper com a ministre de Memòria Democràtica?

Sense cap dubte, i amb diferència, el més gratificant és poder comunicar a les famílies que hem trobat i identificat el cos del seu ésser estimat. Em resulta impossible contindre les llàgrimes en molts casos. És molt emocionant. Estes persones fa molts anys que esperen. De vegades no arribem a temps i he de parlar amb els nets i netes perquè els fills i filles han mort. Recorde concretament un senyor que em va dir que no era una qüestió de ser d'una ideologia o d'una altra, sinó que es tractava de retornar les restes a les famílies perquè anaren a “plorar-los, resar-los o el que cadascú senta”. I és així, estem parlant d'una qüestió d'humanitat. Per això, el Govern d'Espanya no defallirà fins que exhurem fins a l'últim cos de les fosses, cunetes i pous de la vergonya. / ·

“Hem posat en marxa el concurs d'idees i s'han rebut 34 propostes per a convertir la vall de Cuelgamuros en un centre d'interpretació que servisca al principi de garantia de no-repetició”

Carmina Gustrán Loscos

Comissionada per a la celebració dels 50 anys de llibertat d'Espanya

«**Esta commemoració és una oportunitat extraordinària per a conversar i debatre sobre quin tipus de societat volem**»

La historiadora Carmina Gustrán Loscos és la comissionada per a la celebració dels 50 anys d'Espanya en llibertat. Al capdavant del comissionat, dirigeix un programa d'activitats que vol homenatjar els qui van contribuir a construir la democràcia a Espanya i transmetre als jòvens la importància dels valors democràtics.

Què significa per a vosté assumir esta responsabilitat?

És, en efecte, una gran responsabilitat que comporta molta faena, però és un privilegi. Des del comissionat volem fer moltes coses, arribar a tot el territori i també més enllà de les nostres fronteres i, sobretot, tindre un impacte entre els més jòvens. Per tant, hi ha una certa pressió autoimposada per a intentar assolir el màxim possible en estes línies. I queda molta faena per fer.

Doctora europea en Història Contemporània per la Universitat de Saragossa i la Universitat de Nantes, la seua passió per la història va començar a una edat primerenca. "Des de molt jove em va interessar la història, sobretot la història contemporània espanyola". És en este període on s'emmarca la seua àrea de recerca, centrada en les relacions entre història, política, cultura i societat. Davant la pregunta de si creu que la cultura ha tingut un paper important en els avançaments socials i polítics que s'han produït en els últims 50 anys, la resposta és rotunda: "Sens dubte. La cultura i l'educació són claus per a una ciutadania informada i crítica".

"Sobretot, m'agradaria que el treball del comissionat servira per a plantejar qüestions clau sobre el nostre present i futur, que ajudara a facilitar la pràctica de la democràcia"

A la seua tesi doctoral *El franquismo en el cine español (1975-2000)* investiga les representacions a la gran pantalla de la dictadura de Francisco Franco durant els 25 anys que van seguir a la mort del dictador. Quines són les conclusions d'esta recerca?

La meua tesi reforça la idea que tota obra cultural és filla del seu temps i recull les preocupacions i temes presents en la societat. Les pel·lícules que tracten del franquisme en el meu àmbit cronològic d'estudi, especialment aquelles estrenades en els anys huitanta i noranta enllacen amb una tendència a no aprofundir en el nostre passat recent més traumàtic, el de la guerra i la dictadura. De la mateixa manera que en eixos anys no hi havia polítiques públiques de memòria, les pel·lícules sobre la dictadura ens expliquen ben poc sobre ella, sobre com sorgix i per què, sobre com es manté durant tants anys... Es busquen productes poc problemàtics, que no s'endinsen en la complexitat del període.

És cert que durant la transició sí que es van estrenar obres molt interessants, però, a mesura que es va affermar la democràcia, la diversitat i la gosadia van donar pas a l'homogeneïtzació i a l'estandardització, amb unes representacions moderades, si no directament mediocres.

Podria recomanar tres pel·lícules per a entendre millor esta època?

Una seria *Canciones para después de una guerra*, de Basilio Martín Patino (1971), un documental molt interessant en el qual, a través de cançons populars i imatges d'arxiu, es recorren els quasi 40 anys de dictadura. És una obra que va ser prohibida per la dictadura i que no es va poder estrenar fins al 1976. Malgrat que han passat 50 anys des de llavors, continua funcionant molt bé amb el públic i és una obra mestra del muntatge. També *El sur*, de Víctor Erice (1984), una de les millors pel·lícules de tot el corpus que vaig analitzar; sap retratar molt bé com la

“Volem conèixer i donar a conèixer el nostre passat recent, especialment la dictadura i la transició, posant en relleu el treball dels moviments socials i la gent del carrer en la lluita per la democràcia i pels drets socials de què gaudim hui”

dictadura va ser una màquina de crear infelicitat, a més de plantejar qüestions molt interessants sobre la memòria. Finalment, *El silencio de otros*, d'Almudena Carracedo i Robert Bahar (2018), que explora el llegat del franquisme a l'Espanya actual a través de la lluita silenciada de les seues víctimes per a aconseguir justícia i reparació.

El 1975, l'any en què mor Francisco Franco i que marca l'inici de la commemoració, no havia nascut. Com es va viure a la seua família la transició espanyola? Com li van transmetre estes vivències?

Vinc d'una família molt poc polititzada. El 1975, els meus pares estaven treballant deu o dotze hores diàries i estalviant per a casar-se... De la transició com a període polític, per tant, em van parlar poc i tampoc no crec que arribarem a parlar de la transició ni a l'escola ni a l'institut.

“M'interessava molt la història, sobretot la del segle XX”

I de la Guerra Civil i el franquisme?

De la Guerra Civil sí que em van parlar més, sobretot de la guerra al meu poble. La meua tia, que era una miqueta com la guardiana de la memòria familiar, ens va transmetre a les meues germanes i a mi moltes històries d'aquells anys. Malgrat que a la nostra família no hi va haver represaliats, sí que se'ns va explicar com en una localitat com la meua, de tot just 5.000 habitants, van executar més de 100 civils per les seues idees progressistes, entre els quals hi havia l'alcalde i diversos regidors.

Per què va decidir estudiar història?

M'interessava molt la història, sobretot la del segle XX, les grans lluites contra el feixisme, l'inici dels reporters de guerra o la història oral. Més que dates o fets, m'interessava aprendre els processos històrics, les causes i les conseqüències. Quan era a l'institut

vaig començar a fer una sèrie d'entrevistes sobre la Guerra Civil al poble als meus avis, als meus besoncles, als avis de les meues amigues, als meus veïns... Encara tinc les cassets a casa dels meus pares. Hauria de digitalitzar-les.

Des de la seua tasca al capdavant del Comissionat per a la celebració dels 50 anys d'Espanya en llibertat, quins definiria com els principals objectius d'esta commemoració?

“Volem conèixer i donar a conèixer el nostre passat recent, especialment la dictadura i la transició, posant en relleu el treball dels moviments socials i la gent del carrer en la lluita per la democràcia i pels drets socials de què gaudim hui”. Volem celebrar que deixem arrere aquells anys i que ja no som eixe país, sinó un estat divers, plural, europeu i modern. I volem conversar i obrir espais per a la conversa sobre per què és important parlar de tot això hui, sobre què és la democràcia i sobre quina societat volem.

Quins són els principals eixos de treball d'este comissionat?

Com he dit, volem portar el passat al present per a parlar del nostre futur. Per això, estem treballant al voltant de tres línies: jòvens i democràcia; passats incòmodes, futurs possibles; i memòria/es popular/s.

Des d'alguns sectors s'ha criticat que es prenga com a data de referència per a l'aniversari la mort del dictador Francisco Franco. Per què ha sigut així?

La mort de Franco no va portar la llibertat ni la democràcia, però sí que va obrir una finestra de possibilitat i va permetre que, a poc a poc, s'anara eixamplant l'espectre d'allò possible. Si ens n'haguérem anat a celebrar les primeres eleccions democràtiques o la Constitució, ens hauríem deixat fora moltes lluites i hauríem continuat invisibilitzant el treball de tantes i tantes persones —als carrers, a les universitats, a les fàbriques, als barris...— per la llibertat i la democràcia. A més, l'any 1975 se sol considerar com a l'inici de la transició i per això ara es pren com a referència per a la commemoració. A més, esta és la pràctica habitual. Tots els països del nostre entorn que han celebrat els seus aniversaris democràtics ho han fet prenent com a referència la data de la fi del règim autoritari previ i l'inici del procés democratitzador, i no la celebració d'eleccions ni l'aprovació dels nous marcs constitucionals.

A més de la seua trajectòria acadèmica com a historiadora, també es va formar com a gestora cultural a la City University of London. Com ha influït esta formació acadèmica en el plantejament d'esta commemoració?

La meua formació és una miqueta eclèctica, ja que combina la història contemporània amb la gestió cultural. Crec que tots dos àmbits són essencials per a la faena que fem diàriament des del comissionat.

La transició va ser un període en el qual es va aconseguir un clima de consens entre les principals forces polítiques. Quines lliçons podem extraure d'este consens, en un moment de gran polarització com el que vivim?

Crec que cal pensar en quines són les nostres prioritats. En aquell moment era la consecució de la llibertat i de la democràcia, d'un marc de drets per a tothom, i en este objectiu es va trobar gent amb idees molt dispars. Hui en dia, en un context en el qual molts d'estos drets i llibertats es donen per fets, val la pena recordar que en una dictadura no es viu millor: es viu en la por. Hem de situar el benestar individual en relació amb el benestar general i recordar que la felicitat, el respecte per la diversitat, la crisi climàtica i, per descomptat, la democràcia són qüestions fonamentals per a una bona vida per a totes i tots. Necessitem no perdre això de vista. Per tant, el missatge és d'esperança.

Què els diria als representants polítics que han criticat esta commemoració, qüestionant-ne l'oportunitat i la independència?

Els diria que vinguen a les nostres activitats, que ens llegisquen i que s'informen millor. Ací hi cabem tots o, almenys, els qui estiguen disposats a respectar el joc democràtic. Això no és una qüestió de partits polítics, sinó d'Estat, de què volem conèixer, celebrar i comunicar com a país. Esta commemoració és, com deia abans, una oportunitat extraordinària per a conversar i debatre sobre quin tipus de societat volem.

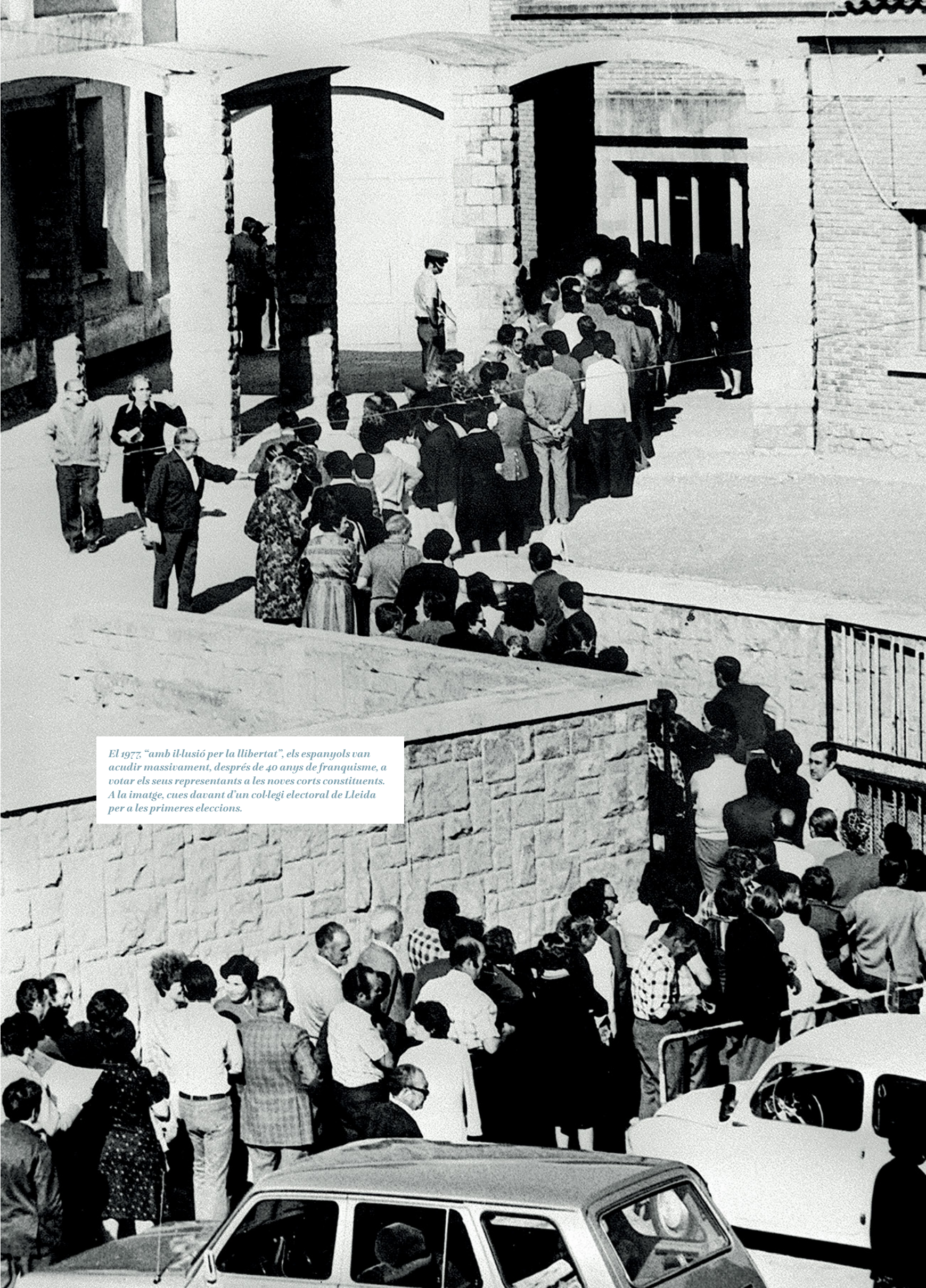
“Sobretot, em sembla important posar en relleu la implicació necessària de la ciutadania, no només en el manteniment dels drets aconseguits, sinó en la reivindicació de millores”

Abans comentava que una de les línies de treball del comissionat se centra en la relació entre els jòvens i la democràcia. Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més jòvens, que no han viscut ni la dictadura ni la transició?

Considero important transmetre que vivim en un dels períodes més pròspers de la nostra història, encara que, per descomptat, queda molt per millorar. Però, sobretot, em sembla important posar en relleu la implicació necessària de la ciutadania, no només en el manteniment dels drets aconseguits, sinó en la reivindicació de millores. L'exemple dels moviments socials a la transició resulta molt valuós en esta línia. Som tots i totes els qui hem de construir i defensar la democràcia cada dia.

Quin tipus de llegat li agradaria que deixara este comissionat quan acabe la seua tasca?

M'agradaria que el treball del comissionat ajudara a conèixer millor el nostre passat recent, sí, però, sobretot, m'agradaria que servira per a plantejar qüestions clau sobre el nostre present i futur, que recollira i amplificara noves formes de fer, que ajudara a democratitzar els centres educatius i les institucions, i a facilitar la pràctica de la democràcia, que aconseguira, en certa manera, que molts d'estos que pensen que tot temps passat va ser millor es replantegen esta percepció amb dades rigoroses a la mà. M'agradaria que aconseguíem sembrar xicotetes llavors d'il·lusió i esperança que anaren germinant a poc a poc, gràcies al treball en xarxa de moltes associacions i actors que lluiten cada dia per la democràcia. /•

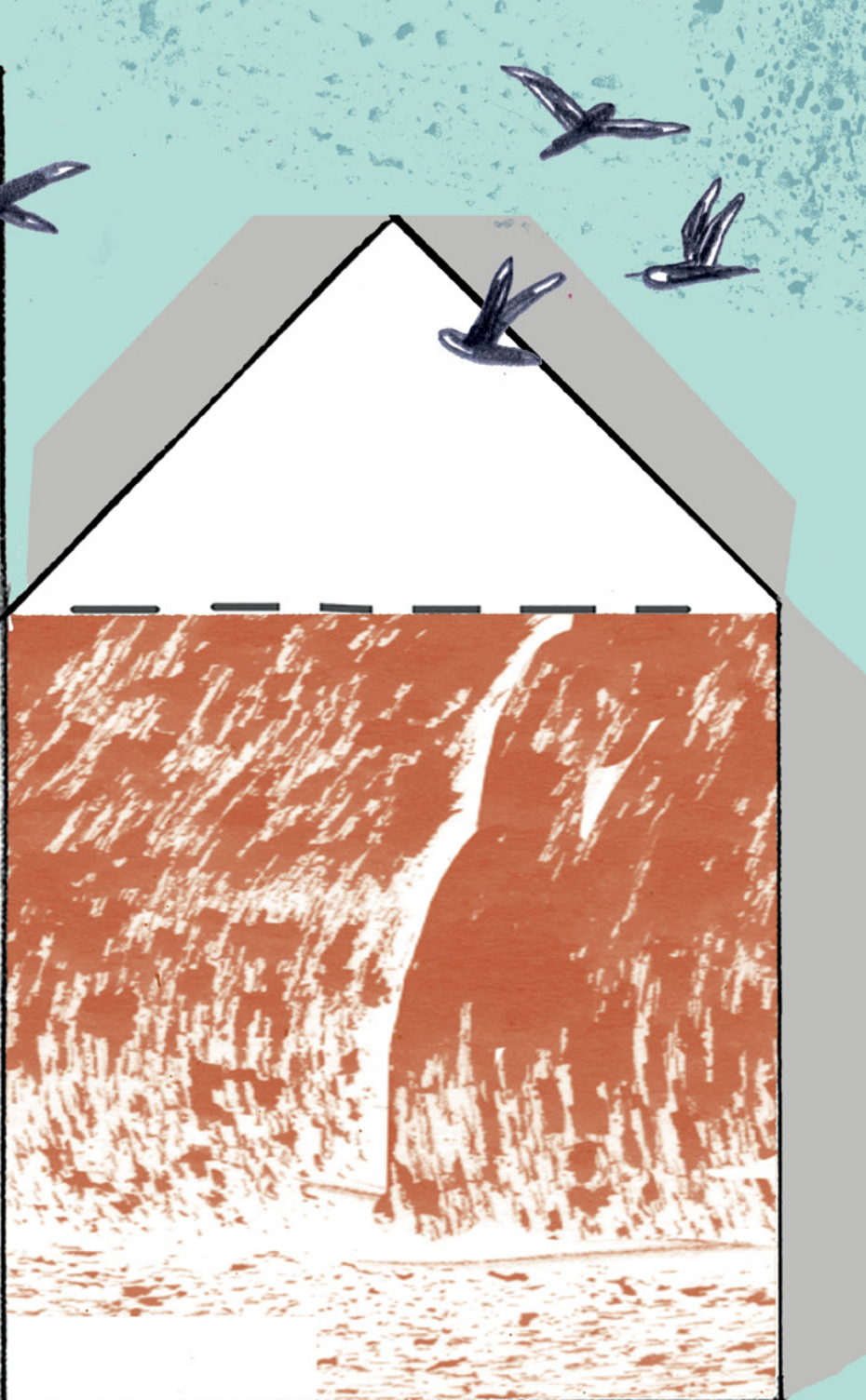

El 1977, "amb il·lusió per la llibertat", els espanyols van acudir massivament, després de 40 anys de franquisme, a votar els seus representants a les noves corts constituents. A la imatge, cues davant d'un col·legi electoral de Lleida per a les primeres eleccions.

El 31 d'octubre de 1978, les Corts Generals aproven la Constitució espanyola, ratificada en referèndum el 6 de desembre d'aquell mateix any.

Il·lustració
d'Antonia Santolaya

1975

Execució de les últimes condemnes de mort; mort de Francisco Franco; Joan Carles I esdevé el cap de l'Estat. Es comença a tancar un cicle de quasi 40 anys de dictadura i s'obri el camí incert cap a la democràcia.

1977

Matança d'Atocha; primera manifestació massiva del PCE; legalització del PCE; primeres eleccions democràtiques des del 1936 (victòria d'UCD i presidència d'Adolfo Suárez). En estes eleccions no van poder concórrer encara formacions a l'esquerra del PCE, sectors del carlisme, partits republicans ni diversos nacionalismes perifèrics. Aprovació de la Llei d'amnistia. Mobilitzacions per l'autonomia i la descentralització: la gran manifestació a Andalusia (4 de desembre de 1977) resulta decisiva per a estendre el model autonòmic a altres territoris.

1976

S'amplia la llibertat d'expressió i premsa amb la fundació dels diaris *El País* i *Diario 16*, i de les revistes *Interviú* i *El Jueves* el 1977. Fi del monopoli mediàtic del franquisme amb totes les seues limitacions. A finals d'any desapareix el Tribunal d'Orde Públic. La violència continua i la repressió policial deixa cinc morts a la massacre del 3 de març de Vitòria.

1978

Aprovació de la Constitució; es consagra un nou marc de drets i llibertats, no exempt de tensions heretades; naix el sistema sanitari públic (INSALUD).

1975-1985: Transició, desig de llibertat, violència i explosió cultural

La dècada que s'obri amb la mort de Franco està marcada per la incertesa, la violència, l'obertura i la reformulació accelerada de codis polítics i culturals. El pas de la dictadura a la democràcia no va ser una ruptura contundent, sinó un procés ple de continuïtats, canvis i ambivalències, en què la necessitat de consens convivia amb el desig de transformació radical. Paral·lelament, els carrers, els escenaris i els cossos joves es convertiren en els veritables laboratoris del canvi: dels moviments veïnals a la *Movida* —que no va ser només madrilenya, sinó que es va estendre per Galícia, Euskadi, Catalunya i Andalusia—, de l'incipient feminisme al *punk* i als festivals autogestionats.

La dècada està travessada tant pel desig de viure en llibertat com per la fragilitat estructural d'esta conquesta, cosa que es manifesta amb l'intent de cop d'estat del 23F. Espanya es descobreix a si mateixa a través de l'excés, l'humor, la nocturnitat i el vertigen d'una llibertat acabada d'estrenar, però també sota el signe de la violència: l'exercida pel terrorisme independentista (ETA), l'extrema esquerra, l'extrema dreta i la violència estatal.

1979

Aprovació dels Estatuts d'autonomia del País Basc i de Catalunya. El de Galícia s'aprova el 1981. Fins al 1983 no es completen els dotze estatuts.

1982

Victòria del PSOE amb majoria absoluta; comença la institucionalització del canvi.

1982-1983

Naixen les primeres televisions autonòmiques. El 1983, José Luis García es converteix en el primer director espanyol a guanyar l'Oscar a la millor pel·lícula estrangera.

1984

Estrena de *¿Qué he hecho yo para merecer esto?* de Pedro Almodóvar; la perifèria, el femení i el grotesc entren en el cànon. Inici del programa juvenil *La bola de cristal*.

1980-1981

La Llei d'RTVE (1980) converteix l'ens en servei públic. El 1981 es deixa d'emetre el NO-DO.

1981

(23F): intent de cop d'estat; la ciutadania pren els carrers el 27 de febrer en defensa de la democràcia.

1981-1985

Apogee de la *Movida* a Madrid, Galícia, Catalunya, el País Basc i Andalusia; estètica *queer*, pulsio nocturna, desig de viure i ruptura amb el passat franquista.

1985

Signatura del Tractat d'Adhesió a la CEE, amb el qual comença a materialitzar-se el somni europeu; aprovació de la primera Llei de l'avortament, una fita fonamental en l'avançament de la igualtat, després de dècades de lluita feminista. Llei general de sanitat, que comporta la universalització de l'accés a la sanitat.

Coneixement històric, enfrent de fabuladors i propagandistes

Dr. Julián Casanova
Catedràtic d'Història Contemporània,
Universitat de Saragossa. Membre del comitè
científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys.

Quan va morir Franco, els primers anys de la transició cap a la democràcia van començar a penetrar en el discurs històric les classes i les seues pràctiques, els moviments populars, els camperols, les dones i altres grups socials que fins a aquell moment només havien servit per a omplir els buits que havien deixat els que se suposaven els autèntics protagonistes de la història: els reis, les seues corts i les elits dirigents.

Després de les meues primeres recerques sobre la Guerra Civil i l'anarquisme, en els meus viatges i estades a les universitats de Londres i Harvard vaig aprendre moltes coses dels hispanistes britànics i nord-americans, dels marxistes britànics i de la sociologia històrica nord-americana. Vaig començar a pensar seriosament sobre la violència i la repressió franquistes a Londres, durant el curs 1985-86, quan, després de nombroses converses amb Paul Preston i després de comprovar la immensa producció bibliogràfica disponible sobre Alemanya i Itàlia, em vaig adonar de l'escassa atenció que els havíem prestat nosaltres a la dreta en general i al feixisme en particular. L'àmpli interès pels esdeveniments polítics i socioeconòmics ocorreguts a la zona republicana contrastava amb la recerca rigorosa existent, quasi nul·la, sobre l'anomenada "zona nacional" i els orígens de la dictadura de Franco.

La qüestió semblava rellevant perquè aquells fets tan estudiats van succeir en un període inferior a tres anys i la dictadura que va eliminar-los havia durat quasi quatre dècades. A més, i no per casualitat, mentre que a quasi ningú no li molestava que eixiren a la llum els pèls i senyals d'aquella conjuntura revolucionària, els inconvenients i obstacles es multiplicaven si es tractava d'interpretar l'altra cara del passat.

"Necessitem una defensa de l'ensenyament i l'escriptura de la història enfront de relativistes i escèptics, perquè la història és una font d'inspiració, creació i debat"

La meua contribució a tota esta qüestió va començar el 1992 amb *El pasado oculto. Fascismo y violencia en Aragón, 1936-1939*, el llibre que va eixir d'un projecte col·lectiu en el qual van col·laborar una trentena d'estudiants i que va ser elaborat, sota la meua direcció, per les historiadores Àngela Cenarro, Julita Cifuentes, Pilar Maluenda i Pilar Salomón. En este llibre es partia de la tesi que la Guerra Civil va ser el resultat d'una sublevació militar que, en topar amb importants resistències, no va poder aconseguir ràpidament els objectius desitjats. Sense esta sublevació no s'hauria produït una guerra civil. Haurien passat altres coses, però mai aquella guerra d'extermini. Va ser, per tant, el cop d'estat el que va enterrar les solucions polítiques i va deixar pas als procediments armats. Un cop contrarevolucionari, que intentava frenar la suposada revolució, va acabar finalment desencadenant-la. Una vegada posat en marxa este engranatge de rebel·lió militar i resposta revolucionària, les armes van ser ja les úniques amb dret a parlar.

En el primer capítol d'*El pasado oculto* vaig intentar definir amb alguna precisió el tipus de contrarevolució que s'havia imposat sobre les carns i cendres dels vençuts en aquella Guerra Civil. Va ser la meua contribució a un debat encara obert, per al qual vaig buscar orientació i estímuls en la història comparada, en l'àmplia literatura que hi havia sobre el feixisme italià i alemany.

La dictadura de Franco va ser l'única a Europa que va emergir d'una guerra civil, va establir un estat repressiu sobre les cendres d'esta guerra, va perseguir sense respir els seus oponents i va administrar un càstig cruel als vençuts fins al final. Hi va haver altres dictadures, feixistes o no, però cap no va eixir d'una guerra civil. I hi va haver altres guerres civils, però cap no va resultar d'un cop d'estat i cap no va provocar una sortida reaccionària tan violenta i duradora.

En la llarga i sagnant dictadura residix, en definitiva, la gran excepcionalitat de la història d'Espanya del segle XX si es compara amb els altres països europeus capitalistes. Cal destacar per damunt de qualsevol altra consideració el compromís

dels vencedors amb la venjança, amb la negació del perdó i la reconciliació, així com la voluntat de retindre fins a l'últim moment possible el poder que els van atorgar les armes. Els militars, l'Església catòlica i Franco van dificultar bastant la convivència durant dècades.

Captius i desarmats els rojos i sense la intervenció de les potències occidentals que havien derrotat els feixismes, la dictadura de Franco va recordar sempre la victòria en la guerra, omplint de llocs de memòria la geografia i la societat espanyoles, i va administrar un càstig amarg als qui havien perdut i als fills dels seus fills. Les esglésies es van omplir de plaques commemoratives dels "caiguts per Déu i la Pàtria". Per contra, milers d'assassinats pel terror militar i feixista mai no van ser inscrits ni recordats amb una miserable làpida. Els vençuts tenien por fins i tot de reclamar els seus morts.

Desenterrar este passat i tornar a enterrar estos morts amb dignitat va resultar una tasca àrdua i costosa. Les primeres recerques serioses sobre la repressió a la guerra i la postguerra van començar a aparèixer durant la segona mitat dels anys huitanta. L'última dècada del segle XX, seixanta anys després de la Guerra Civil i més de vint des de la mort de Franco, va presenciar, però, avançaments substancials en la historiografia sobre la memòria de la guerra i de la dictadura. Van aparèixer diverses biografies de Franco, molts llibres sobre la Guerra Civil i el franquisme, i una bona quantitat de treballs sobre la violència i la repressió en les dues zones en què va quedar dividida Espanya durant la Guerra Civil.

Res d'això no existia a mitjan anys huitanta, quan, assentada ja la convivència sobre bases pacífiques i democràtiques, es respirava encara una por bastant generalitzada d'afrontar la violència franquista i resultava molt difícil posar al descobert els seus botxins. Una síntesi com la que es va oferir el 1999, *Víctimas de la Guerra Civil*, es va poder fer gràcies a la proliferació d'estudis sobre la violència franquista als anys noranta. Deu anys abans hauria resultat impossible. I, quan va aparèixer, quasi 25 anys després de la mort de Franco, només es tenien dades fiables i recerques sòlides en la mitat de les províncies espanyoles.

Som bastants els historiadors que ens hem proposat impedir que els hereus de la victòria franquista blanquegen encara més el seu passat, el passat més violent i repressiu que ha conegut la nostra història contemporània. Necessitem una defensa de l'ensenyament i l'escriptura de la història enfront de relativistes i escèptics, perquè la història és una font d'inspiració, creació i debat. Este és el camí per a no deixar el camp del coneixement històric en mans de fabuladors i propagandistes. / •

Elisa Pérez Vera

«Als més jòvens els recordaria que tots els drets es poden perdre en qualsevol moment; defensar-los és una tasca de tots»

Elisa Pérez Vera (Granada, 1940) és una jurista espanyola, catedràtica de Dret Internacional Privat. La seua trajectòria exemplifica els canvis que s'han produït en la història recent d'Espanya: des dels seus anys d'estudiant, conscient que “no podia accedir a professions jurídiques rellevants com la judicatura o la carrera diplomàtica” per ser dona, a convertir-se en la primera rectora d'una universitat pública el 1982 i esdevindre magistrada del Tribunal Constitucional entre el 2001 i el 2012.

Va nàixer el 1940. Quins records guarda de la transició espanyola?

La història de la transició és, sens dubte, una part important de la meua pròpia història. Recorde aquells anys com a lluminosos i plens d'esperança, en els quals semblava possible que es fera realitat tot el que havia somiat. Però també els recorde com a anys viscuts amb por: la por que el que havíem aconseguit, pas a pas, poguera desaparèixer en qualsevol moment si es produïa un cop d'estat.

Va estudiar Dret a la Universitat de Granada i es va doctorar el 1965. Com descriuria la seua experiència en aquella època?

Encara que en dues etapes ben diferenciades, tant els anys de la llicenciatura (1956-1961) com els del doctorat (1961-1965) van ser anys de formació i d'aprenentatge, a tots els nivells. A la facultat, l'ambient era aclaparadorament masculí (en el meu curs només hi havia cinc dones), tot i que mai em vaig sentir qüestionada ni rebutjada pels meus companys. En general, podria dir el mateix del professorat. L'elaboració de la tesi doctoral, ja com a professora ajudant, la vaig fer sota la direcció del gran mestre que va ser Juan Antonio Carrillo Salcedo, un referent en la defensa dels drets humans. Va ser una experiència extremadament enriquidora.

“Per la meua experiència personal diria que, després d'haver viscut dècades sota una dictadura, aprendre a viure sense por és una tasca àrdua. La raó és que, per a mi, filla de pares represaliats, la por era com una segona naturalesa, que dificultava que expressara les meues opinions lliurement”

La transició va ser un procés complex i plural. Quin considera que va ser el principal repte al qual es va enfrontar la societat de l'època?

Per la meua experiència personal diria que, després d'haver viscut dècades sota una dictadura, aprendre a viure sense por és una tasca àrdua. La raó és que, per a mi, filla de pares represaliats, la por era com una segona naturalesa, que dificultava que expressara les meues opinions lliurement.

Crec que, com a societat, vam haver de fer un gran esforç per a superar les pors a dir en veu alta que no volíem més dictadures. Però els espanyols ho vam fer. El premi: la democràcia.

Com a jurista, quina considera que va ser la reforma més significativa de les que es van dur a terme?

La convocatòria d'eleccions lliures a les corts que retornaven al poble la veu que li havia sigut arrabassada pel franquisme. Les eleccions volien dir recuperar la possibilitat que els espanyols decidiren el seu propi destí.

I com a dona?

La consagració del principi de no-discriminació per raó del sexe que ens ha permés fer avançaments

Elisa Pérez Vera juntament amb la sindicalista Nati Camacho (a l'esquerra) en un acte organitzat per España en Libertad. 50 anys.

impressionants cap a una societat més igualitària i més justa.

Als 42 anys va ser nomenada rectora de la UNED, la primera rectora d'una universitat pública. Com va viure aquell nomenament?

Crec que el més important d'aquell dia de 1982 va ser la celebració d'unes eleccions a rector en les quals van participar professors, alumnes i personal d'administració i servicis. Així doncs, va ser la comunitat universitària (i no un polític) la que em va elegir la seua rectora, entre diversos candidats. Per això, el resultat de les eleccions el vaig viure com a un triomf. No obstant això, he de reconèixer que, en el primer moment, no vaig ser gaire conscient d'allò que la meua elecció significava en la lluita de les dones per la igualtat. Va ser precisament la reacció de moltes dones la que em va donar la mesura del que este fet tenia de simbòlic.

Des de la seua fundació, la UNED ha tingut nou rectors i dues rectores. A què creu que obeeix esta falta de paritat?

Si la comparem amb les dades que oferixen les altres universitats d'Espanya i del món, la xifra que oferix la UNED és de les més positives per a les dones. La raó per la qual poques dones han arribat al rectorat és senzilla. Per a accedir al rectorat, tradicionalment ha sigut necessari ser titular d'una càtedra d'universitat. En els anys huitanta del segle passat, la xifra de

“Per a accedir al rectorat, tradicionalment ha sigut necessari ser titular d'una càtedra d'universitat. En els anys huitanta del segle passat, la xifra de catedràtiques a penes arribava al 20 % del total”

catedràtiques a penes arribava al 20 % del total. Esta és una xifra que costa molt de remuntar. Hui en dia, la càtedra ha deixat de ser un requisit indefugible a Espanya per a aspirar al rectorat. Caldrà veure com influïx esta dada en el nombre de rectores.

En tot cas, el fet que una dona siga escollida rectora de qualsevol universitat, per sort, ha deixat de ser notícia. L'assoliment és important perquè apunta a la normalització del lideratge de les dones.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

Les eleccions polítiques lliures cada cert temps és la garantia que tots tenim veu en les grans opcions de govern. D'altra banda, només els règims democràtics garantixen el respecte dels drets humans que tant costa d'aconseguir. Als més joves els recordaria que tots els drets es poden perdre en qualsevol moment; per tant, defensar-los és una tasca de tots.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

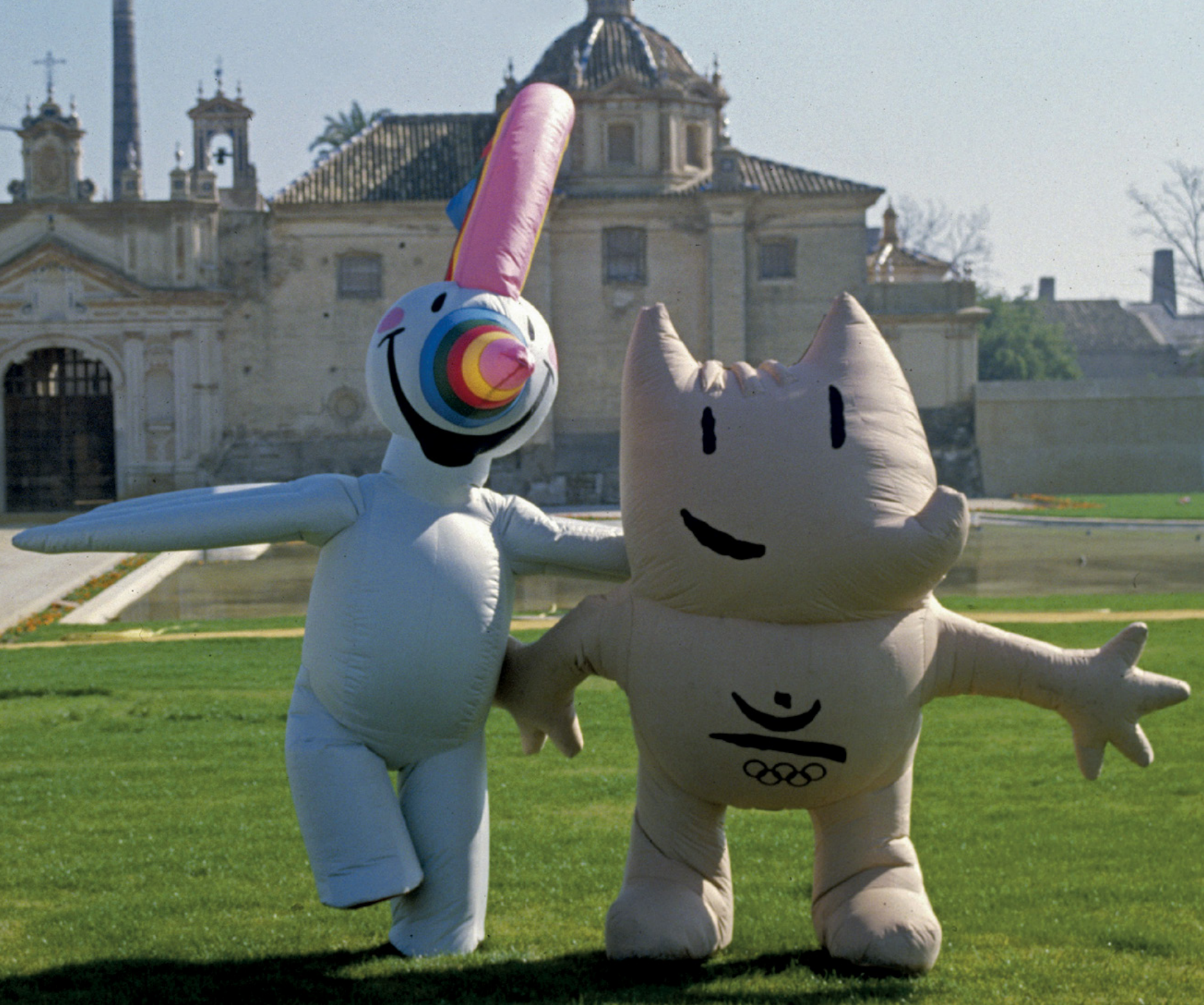
Totalment d'acord. La democràcia és el millor sistema possible. D'altra banda, no trobe cap manera de millorar les paraules d'un dels textos més bells que conec. /•

**La periodista Rosa María Mateo llegeix davant del Congrés dels Diputats
el manifest de les forces polítiques i sindicals en la manifestació contra
l'intent de cop d'estat del 23F.**

*Il·lustració
d'Ana Yael*

1986

Entrada efectiva a la Comunitat Econòmica Europea; s'accelera la integració política i econòmica a Europa.

1987

Atemptat d'ETA al centre comercial Hipercor (Barcelona), amb 21 morts i 45 ferits. Atemptat d'ETA contra la casa caserna de la Guàrdia Civil a Saragossa, amb onze morts (d'entre els quals, cinc xiquets) i desenes de ferits.

1989-1995

Procés de privatitzacions i reformes econòmiques; liberalització, reconversió industrial i noves formes de precarietat.

1986

Referèndum sobre l'OTAN: victòria del "sí" amb condicions; el pacifisme i la geopolítica posen la societat civil sota tensió.

1988

Vaga general del 14 de desembre, la principal vaga general de l'etapa democràtica. Aprovació de la Llei de televisió privada (vigent fins al 2010). Les primeres cadenes privades naixen el 1990.

1986-1995: Modernització, espectacle i desencantament

Amb l'entrada a la Comunitat Econòmica Europea i la consolidació de l'Estat autonòmic, l'Espanya de mitjan anys huitanta i començament dels noranta es projecta cap a una modernitat homologable a la resta d'Europa occidental. La dècada es desplega com un aparador de grans esdeveniments —Barcelona 92, l'Expo de Sevilla, la inauguració de l'AVE...— que construïxen una nova narrativa nacional basada en l'eficiència, el disseny i la visibilitat internacional.

No obstant això, darrere d'esta façana lluminosa batega una profunda transformació del contracte social: les privatitzacions, la desindustrialització i el creixement de l'atur juvenil generen noves formes de precarietat. El “desencantament”, ja formulat des de finals dels setanta, troba en estos anys noves expressions culturals. La literatura i el cinema reflectixen un to més cínic o nihilista, on l'excés lúdic dels huitanta dona pas a una mirada crítica i desenganyada. En el terreny de la memòria democràtica, les polítiques públiques continuen sent limitades i fragmentàries. Des de l'inici de la transició s'havien aprovat mesures de reparació i reconeixement, però sense arribar a articular un marc ampli de justícia històrica. Alhora, la violència política marca la dècada: els atemptats d'ETA —com els de l'Hipercor a Barcelona o la caserna de la Guàrdia Civil a Saragossa— deixen una empremta profunda en la societat. La televisió privada, per la seua banda, inaugura un nou règim mediàtic dominat per l'espectacle. És la dècada de la brillantor institucional i del malestar difús: la modernització com a simulacre i el futur com a promesa posposada.

1992

Jocs Olímpics de Barcelona; modernitat, marca país i arquitectura per al futur.

1992

Inauguració de l'AVE Madrid-Sevilla; velocitat, centre i perifèria reconfigurats.

1995

El día de la bestia d'Álex de la Iglesia i *Tesis* d'Alejandro Amenábar oferixen una mirada més fosca i complexa d'aquella societat.

1992

Exposició Universal de Sevilla; celebració de la modernitat amb tensions sobre el llegat colonial.

1993

Crisi econòmica, que matisa la imatge d'una Espanya d'èxit imparabile.

1994

Belle Époque, de Fernando Trueba, guanya l'Òscar a la millor pel·lícula estrangera.

Donem la benvinguda a la sociologia en l'estudi del passat (i des del present)

El 1925, el sociòleg francès Maurice Halbwachs publicava *Los cuadros sociales de la memoria* (en la seua traducció castellana), un llibre convertit en clàssic i editat originalment a l'editorial Alcan de París. En ell, el notable deixeble d'Émile Durkheim plantejava per primera vegada una idea destinada a fer fortuna: a diferència del que sostenien disciplines com la psicologia o la filosofia, el record i l'elaboració del seu relat no s'havien d'entendre com a actes individuals, sinó com a actes eminentment col·lectius emmarcats en estructures socials que, d'acord amb les seues normes, valors i marcs simbòlics específics, orientaven què oblidar, què recordar i com fer totes dues coses. Halbwachs introduïa així el concepte de “quadre social” com el motlle des del qual els grups humans organitzen les seues memòries, de manera que es desplaça l'atenció des dels mecanismes de la ment cap a les trames culturals, institucionals i afectives en què els subjectes estan inscrits. En este sentit, la seua proposta resultava nova doblement perquè no només qüestionava el caràcter individualitzat del record, sinó que obligava a repensar la memòria com a un procés intervingut socialment, obert a la relectura i a la negociació constant.

Dra. Zira Box,
Professora titular de Sociologia,
Universitat de València. Membre del
comitè científic assessor d'Espanya en
llibertat. 50 anys

Exactament cent anys després de la publicació de Halbwachs, pot ser que siga un bon moment per a agrair-li que ens enviara una invitació tan suggeridora perquè, des de les ciències socials, en general, i des de la sociologia, en particular, dialoguem amb el nostre passat. Perquè, com ell mateix va alertar, la memòria —entesa com a una construcció social, cultural i política— no n'és un reflex, sinó un espill del present, ja que el que recordem és, en realitat, allò que té sentit recordar ací i ara, des dels nostres conflictes, des de les nostres preguntes i des de les nostres urgències polítiques i ètiques.

Seguint esta argumentació, commemorar el vast conjunt de les lluites ciutadanes que, en múltiples àmbits, des de molts llocs i protagonitzades per diversos subjectes i col·lectius, van ser una peça fonamental per a portar la llibertat a Espanya podria

considerar-se no només pertinent, sinó urgent, tant en termes polítics com ètics. Que la sociologia acompanye, en tant que disciplina, en este procés, aportant les seues eines analítiques i conceptuals, ho interprete com un encert que em propose argumentar. En primer lloc, perquè una perspectiva d'estudi que va sorgir en les albrors de la modernitat per a intentar explicar un món que es percebia com a nou porta al seu ADN la consciència de la mutabilitat permanent. Cap situació no pot donar-se per feta en una disciplina que ens vam haver d'inventar —al costat de la història— per a donar compte del canvi social. I, si bé això ens ha servit per a entendre els esperançadors processos de transició a la democràcia, també ens ha fet saber que esta és una conquesta que cal cuidar amb atenció, perquè sempre es pot tornar a perdre.

Precisament esta convicció que el món polític i social és contingent va portar a les ciències socials de la segona postguerra mundial —i este és el meu segon argument— a extremar-se a reflexionar sobre si hi havia alguna forma d'afermar les democràcies recentment retornades en un context marcat pel trauma recent dels totalitarismes. Molts hi van posar el seu gra de sorra. També ho van fer dos sociòlegs nord-americans interessats en el paper que fan els ciutadans i les ciutadanes en els sistemes polítics: Gabriel Almond i Sidney Verba. Perquè, és clar que els totalitarismes havien tingut lideratges carismàtics i havien fet ús de la violència, però potser les actituds, les creences i els valors que els individus tenen cap al

seu sistema polític i les seues institucions també van ser peces fonamentals que s'havien d'introduir en l'equació explicativa.

En realitat, Almond i Verba no estaven interessats en com s'havien produït les dictadures, però sí —i molt— en com enfortir les democràcies. Van encunyar per a això el terme *cultura política*, un concepte analític igualment destinat a ocupar un lloc preferent en la caixa d'eines sociològica particular amb el qual resumien el cúmul d'orientacions i valoracions que la ciutadania manté cap al seu sistema polític. Des de llavors, no s'ha de perdre de vista que alimentar una cultura política democràtica hauria de ser una preocupació prioritària. De la mateixa manera que convidria insistir que este no és un concepte pautat ideològicament, sinó centrat en la convicció que, en tant que ciutadans i ciutadanes, hauríem de valorar sense fissures la democràcia —i els qui van ajudar a aconseguir-la—, assumint-ne les dissensions i els conflictes, els desacords i les divergències.

“Alimentar una cultura política democràtica hauria de ser una preocupació prioritària”

Per a acabar, haver convidat la sociologia a formar part d'esta commemoració d'*Espanya en llibertat* s'ha d'interpretar com un encert per la capacitat que té de desplaçar el focus d'atenció dels grans processos als individus del carrer; dels moments específics i políticament essencials a les dinàmiques més lentes i de llarga duració que protagonitzen els ciutadans i les ciutadanes. Perquè la sociologia sempre ofereix la seua ajuda per a situar els subjectes en un pla preferent. De nou, forma part de la seua constitució disciplinària, ja que, des de la seua fundació mateixa, no ha fet sinó interrogar-se per entendre els individus dins dels seus contextos, unes realitats contextuals que limiten, però que també habiliten perquè les nostres vides puguen transcórrer-hi a dins. Ho anomenem precisament dilema estructura-acció, un misteri analític permanent (quant pesen les condicions contextuals en algunes existències?) que fa impossible oblidar que, en totes les situacions, fins i tot en aquelles més restrictives com era la dictadura franquista, els individus tenen —tenim— agència (podem i aconseguim *fer* coses). Per això, ens ajuda a veure que, fins i tot abans de la mort del dictador, ja existien corrents democratitzadors que van sorgir a partir del 1975, un moment en què *res* no va començar de zero, sinó que estos moviments, de ritme més lent que la sociologia sap detectar tan bé, van poder començar a imaginar-se en unes noves i millors condicions.

El 2025 és un bon aniversari. També ho és per a recordar el mestre Halbwachs i per a reivindicar que, en la comprensió del canvi social i a l'hora d'entendre el nostre present, la sociologia no hauria de ser mai aliena ni a l'estudi de la història ni al coneixement del passat perquè, si ho fera, perdria bona part del que és com a disciplina acadèmica. / •

El 3 de juliol de 2005, Espanya
aprova el matrimoni igualitari.

Il·lustració de
Mamen Moreu

MAMEN MOREU

1996

Nou cicle polític.

1998

Cessió de competències autonòmiques, amb la qual cosa es consolida l'Estat descentralitzat.

2000

Todo sobre mi madre guanya l'Òscar i Almodóvar internacionalitza el melodrama espanyol.

1997

Assassinat de Miguel Ángel Blanco per part d'ETA, que porta un canvi decisiu en la percepció pública del terrorisme i en la resposta ciutadana.

2000

Exhumació de les restes de Priaranza del Bierzo (Lleó), que marca l'inici del moviment per la recuperació de la memòria democràtica.

2000-2005

Cultura digital incipient. Els fòrums, blogs i xats modelen noves formes de comunitat.

2000-2005

Apogeu de l'*indie* espanyol. (Los Planetas, La Buena Vida, Deluxe...), que simbolitza la cultura melancòlica de la generació del desencantament.

1996-2005: Globalització, drets i doble velocitat

Esta dècada s'obri amb un gir polític cap a la dreta, sense qüestionar els consensos fonamentals de la transició. Espanya experimenta un cicle de creixement econòmic que promet estabilitat, modernització i pertinença plena al club de les democràcies avançades. No obstant això, esta modernització es produïx a doble velocitat: mentre s'institucionalitzen nous drets i es consoliden les estructures autonòmiques, augmenta la bretxa entre generacions, classes i territoris.

En el pla dels drets, s'amplia el reconeixement social i polític: des de les cessions de competències autonòmiques fins a l'aprovació del matrimoni igualitari i la Llei de violència de gènere. Alhora, la societat viu sota l'ombra del terrorisme d'ETA i l'assassinat de Miguel Ángel Blanco el 1997 suposa un punt d'inflexió en la percepció pública de la violència. La memòria democràtica comença a guanyar espai en el debat públic, especialment després de l'any 2000 amb la primera exhumació científica a Priaranza del Bierzo, impulsada per l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica. No obstant això, estes iniciatives encara s'emmarquen en una lògica de reconeixement fragmentari més que de justícia estructural. Culturalment, la joventut es mou entre l'entusiasme neoliberal i una malenconia compartida: l'apogeu de la música *indie*, els fòrums digitals, el cinema intimista d'Almodóvar o les protestes contra la guerra de l'Iraq marquen noves formes de subjectivitat. La identitat espanyola esdevé simultàniament europea, digital i vulnerable.

2002

Entrada en circulació de l'euro, símbol d'integració europea, amb incerteses per als sectors populars. El desastre del Prestige, la pitjor catàstrofe ecològica d'Espanya, marca l'inici d'una nova consciència ambiental que s'incorpora al sentit comú.

2004

Atemptats de l'11M a Madrid; el trauma terrorista i la manipulació informativa sacsegen la consciència nacional.

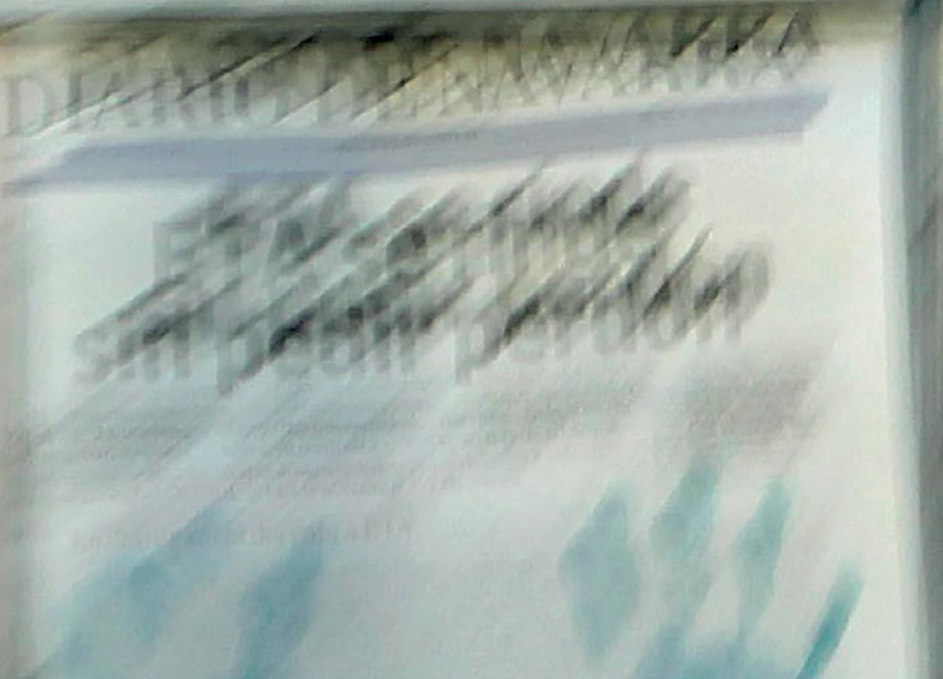
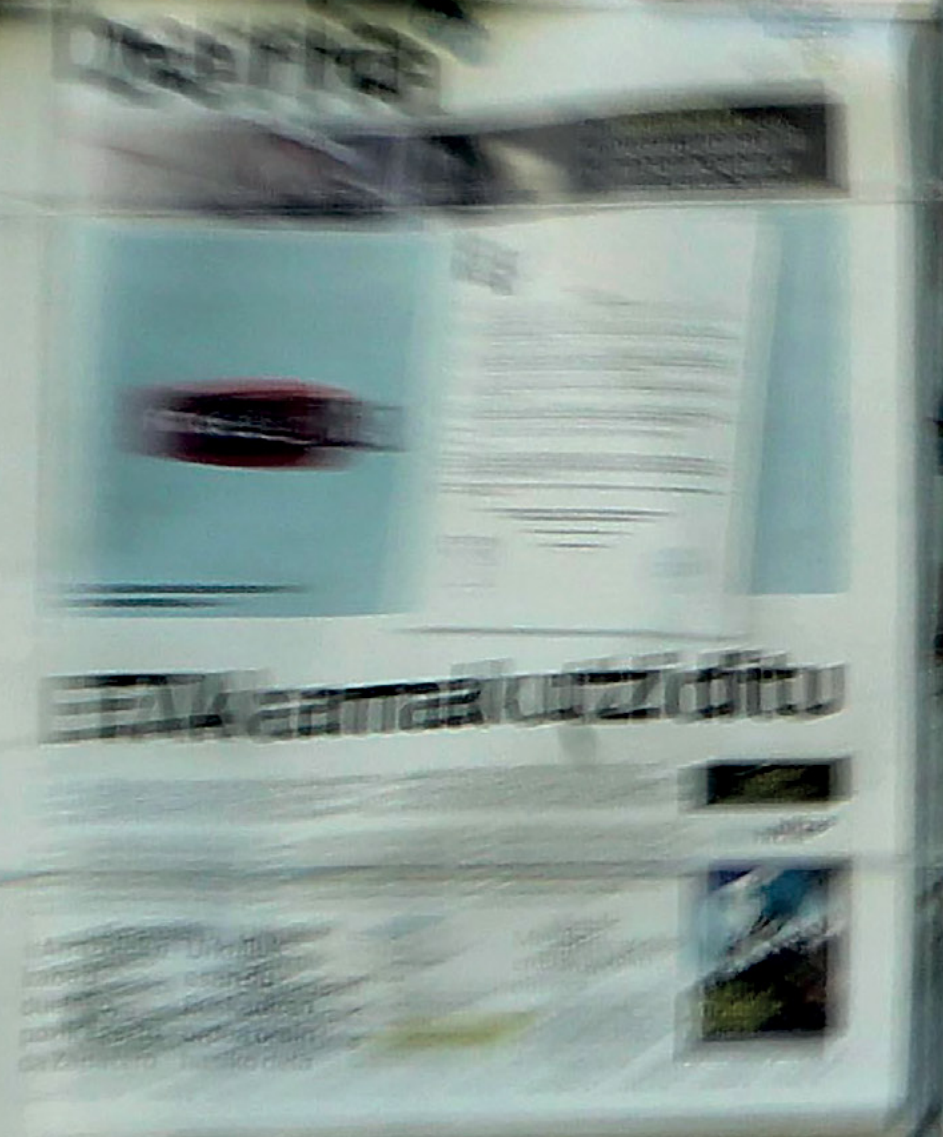
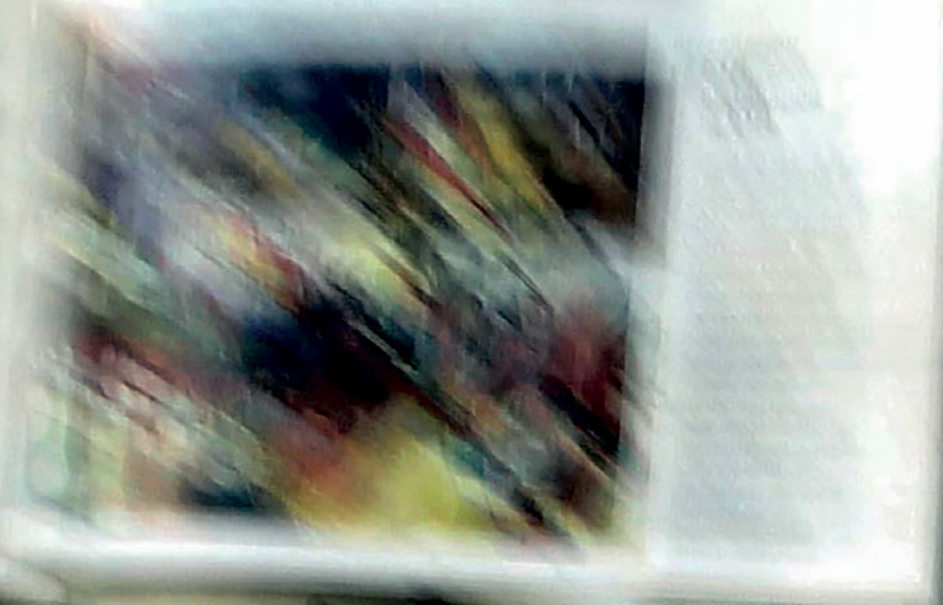
2003

Protestes massives contra la guerra de l'Iraq; el "No a la guerra" unix generacions i retorna el carrer com a espai polític.

2004-2005

Aprovació del matrimoni igualitari i de la Llei de violència de gènere, amb la qual cosa Espanya es convertix en un referent internacional en drets civils i feminisme institucional.

El 21 d'octubre de 2011, les portades dels diaris de difusió nacional, així com els diaris de Navarra i del País Basc es van fer ressò amb grans titulars de l'anunci d'ETA del cessament definitiu de la violència, en els quals "fi" va ser un dels termes més usats.

EL DIARIO VASCO

ES 15. 2011. UN DIA PARA LA HISTORIA

FIN

ETA anuncia el cese definitivo de la violencia

ETA ha anunciado el cese definitivo de la violencia. El grupo se compromete a no volver a recurrir a la fuerza armada. El anuncio se produce tras una larga negociación con el gobierno y la oposición.

Rodrigo Cuevas

«Jo vaig viure esta Espanya: senyores que semblaven velles des que se'ls moria el marit, amb el mitget, el dol i carros pel carrer»

Rodrigo Cuevas (Oviedo, 1985) es defineix com a agitador folklòric i artista total. La seua proposta transgressora li ha valgut el reconeixement de la crítica i el públic, i s'ha vist ratificada amb el Premi Nacional de les Músiques Actuals, que atorga el Ministeri de Cultura. No té records associats a la transició. Diu: “El primer fet històric que recorde són les Olimpíades del 92, que van ser molt posteriors”.

No obstant això, en esta època s'emmarquen els successos que es narren a la cançó *Rambalín*, inclosa en el seu disc *Manual de cortejo*. Es tracta d'un homenatge a Alberto Alonso, conegut com a Rambal, un home gai assassinat a Gijón mesos després de la mort de Franco. Com va conèixer la seua història?

La vaig conèixer a través de Pilar Sánchez Vicente, que va escriure el llibre *Mujeres errantes*, en què apareixia Rambal, i li vaig dir “Escolta, qui és?”. Em va explicar que hi havia uns àudios de Fredesvinda Sánchez, “La Tarabica” [una veïna molt coneguda del barri de Cimadevilla de Gijón], a l'Arxiu de Fonts Orals per a la Història Social d'Astúries i, a partir d'ací, vaig començar a investigar i vaig veure que també hi havia un llibre que es deia *La tinta del calamar* de Miguel Barrero i més coses escrites sobre ell.

Per què va decidir dedicar-li una cançó?

Crec que, sobretot, perquè no hi va haver cap sentència i l'assassinat va quedar impune. Com que no hi va haver justícia de veritat, calia fer-li una miqueta de justícia poètica.

“Crec que les xarxes socials ens fan creure que ara estem més polaritzats”

En estos 50 anys que han succeït a la mort de Franco, quins considera que han sigut els avançaments més rellevants per a la comunitat LGTBI+?

La llei de matrimoni igualitari va ser un moment molt important per a mi, perquè també va ser el moment en què vaig eixir de l'armari. Precisament tot el debat sobre la llei va ser el que em va fer eixir de l'armari i crec que va marcar un abans i un després. Abans del 2005 no tenia referents, no coneixia ningú que fora homosexual, hi havia molt obscurantisme i, a partir d'ací, hi va haver molta lluminositat, també perquè va coincidir amb esta etapa personal. I, de llavors ençà, tota la revolució que està generant la presència de les persones trans. A ells i elles els està tocant un moment més difícil, semblava que el 2005 tothom hi estava d'acord; sí que hi havia debat i molta oposició per part de la dreta, però semblava que al carrer la sensació era una altra; era com d'alliberament. No obstant això, les persones trans s'estan trobant amb una realitat molt diferent.

Creu que això pot deure's al fet que la societat està més polaritzada ara que llavors?

La llei de matrimoni igualitari es va aprovar just després de la guerra de l'Iraq, amb el govern d'Aznar; la gent als carrers. Crec que les xarxes socials ens fan creure que ara estem més polaritzats... Però bé, jo penso que el moment Aznar va ser un moment de molta polarització també, ja que en els seus últims quatre anys de govern es va oposar a tot el que volia la majoria social. Hi havia molta resposta als carrers.

“La llei de matrimoni igualitari va ser un moment molt important per a mi, perquè també va ser el moment en què vaig eixir de l'armari”

Reivindica la vida rural. Com va ser l'experiència de passar de viure en ciutats com Barcelona o Santiago de Compostel·la a mudar-se a un poblet?

Em va semblar fabulós, no hi va haver cap drama. Jo volia viure com un senyor dels anys vint. Estava emocionat de poder estar al poblet, sense cotxe, m'encantava.

Com valora l'evolució del camp des dels estius de la seua infància a Rodiezmo, el poble de la seua mare, fins a l'actualitat?

Quan jo era un xiquet hi havia carros pel carrer a Rodiezmo. Ha canviat molt; ja no hi ha vells, els vells semblen joves. Quan jo era un xiquet, l'església del meu poble estava plena. Les tres primeres files eren senyores de mitget, vestides de negre de dalt a baix; se'ls moria el marit amb 50 anys i no es llevaven el dol fins que es morien. No tornaven a posar-se roba de color. Jo vaig viure esta Espanya: senyores que semblaven velles des que se'ls moria el marit, amb el mitget, el dol i carros pel carrer, i bé, molta gent, molta més gent que ara. A tot el poble hi havia dos telèfons. Quan parle amb persones que ara tenen 25 anys,

“També és com una història de responsabilitat, aprendre que pots prendre decisions d'altres maneres, no només amb el teu vot, sinó també amb la participació”

es pensen que els estic explicant una història d'avi Cebolleta, però en realitat no hi havia telèfon. És cert que no vivíem allà tot l'any, però no teníem televisor en color ni amb comandament a distància. Només hi havia dos canals.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació?

Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Dels que hi ha, crec que és el millor. També és com una història de responsabilitat, aprendre que pots prendre decisions d'altres maneres, no només amb el teu vot, sinó també amb la participació, que de vegades d'això sí que en pequem una miqueta. És com dir: per què he de votar? En el meu cas, la participació em dona molta pila, m'esgota en el moment, però després em dona pila. És com fer exercici, et dona pesa els primers dies, però després et comences a sentir millor i el teu cos et respon millor i aleshores et genera pila, encara que t'esgote i et done pesa fer esport. /•

«50 anys de llibertat»: l'oportunitat de reclamar per a la història el relat sobre les actituds socials cap al franquisme

Dra. Ana Cabana,
Professora titular d'Història Contemporània,
Universitat de Santiago de Compostel·la.
Membre del comitè científic assessor d'Espanya
en llibertat. 50 anys

La línia d'estudi ocupada en l'examen de les actituds socials durant el franquisme ha experimentat un enorme auge en les dues darreres dècades. Títols com *El franquismo en Valencia* (1999), coordinat per Ismael Saz i Alberto Gómez Roda, o *¡Arriba el campo!* (2001), de Jordi Font, van donar el tret d'eixida a una forma de fer història sobre les actituds socials que s'ha continuat en monografies i articles acadèmics fins a cobrir bona part de la geografia estatal. El corpus constituït permet explicar en detall tant els processos de generació de consentiment per part del franquisme i la seua evolució en el temps com les múltiples pràctiques de resistència a través de les quals la població va intentar alleujar la seua dominació demostrant la seua disconformitat o descontentament respecte a les mesures o maneres de procedir del règim. Fins i tot han entrat en l'òrbita de la recerca més recent aquells comportaments heterogenis, la classificació dels quals no encaixa de manera nítida a causa de la combinació i superposició d'actituds difuses.

La definició de les actituds socials va romandre durant molt de temps sota l'influx del discurs oficial de la dictadura, que reproduïa la idea d'un consens social majoritari i sense fissures, només pertorbada per l'oposició política d'uns quants. Este relat va demostrar no només la seua capacitat per a calar mentre la dictadura va estar vigent, sinó la seua resiliència posterior, ja que en van derivar els llocs comuns que van marcar la memòria col·lectiva durant la transició i més tard, com demostra el "franquisme sociològic". Però la historiografia ha fet tornar enormement complexa esta imatge i ha desmentit els tòpics, i ho ha aconseguit treballant amb fonts de diversa naturalesa i ocupant-se d'analitzar les variades formes en què la ciutadania va desenrotllar la seua vida quotidiana dins de les estructures de poder marcades per la dictadura. En este sentit, s'ha fet evident l'aportació dels escrits fets des de baix, és a dir, d'aquells que conferixen protagonisme al paper del conjunt de la societat i no únicament a les elits i els mandataris, com s'ha esdevingut amb els estudis més contemporanis sobre l'etapa de la transició a la democràcia.

En la instantània que retorna la recerca de múltiples experiències vitals de persones del carrer, apareix la innegable acceptació social de la qual va gaudir el franquisme, indispensable per a explicar la seua

“En la instantània que retorna la recerca de múltiples experiències vitals de persones del carrer, apareix la innegable acceptació social de la qual va gaudir el franquisme, indispensable per a explicar la seua consolidació i manteniment durant quasi quatre dècades”

consolidació i manteniment durant quasi quatre dècades —com se sol esdevindre en els règims dictatorials de llarga duració— i transversal a condicionants com la classe social, el gènere o el lloc de residència. Es tracta d'una acceptació de l'*statu quo* les raons del qual són múltiples i es combinen en dosis diferenciades. Caldria citar, per descomptat, la por derivada del desplegament de violència constant que va caracteritzar la dictadura de principi a fi. Però “no només por”, com deia el títol d'un llibre col·lectiu publicat el 2013 i coordinat per diversos dels autors més prolixos en l'estudi d'esta temàtica (Miguel Ángel del Arco, Carlos Fuertes, Claudio Hernández i Jorge Marco), explica les actituds d'aquiescència. També s'ha de tindre en compte l'assumpció en major o menor grau dels valors i les consignes del règim, que va saber adaptar-los als temps i modular el llenguatge emprat a la seua pròpia conveniència (de la legitimitat d'origen donada per la victòria en la Guerra Civil a la d'exercici, basada en la idea de progrés econòmic, discurs de la modernitat i un ideal determinat d'ordre, per exemple). I, igualment, l'efecte de la identificació o l'aspiració a convertir-se en beneficiaris de les polítiques implantades i de les fórmules de gestió diferenciada dels recursos que va posar en marxa el franquisme, analitzades en estudis sobre la política autàrquica i el mercat negre (gran estraperlo o de

subsistència) o sobre l'obra social (subsidiis, habitatge, oferta d'oci, atenció sanitària, etc.), per esmentar dos casos als quals s'ha prestat especial atenció historiogràfica a l'hora d'explicar la "captació de les masses", com va desenrotllar Carme Molinero en una obra amb este títol publicada l'any 2005.

Alhora que s'han examinat les raons sobre les quals s'assentava l'anuència, la historiografia ha demostrat que convivía amb múltiples mostres de resistència diferents amb les quals la població va provar de defensar cert espai d'autonomia personal o de distanciament pel que fa a la submissió demandada. Desobediències flagrants, protestes, resistències, passivitats no volgudes o delictes van quedar registrats en la documentació oficial d'un règim que només va vendre consens i pau social, però que es va valdre de mecanismes repressius i de control, que va renovar i adaptar, per a desactivar-los i fer-los front, fent-nos així partícips de la transcendència que els conferia. S'ha recollit tot un seguit de comportaments en la documentació i en les fonts orals que no remetent a este consens publicitat pel règim i que van des del desacord puntual fins a la protesta oberta i que han obligat a renovar la mirada cap a la vida quotidiana d'esta majoria que es tenia per estrictament afí o passiva.

Tota esta renovació historiogràfica ha impel·lit a examinar les diverses polítiques, institucions, autoritats i pràctiques de govern i domini com a generadores de tota mena d'actituds i, alhora, ha implicat actuar amb nous conceptes. Adaptació, transgressió, acomodatament o indiferència són alguns d'ells, que, combinats i de vegades matisats (consens passiu, consens actiu, resistència simbòlica, etc.), tracten de donar sentit a les experiències particulars i col·lectives de la població i a la seua relació amb el poder. Estes nocions, generadores d'un debat ric, han substituït les categories heretades del discurs franquista per tal d'evidenciar l'existència de tota una escala de grisos en les quals es movien les actituds socials i subratllar-ne la condició de volubles i complexes: mai fixes, immòbils ni dicotòmiques.

El conjunt de les recerques dutes a terme en este camp de la història social ha aconseguit assolir conclusions semblants i assimilables a les obtingudes per altres historiografies europees. Estes historiografies s'havien ocupat de l'estudi de les actituds socials en règims definits per l'absència de llibertats en el període d'entreguerres amb anterioritat i, per això, presentaven ja una trajectòria dilatada a l'hora d'establir debats, construir teories, introduir fonts primàries i provar diverses metodologies. Sens dubte, han sigut els treballs sobre el nazisme i el feixisme els que han tingut més influència en la historiografia espanyola, considerant que han servit tant de principal esperó per a la reflexió com de marc de comparació. Igual que en aquelles historiografies, l'espanyola ha privilegiat la microanàlisi, la perspectiva local i l'individu subaltern com a subjecte

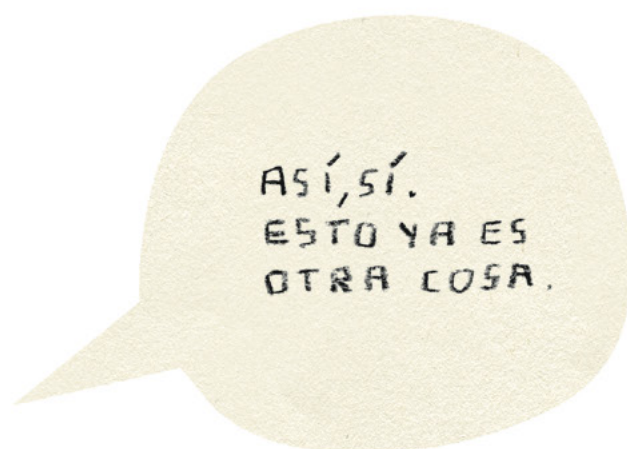
“Ocupar-se de l'estudi de les actituds socials reflectix l'ansia per conèixer millor la societat que va viure sota la dictadura. Tota la societat, i d'ací que haja interessat en gran manera conèixer les actituds dels grups i agregats socials que habiten usualment els margens de la historiografia, els subalterns”

històric. Fins fa poc, un element distintiu d'este camp d'estudi era l'interès més gran demostrat fins al moment per l'anàlisi de les actituds durant el primer franquisme; en este sentit, servixen d'exemple *Migas con miedo*, d'Óscar J. Rodríguez Barreira; *Granada azul*, de Claudio Hernández; o *La derrota de lo épico*, de la meua autoria, obres publicades el 2008, el 2011 i el 2013, respectivament. La tendència sembla estar revertint-se a passos accelerats i prosperen recerques que assumixen l'estudi de la integritat del període, de les quals podem citar, a tall d'exemple, la publicació de Gloria Román *Franquismo en carne y hueso*, de 2020. Una generació més jove de contemporanistes amb una sensació vital que les últimes dècades del franquisme són tant temps passat com qualsevol període del segle XIX, l'accés a fonts arxivístiques abans vetades per no haver passat el temps establert per a la seua consulta, l'ansia per obrir períodes temporals no transitats o l'intens debat polític i social sobre el procés de transició a la democràcia que ha suscitat nous interrogants cap al passat són algunes de les raons d'esta mudança cap a l'estudi de les dècades dels seixanta i setanta.

Ocupar-se de l'estudi de les actituds socials reflectix l'ansia per conèixer millor la societat que va viure sota la dictadura. Tota la societat, i d'ací que haja interessat en gran manera conèixer les actituds dels grups i agregats socials que habiten usualment els margens de la historiografia, els subalterns. Esta ansia ha permès integrar en el relat col·lectius com les dones i les comunitats rurals, fins i tot l'encreuament de tots dos: les dones rurals. I este fet no resulta menor, sinó tot el contrari, és exemplificador. Assumir-les a elles o a agregats semblants com a subjectes històrics de primer nivell ha permès reclamar-ne l'agència, la capacitat per a prendre decisions en un marc polític donat i no continuar condemnant-les a ser més que meres comparses en el relat històric. Diverses recerques, algunes ja esmentades i d'altres específicament concebudes des de la perspectiva de gènere, com *En defensa de mi hogar y mi pan*, d'Irene Murillo (2013), han comprovat el seu protagonisme en actes de resistència i de protesta social durant la dictadura. El seu paper en la transició a la democràcia s'ha començat a estudiar no fa gaire, per la qual cosa encara no han aconseguit el ressò d'altres mobilitzacions socials dutes a terme per altres col·lectius, que remetent a l'espai urbà i a una politització més formal, en els processos de recuperació de la memòria. Però no hem d'oblidar, per a entendre com cal el final del franquisme i la transició a la democràcia, que tots els col·lectius socials subalterns van desplegar estratègies de reapropiació que demostren la seua capacitat d'agència. En certes ocasions, esta agència els va portar a encaixar les seues expectatives i van acabar reforçant les estructures del règim i, en altres, van negociar la seua situació amb el poder evidenciant la seua disconformitat a través de reclamacions i protestes. / •

La democràcia consolida el moviment feminista, que assolix fites històriques.

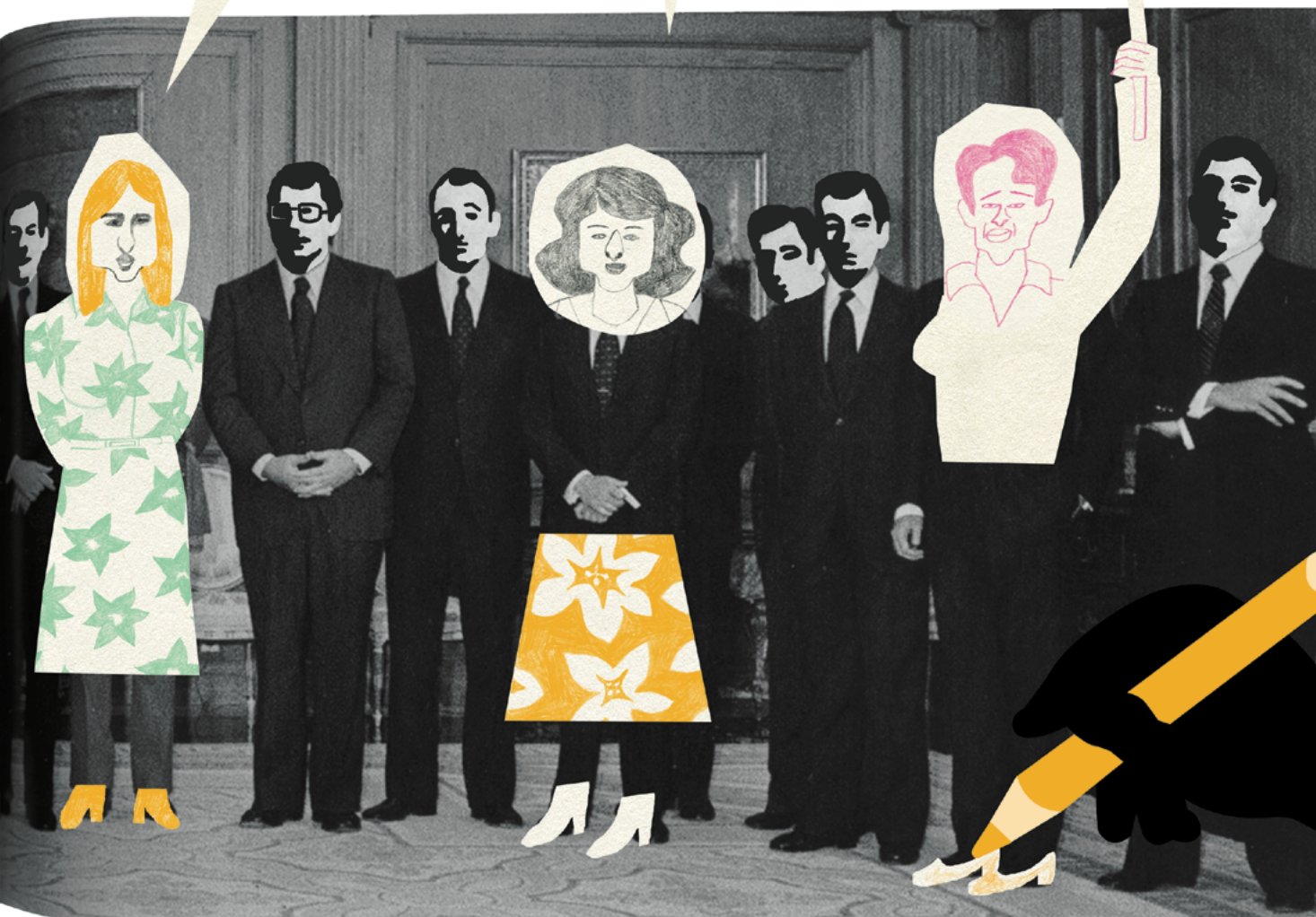
Il·lustració
d'Elisa Arguilé

POR UNA LEY
DE PARIDAD

NOSOTRAS
DECIDIMOS
ABORTO
LIBRE!

¡IGUALDAD!

2007

Aprovació de la Llei de memòria històrica, el primer marc integral de reconeixement de les víctimes del franquisme, després de dècades de mesures parcials.

2008

Los girasoles ciegos: la memòria de la dictadura entra al cinema i a la literatura institucional.

2010

Llei d'igualtat efectiva; impuls de la paritat i feminisme institucional.

2008

Esclata la crisi financera i immobiliària, que provoca desocupació juvenil, desnonaments i fractura generacional.

2010

Reforma laboral, amb la flexibilització de l'ocupació i precarietat estructural.

2006-2015: Crisi, contestació i politització des de baix

El que semblava una dècada de consolidació democràtica va esclatar en múltiples fronts. La crisi econòmica global de 2008 va desmantellar les certeses del model espanyol de benestar i va deixar al descobert els condicionants estructurals d'una generació socialitzada en el discurs de viure millor que els seus pares. Els cossos joves, precaritzats i sense horitzó, es van convertir en agents polítics inesperats.

Així doncs, emergix una nova cultura de la indignació que no només reclama drets materials, sinó també una democràcia diferent. En paral·lel, es produïx un gir cultural cap al feminisme interseccional i les memòries perifèriques, que qüestionen els relats centralitzats de la transició. El 2007 s'aprova la Llei de memòria històrica, que representa un salt qualitatiu en el reconeixement de les víctimes del franquisme, malgrat que no pot entendre's sense la legislació fragmentària prèvia. El carrer torna a ser protagonista, no com a nostàlgia, sinó com a espai de reapropiació política, des del 15M fins a les mareas ciutadanes, passant per les protestes contra les retallades i l'emergència de noves forces polítiques. Espanya es consolida com a un país plural i divers en l'àmbit cultural, social i polític. És una dècada de reaprenentatge col·lectiu, en què la crítica a les institucions conviu amb una recerca afectiva de comunitat i justícia.

2011

ETA anuncia el cessament definitiu de la violència.

2012

Marees ciutadanes per l'educació, la sanitat, l'habitatge, l'Espanya buidada... La protesta es fragmenta, però es manté.

2013

Naix Podem i la indignació pren forma de partit polític.

2015

Consolidació del cicle de protestes i noves forces polítiques; es fractura el bipartidisme i es reconfigura el sistema polític.

2011

El 15M pren places i mitjans; "No ens representen" com a crit generacional.

2011-2015

Boom de la música urbana (Kase.O, C. Tangana, Mala Rodríguez...), amb noves narratives del barri i el desig.

2014

Abdicació de Joan Carles I; s'obri un nou cicle simbòlic a la monarquia.

Emilio Doménech

«Crec que és fonamental que s'explique bé d'on venim per a evitar tornar-nos a ficar en el mateix forat»

La trajectòria professional del periodista Emilio Doménech (Alcoi, 1990), més conegut com a Nanísimo, ha estat lligada estretament a la seua activitat a les xarxes socials i plataformes. En estos espais s'ha consolidat gràcies al seu estil accessible i directe: “Amb els fòrums d'internet i Twitter vaig començar a descobrir que em fascinava l'intercanvi d'idees i que em resultava natural agafar temes complexos d'actualitat per a intentar explicar-los a públics més grans”.

Va estudiar a la Universitat de Boston i va treballar diversos anys informant des dels Estats Units. Què va ser el que més li va sorprendre de la societat nord-americana quan va arribar al país?

El seu hermetisme. És difícil fer-te amic d'un nord-americà, sobretot dels blancs. Dic això perquè sí que vaig aconseguir avindre'm molt amb hispans, amb els quals culturalment compartim més coses, però als nord-americans blancs sempre els vaig veure una capa de superficialitat i individualisme difícil de sobrepassar. En el meu tercer any ja vaig perdre tota esperança i vaig deixar d'esforçar-m'hi.

Si haguera de triar una notícia, d'entre totes les que ha comunicat, quina seria?

La victòria de Joe Biden el 2020. És cert que la fractura sociopolítica dels Estats Units continua present, i més amb la victòria de Trump el 2024, però almenys es va posar fi temporalment a la forma de fer política a través de la mentida, la por i la desconfiança en les institucions. Personalment, aquelles jornades

“La polarització ideològica afavorida pels partits polítics ha fet que desconfiar dels mitjans «de l'altre bàndol» esdevinga la regla”

electorals van marcar un abans i un després en la meua carrera professional i la meua forma de fer periodisme, que, d'alguna manera, es va veure validada.

Moltes persones de la seua generació desconfien dels mitjans de comunicació tradicionals. Quina creu que n'és la causa?

Hi ha diverses tendències que han influït i es retroalimenten. “La polarització ideològica afavorida pels partits polítics ha fet que desconfiar dels mitjans «de l'altre bàndol» esdevinga la regla”. Els que no combreguen amb mi són l'enemic i prou. Alhora, els mitjans han pujat a l'onada de la polarització perquè és el que els ha reportat més audiència i ingressos (amb finançament institucional i corporatiu, és clar). Crec que no apostar pel nom dels periodistes que fan els mitjans ni per tindre més cares visibles que facen que l'audiència empatitze amb éssers humans també ha fet que els mitjans passen a ser empreses només interessades en el seu propi benefici. S'han convertit en un altre jugador de l'elit. I és *heavy* que això passe quan la professió periodística és tan precària.

*Que en només
50 anys ens
hàgem convertit
en una de les
societats més
inclusives del
planeta, amb
tants drets
conquerits per
a tanta gent,
és increïble”*

Què considera que haurien de fer els mitjans per a atreure el públic jove?

Primer, posar més el focus en el nom dels seus periodistes. Segon, deixar d'obsessionar-se amb el soroll informatiu. Tercer, arribar a les noves plataformes i fer contingut en nous llenguatges. I quart, contractar gent jove i donar-los poder de decisió. Si els joves no són a la taula de redacció ni a la taula executiva i si no es tenen en compte les seues veus, atrauran poc el públic jove.

Considera que el periodisme ha tingut un paper important en els avançaments socials i polítics que s'han produït a Espanya en els últims 50 anys?

Sens dubte, ha sigut determinant en molts esdeveniments de les darreres dècades, des de la complicadíssima cobertura de temes tan difícils com el terrorisme fins a la revelació de trames de corrupció infames. Però també crec que ara està fent un paper molt problemàtic, pagant poc als millors i alimentant la divisió en la nostra societat. Mai no havia vist tanta desídia ni tant d'odi acumulats al meu entorn. I crec que ací tenim part de culpa.

“Si els joves no són a la taula de redacció ni a la taula executiva i si no es tenen en compte les seues veus, els mitjans d'informació atrauran poc el públic jove”

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

Que en només 50 anys ens hàgem convertit en una de les societats més inclusives del planeta, amb tants drets conquerits per a tanta gent, és increïble. Però tot s'ha de comparar. I crec que és fonamental que s'explique bé d'on venim i aprofundir en les fractures i les distàncies que hi havia entre els blocs polítics del nostre país, per a evitar tornar-nos a ficar en el mateix forat.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

A risc de repetir el que molts, com jo, han dit en l'últim segle: “La democràcia és la pitjor forma de govern, excepte per totes estes altres formes que s'han provat de tant en tant”. /•

De l'“arriba el campo” a la lluita per la democràcia. El món rural i els pobles durant el franquisme

Dr. Miguel Ángel del Arco,
Catedràtic d'Història Contemporània, Universitat de Granada. Membre del comitè científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

És paradoxal: quan l'historiador estudia la propaganda dels partidaris de Franco durant la Guerra Civil, es troba amb un crit que hui pot semblar estrany: “¡Arriba el campo!”. En efecte, la contesa va ser presentada per la propaganda rebel com a una lluita entre el camp i la ciutat. Per a ells, el camp condensava el “pòsit de virtuts espirituals” d'Espanya, com afirmaven els 26 punts de la Falange Española Tradicionalista y de las JONS. Hi residien les virtuts de la “veritable Espanya”, representada per camperols identificats amb hòmens catòlics, vigorosos i robusts, somiadors que, malgrat la duresa del terreny, havien llaurat els camps i lluitat des dels temps de la reconquesta per a salvar Espanya dels seus enemics i construir l'imperi. Davant d'ells hi havia les ciutats, on habitava tot allò que es considerava alié a la nació espanyola: el liberalisme, la democràcia, la maçoneria i el comunisme.

Esta propaganda, influïda pel feixisme italià i el nazisme alemany, connectava amb certs grups socials que van donar suport al cop d'estat i van combatre la Segona República. Grans terratinents, però també mitjans i xicotets propietaris i arrendataris van ser peces fonamentals en l'enderrocament de la democràcia i l'ascens del franquisme.

Van arribar els anys quaranta, també coneguts com els “anys de la fam”, un temps d'estancament econòmic i fins i tot de fam. No obstant això, la postguerra no va ser necessàriament un mal moment per al camp ni per als llauradors afins al franquisme. Durant este període, van poder accedir als productes que cultivaven i, a més, vendre'ls a preus astronòmics al mercat negre (el preu del blat i de l'oli es va multiplicar per set i quatre, respectivament, en relació amb el preu oficial fixat pel “Nou Estat”). També van aconseguir enterrar els projectes de reforma agrària republicans, que promovien el repartiment de terres, i imposar salaris de misèria que van fer molt rendibles les seues explotacions. Mentrestant, els jornaleros o treballadors agrícoles, tradicionalment vinculats al republicanisme o a ideologies revolucionàries, van patir la derrota. No només van ser víctimes de violència, sinó també de fam, salaris ínfims i el càstig de ser exclosos de l'ocupació per raons polítiques.

En els anys cinquanta, acorralat per algunes protestes i la pressió internacional, el franquisme va abandonar la seua política agrària autàrquica fracassada. Rafael Cavestany, ministre d'Agricultura des del 1951, ho va expressar amb claredat: “Més agricultura i menys agricultors”. Calia modernitzar el camp: introduir maquinària, ampliar el regadiu i intensificar la producció mitjançant adobs i pesticides. La història del camp i dels pobles espanyols va canviar per sempre.

L'emigració rural es va intensificar a partir d'esta dècada i va assolir el seu màxim al començament dels anys seixanta. Al camp ja no hi havia faena. Primer van emigrar els hòmens i després les dones i famílies senceres, que abandonaven el medi rural en direcció a les ciutats o a l'estranger a la recerca de suport i d'una vida millor. Després d'haver impedit estes migracions als anys quaranta, el franquisme ara les encoratjava, conscient que aquell món desapareixia

per sempre, però també del benefici econòmic que reportaven les remeses enviades des de França, Alemanya o Suïssa.

El camp va canviar de rostre. Es va començar a despoblar. La societat agrària tradicional arribava a la seua fi. El món urbà es va associar a la modernitat, a la millora de la qualitat de vida, al consum i al progrés. Mentre això passava, alguns pobles quedaven abandonats, fins i tot deshabitats completament, la qual cosa anunciava un problema que persisteix fins hui: els pobles fantasma. Altres, per bé que encara habitats, veïen minvades les seues oportunitats de prosperar i adoptaven gradualment maneres de vida i una cultura urbanes.

“El camp va canviar de rostre. Es va començar a despoblar. La societat agrària tradicional arribava a la seua fi”

Al final del franquisme, l'agricultura era cada vegada menys rendible. Els agricultors eren ja més empresaris que camperols i depenien per complet dels preus del mercat per a comprar tractors, benzina, adobs o fitosanitaris. En canvi, els preus dels seus productes queien en picat.

Quan va morir Franco, pocs recordaven el crit d'“¡Arriba el campo!”. El paisatge rural, els pobles i la seua gent tenien ja poc a veure amb el passat. Tot havia estat relegat a l'oblit, mentre que la nova propaganda del règim exaltava el turisme i la modernitat urbana. En una cosa, però, sí que va triomfar el franquisme: ningú no demanava ja el repartiment de terres com a l'època republicana, perquè ningú no les desitjava; ara, l'important eren els preus dels productes agrícoles. El món havia canviat i Espanya, també. Els antics jornaleros havien emigrat a les ciutats. No obstant això, en el món rural també es va reconstruir una cultura democràtica i, des dels últims dies del franquisme fins a la transició, es van produir mobilitzacions socials que exigien més llibertats, més drets, més servicis i més democràcia. Enrere quedaven els temps en què els camperols amb terra es mobilitzaven contra la República i a favor de Franco. També als pobles va sorgir un corrent de llibertat, alimentat pel descontentament amb les polítiques franquistes i per la convicció que la democràcia era possible.

Hui, 50 anys després de la mort de Franco, cal recordar la història del camp espanyol, ja que va canviar per sempre sota la dictadura. Moltes persones van abandonar les seues cases i es van veure forçades a marxar lluny, a les ciutats, a la recerca d'un futur millor. Els qui van romandre van canviar profundament la seua relació amb la terra, la ramaderia i la natura. El món que havia existit es va transformar i es va perdre per sempre. No obstant això, també d'aquells pobles i viles van sorgir aspiracions de llibertat i d'una Espanya democràtica. Conèixer el passat i continuar apostant per la democràcia pot ser el camí per a afrontar-les. /•

Joe Crepúsculo

«Venim d'una història en què parlar era perillós i oblidar això és una forma d'obrir la porta al retrocés»

Joel Iriarte (Sant Joan Despí, 1981) va nèixer quan la democràcia “acabava de posar arrels”. A aquell xiquet que, anys més tard, es convertiria en artista amb el nom de Joe Crepúsculo, van ser els seus pares els qui el van ajudar a construir el període de la transició a la democràcia en els seus records. “El que conserve d'aquella època m'ha arribat filtrat per ells: els seus relats, els seus silencis, les seues mirades quan parlaven del que va ser. De vegades crec recordar alguna cosa, com si haguera estat allà... però no”.

Com es van viure a la seua família els canvis que s'estaven produint a Espanya?

Els meus pares em van explicar com van viure l'intent de cop de Tejero, amb la meua mare embarassada de mi i el país aguantant-se l'alè. D'això no tinc records, només les paraules dels qui em van portar al món. En realitat, la meua infància va ser filla dels noranta, quan les coses semblaven més estables, més assentades. Quan ja no es parlava tant de transicions com de costums. El que no vaig viure ho vaig heretar i, amb els anys, aprendre.

Què li va portar a estudiar filosofia? Com creu que ha influït la filosofia en la seua trajectòria artística?

Encara que en un altre temps pensara el contrari, la filosofia és essencial en la meua música. No només l'envolta de sentit, sinó que m'ha donat les eines per a construir una visió i sostindre cada cançó des d'un lloc més profund. És la bastida invisible que articula el que sona i la base sobre la qual puc dubtar, crear i dir.

“Saber separar el que sembla del que és. Això és fonamental en una època en què els sentiments es confonen amb afirmacions i les emocions es venen com a veritats”

Ha afirmat que la filosofia “pot resultar convenient a l'hora de reflexionar i entendre millor allò que ens envolta”. Creu que pot resultar una eina útil en un moment de gran polarització com el que vivim?

Per descomptat. Un dels grans superpoders que et dona la filosofia és la capacitat de tindre una idea, desenrotllar-la amb claredat i, sobretot, distingir conceptes. Saber separar el que sembla del que és. Això és fonamental en una època en què els sentiments es confonen amb afirmacions i les emocions es venen com a veritats. No hi ha millor antídoto contra l'estupidesa que un bon cop de raó.

Creu que els jòvens de hui en dia tenen més consciència política i social que els de la seua època?

No n'estic segur. Mai no m'ha agradat esta idea que els jòvens d'abans eren millors que els d'ara. Crec que parlem d'èpoques molt diferents; la digitalització ho ha canviat tot fins al punt que quasi sembla que parlem d'espècies diferents. Malgrat tot, sempre hi ha una consciència, una pulsio política. Els jòvens, en qualsevol temps, tenen alguna cosa per la qual lluitar. El que canvia és cap a on es canalitza i moltes vegades és la societat mateixa la que decidix este rumb a través de la cultura.

Qui considera els seus referents vitals i per què?

M'agrada la literatura de Benito Pérez Galdós, encara que no sé si el consideraria un referent vital. Al cap i a la fi, hom ha de viure com crega que pot fer-ho millor. Spinoza parlava del *conatus* com a este impuls natural cap a la supervivència. No crec que tot es reduïska a això, però sí que crec que hi ha un punt intermedi entre simplement sobreviure i arribar a ser un mateix.

Creu que la música i la cultura han tingut un paper important en els avançaments socials i polítics que s'han produït a Espanya en els últims 50 anys?

M'agradaria pensar que sí, encara que cada vegada ho crec més quan mire cap arere que cap al present. Potser és cosa de l'edat, o potser no. El que m'inquieta és la sensació que la cultura s'està distanciant de la societat, com si ja no caminara al seu costat, ni l'empenyera ni la interpel·lara. Com si s'haguera convertit en una criatura autònoma, un monstre errant que va per lliure, fent el que li dona la gana, sense mirar ningú.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

Diria que el simple fet de poder dissentir sense por. La possibilitat d'expressar una opinió sense que això et condemne al silenci, a l'exili o al càstig. No és poca cosa. Venim d'una història en què parlar era perillós i oblidar això és una forma d'obrir la porta al retrocés. Que els més joves entenguin que la democràcia no és només votar cada quatre anys, sinó poder viure amb dignitat, opinar sense represàlies i no haver d'amagar el que hom pensa. Això, com a mínim, ho hem de conservar i transmetre.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que "la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern". Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Hi estic d'acord, encara que amb matisos. Que la voluntat del poble siga la base de l'autoritat implica una responsabilitat enorme, tant dels qui governen com dels qui trien. La democràcia no és perfecta, però continua sent el sistema que més s'acosta a la idea de justícia col·lectiva. Permet corregir-se, adaptar-se, qüestionar-se. La seua força no rau en la puresa del model, sinó en la seua capacitat d'escoltar i rectificar. L'important no és només votar, sinó que hi haja eines reals perquè la ciutadania pugua participar, fiscalitzar i construir. Mentre no inventem res millor, continuarà sent l'opció més humana que tenim. /•

El moviment obrer es proposa com a un agent fonamental en el desenrotllament de la democràcia a Espanya.

Il·lustració de
Candela Sierra

2017

Crisi catalana; referèndum de l'10, repressió policial i fractura del marc constitucional.

2018

Dissolució d'ETA.

2019-2024

Cultura trap i reggaeton en espanyol (Rosalia, Bad Gyal, C. Tangana, Kefta Boyz, Kid Keo...); estètica popular urbana i de carrer, diners, cos i desig. **Alhora, renovació de la música folk** (Rodrigo Cuevas, Tanxugueiras...).

2021-2025

El 8M i el feminisme interseccional com a gran motor de mobilització social.

2018

Moció de censura, amb la caiguda del Govern després de la sentència per corrupció de la trama Gürtel.

2020

Pandèmia de la COVID-19; redefinició de la vida quotidiana i del paper de l'Estat.

2016-2025: Crisi de representació, feminisme i reassignificació democràtica

En esta última dècada, la crisi ja no és només econòmica o institucional, sinó existencial. El malestar es transforma en preguntes obertes: qui representa hui? Què significa *democràcia* quan les promeses de la transició semblen diluir-se entre algorismes, desafecció i polarització? La fractura territorial després del referèndum català del 2017, el declivi del bipartidisme, l'emergència de noves dretes reaccionàries, l'impacte transversal de la pandèmia de la COVID-19 i l'increment de la polarització obliguen a reimaginar les formes d'allò comú. La política institucional mostra dificultats a l'hora de canalitzar les demandes socials mentre el feminisme, les lluites LGTBI+ i els moviments per la memòria democràtica articulen una contestació que és ètica, emocional i generacional.

La Llei de memòria democràtica, les exhumacions i la reassignificació de Cuelgamuros marquen un nou cicle en la relació amb el passat. El 8M es consolida com a ritual col·lectiu i motor de mobilització, mentre la cultura popular esdevé un espai de disputa simbòlica: entre el trap i l'estètica de barri, entre TikTok i els fantasmes del passat. Al mateix temps, la desafecció democràtica d'una part important de la joventut es tradueix en la preferència creixent per discursos populistes, de vegades vinculats a l'extrema dreta. A 50 anys de l'inici de la transició, el cicle es reobre: el que semblava tancat torna a estar en joc i la pregunta ja no és com arribem fins ací, sinó què fem amb el que hem heretat i com construïm el futur en comú.

2022

Llei de memòria democràtica; nous passos cap a la justícia transicional.

2024

Debat sobre la IA i la democràcia: Qui decideix què és humà?

2024

Aprovació de la Llei d'amnistia per als encausats pel procés independentista de Catalunya.

2022

Exhumació de Francisco Franco i reassignificació de Cuelgamuros: batalla pels símbols.

2023

Aprovació de la Llei trans; drets, debats i visibilitat LGTBI+.

2025

50 anys des de l'inici de la transició; memòria crítica de la democràcia i balanç col·lectiu del període.

Jorge Javier Vázquez

«Ara més que mai hem d'estar pendents de mecanismes que assegurin el lliure exercici de la democràcia»

Jorge Javier Vázquez (Badalona, 1970) és un dels rostres més recognoscibles de la xicoteta pantalla, gràcies a una trajectòria de quasi trenta anys vinculat al mitjà televisiu. Sempre ha reivindicat amb orgull els seus orígens a Sant Roc, un barri obrer on no es parlava de política, “es tenia la idea que la política portava problemes”. Malgrat tot, recorda les seues sensacions el dia del cop d'estat del 23F: “Moltíssima incertesa i por del que poguera passar”.

Es va criar als anys setanta. Quina percepció tenia dels canvis que s'estaven produint?

Vaig créixer en un ambient molt poc polititzat, a casa i al barri. Jo no recorde que ningú parlara de política, ni esmentara absolutament res del que estava succeint al país. El que sí que recorde és el dia que Tejero va entrar al Congrés i la preocupació del meu pare, que va seguir el cop d'estat per la ràdio, però se'n va anar al llit molt tranquil després d'escoltar el rei.

En moltes famílies treballadores, la seua generació va ser la primera que va tindre accés a estudis universitaris. Com es va viure este fet al seu entorn?

No només vaig ser el primer membre de la meua família que va anar a la universitat, sinó que vaig ser el primer xic de tot el barri de Sant Roc que va anar a la universitat. Si no el primer, dels primers. El meu pare ho va viure amb moltíssima alegria, però amb una miqueta de decepció perquè a ell li hauria agradat que fera una carrera tècnica. Ell s'havia encabotat que fora metge o matemàtic i vaig acabar fent Filologia Hispànica.

“No només vaig ser el primer membre de la meua família que va anar a la universitat, sinó que vaig ser el primer xic de tot el barri de Sant Roc que va anar a la universitat”

El paper de l'educació resulta fonamental en l'enfortiment de la democràcia. Quins creu que són els avançaments principals que s'han produït en els últims 50 anys en este àmbit?

No podria parlar específicament d'un sol avançament, però sí que puc dir que la gent jove està moltíssim més preparada i que tenen accés a una sèrie de coneixements i a un món que abans estava molt tancat per a nosaltres. En línies generals, veig unes generacions molt ben preparades, amb unes visions molt més obertes i diverses que les que teníem la gent de la meua generació.

Alguna vegada ha afirmat que, durant la seua infància i adolescència, una part fonamental de la seua personalitat s'havia d'amagar. Creu que hauria sigut diferent si haguera nascut en dècades posteriors?

Per descomptat que hauria sigut diferent. Ho veig ara per la gent jove que parla, en general, de la seua orientació sexual amb els seus pares. Els pares són més jòvens i tenen una altra visió de la realitat i, per descomptat, això ho hauria canviat tot. Supose que les meues visites al psicòleg s'haurien produït igual, però no per a solucionar tot allò que em provocava tindre una orientació sexual diferent de la comuna de la gent i que havia d'amagar. A mi m'encanta veure la gent jove viure amb tranquil·litat qualsevol orientació sexual. Parle en línies generals, perquè sempre et trobes amb persones que continuen amagant-ho a casa, però, afortunadament, pot trobar gent fora de casa amb la qual sentir-se identificada, acompanyada i còmplice. Abans això també ho vivíem més en solitud.

A qui ha considerat un exemple per seguir?

Em costa parlar de referents vitals, però sí que puc dir que m'han influït més les dones perquè em vaig criar en una casa de dones, amb mare i dues germanes. Crec que la visió femenina en general m'ha influït i, si haguera de parlar de dos referents que m'han influït, serien Carmen Rigalt i Carmen Martín Gaité. Una periodista i amiga, i l'altra, escriptora.

Podria dir-nos algun moment que li haja semblat significatiu per a la comunitat LGTBI+?

Hi ha un element que cal defensar a ultrança i és la celebració del Dia de l'Orgull. Em sembla una gran conquesta que puguem celebrar i reivindicar una data així. Fer-ho d'una manera pública, festiva de vegades i, altres vegades, molt més pensada amb trobades, conferències i reivindicacions. És una cosa per a presumir, per a continuar celebrant i reivindicant.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

La conquesta de les llibertats, que és una cosa que està permanentment en perill; són difícils de conquerir i molt fàcil que després te les arrabassen. La llibertat verdadera molesta moltíssim perquè fa que l'ésser humà siga menys manipulable. Crec que cal parlar sempre als joves del que suposa viure en llibertat en una democràcia, em sembla el valor

“La llibertat verdadera molesta moltíssim perquè fa que l'ésser humà siga menys manipulable. Crec que cal parlar sempre als joves del que suposa viure en llibertat en una democràcia, em sembla el valor principal”

principal. És molt perillós mitificar règims anteriors. Primer, sense haver-los viscut, i segon, pel que tenien de retallades de llibertats i drets. Este camí em sembla molt perillós.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Crec molt en la democràcia iestic segur que és el sistema que millor reflectix la voluntat del poble. Que, lògicament, hi pot haver millores? Probablement es podria revisar la regla D'Hondt, precisament amb l'objectiu de millorar el reflex de la voluntat del poble en el resultat de les eleccions. Ara més que mai hem d'estar pendents de mecanismes que assegurin l'exercici lliure de la democràcia. Amb això em referisc a lluitar contra la desinformació i els rumors falsos que estan fent perillar les democràcies mundials. /-

El discurs social com a component legitimador del franquisme?

Dra. Carme Molinero Ruiz,
Catedràtica d'Història Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona i presidenta de l'Associació d'Història Contemporània (AHC). Membre del comitè científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

El 1963, quan se celebrava el 20é aniversari de la seua creació, el NO-DO, que pretenia “posar el món sencer a l’abast dels espanyols” amb un documental setmanal de visió obligatòria en tots els cinemes, va visitar Franco i, en el reportatge, va recollir unes imatges en les quals se’l veia al seu despatx i, posteriorment, en un saló amb la seua muller i els seus nets. Els anys seixanta van ser els de més esplendor de la dictadura. Una vegada superat l’aïllament internacional —resultat de la seua connivència amb l’eix nazi-feixista— pel clima de guerra freda, el creixement econòmic que encoratjava el dinamisme econòmic internacional podia ser presentat a conseqüència de les polítiques del règim i relegava a l’oblit la política autàrquica que havia aguditzat la misèria durant més d’una dècada.

L’escena rodada el 1963 servia per a recrear una estampa paternal i protectora, reiterada als anys seixanta. En aquell escenari, el *caudillo* va voler centrar el seu missatge en la seua preocupació social i va afirmar que convenia “estar en guàrdia contra els qui veuen sempre la raó econòmica i no troben mai el moment per a aplicar les mesures socials. Així doncs, ni política social sense fonament econòmic ni desenvolupament econòmic d’esquena a les exigències de la justícia social”, de manera que es transmetia una imatge de distanciament respecte a les polítiques del seu règim. Als espectadors no els sorprendria. El rastreig en les recopilacions de discursos seleccionats de Franco al llarg de tres dècades mostra que una part notable estava dedicada a qüestions socials. Particularment, els discursos emesos per Nadal a TVE revelen l’atenció que atorgava a la política social com a instrument de propaganda. De fet, la centralitat del discurs social per al franquisme rau justament ací, en la imatge que volia oferir, una imatge que, encara que no coincidí amb la realitat de les polítiques desenrotllades, era essencial.

“La centralitat del discurs social per al franquisme radicava justament ací, en la imatge que volia oferir; una imatge que, malgrat que no coincidí amb la realitat de les polítiques desenrotllades, era essencial”

L’èmfasi discursiu en la preocupació social del règim va anar evolucionant amb el pas del temps. Al llarg de la dilatada postguerra marcada per la misèria, que pel que fa a les condicions de vida va durar quasi 20 anys, la necessitat del discurs social va estar vinculat als referents falangistes del Nou Estat. El 1940, Ramón Serrano Suñer va sintetitzar la idea en una frase: “Només un estat que pugui afirmar haver-se fet càrrec del problema de la pobresa té legitimació per a reprimir les inquietuds socials”. Repressió i atracció: la coacció va ser la medul·la de la dictadura franquista, però la captació de les masses exigia que el discurs polític prioritzara la preocupació per les necessitats materials dels qui menys tenien. Això mateix sostenia Franco el 1954 quan va afirmar: “No es pot desterrar la lluita de classes i privar les masses treballadores dels seus mitjans de lluita si no es contrapesa amb un estat eminentment social”.

És indubtable que un dels objectius fonamentals del cop d’estat del 1936 era eliminar les forces socio-polítiques diverses que proposaven un model social

alternatiu a la societat d'orde tradicional. Ara bé, la documentació de l'època mostra que intel·lectuals i polítics vinculats als militars revoltats defensaven amb convicció que, en l'orde nou, este objectiu aniquilador havia d'anar acompanyat de propostes que asseguraren suports populars amplis.

En els sectors de forta tradició obrera, este discurs a penes va penetrar. La repetició de les proclames possiblement no va servir per a modificar les actituds dels treballadors en zones de forta cultura obrera, però este discurs —que potser es feia davant dels miners i volia convèncer-los— arribava a través dels mitjans de comunicació al conjunt de la població. Amb tota probabilitat, on va calar va ser entre els sectors i a les zones menys polititzats, que eren molt extensos. Com han demostrat alguns estudis sobre la memòria del franquisme en algunes franges socials, el règim franquista va aconseguir difondre un imaginari populista en el qual la preocupació social va ajudar a fer-lo acceptable davant d'elles. D'altra banda, des dels anys seixanta la dictadura va comptar amb el creixement econòmic i la millora de les condicions de vida per a assolir una legitimitat d'exercici amb la qual complementar —però no substituir— la legitimitat de la victòria que va invocar permanentment entre els seus partidaris.

En definitiva, malgrat que el contingut de les polítiques socials franquistes va ser insignificant comparat amb el d'altres països de l'entorn, el discurs sobre la

“La mort de Franco va ser un element important per al procés de transició de la dictadura a la democràcia, però no és el factor explicatiu fonamental del procés de canvi polític”

“justícia social” va ser important en la imatge pública que el règim volia projectar de si mateix, fins a l'extrem que el discurs de la justícia social es va convertir en un tret d'autoidentificació, que apareixia en la seua targeta de presentació i que va complir diferents funcions al llarg de la trajectòria de la dictadura.

L'ampliació del consens cap al règim entre una part de la població als anys seixanta i la legitimitat d'exercici assolida conseqüentment van dificultar l'extensió de la raó democràtica, però no van poder impedir-la pel creixement paral·lel de la contestació social.

Efectivament, els canvis socioeconòmics i culturals que es van produir van ajudar a l'extensió de la conflictivitat social i això va tindre conseqüències polítiques. La conflictivitat laboral es va estendre des de mitjan anys seixanta i es va intensificar particularment des del 1973, fins a assolir una magnitud pràcticament incontrolable

per al govern franquista. La universitat es va convertir en un focus de contestació permanent. La conflictivitat veïnal va créixer sense fre en els anys setanta i la rearticulació de la societat civil en les seues múltiples manifestacions va generar un cercle viciós per a la dictadura des del moment en què, malgrat la repressió, la contestació al règim no va retrocedir: les protestes anaven seguides de repressió, amb la qual cosa la deslegitimació era més gran i augmentava la contestació. Este cercle viciós va influir decisivament en la crisi. Malgrat els esforços continuats, el franquisme no va poder evitar una crisi creixent que, a més, va coincidir amb l'esgotament de la vida del dictador.

Així doncs, encara que la raó democràtica va haver de superar immenses dificultats per a expressar-se i per a estendre's, des de mitjan anys seixanta ho va fer en forma de taca d'oli, i va provocar la crisi de la dictadura a la dècada dels setanta. L'1 d'octubre de 1975, quan Franco va pronunciar el que seria el seu últim discurs, el franquisme estava tan debilitat com ell.

La mort de Franco va ser un element important per al procés de transició de la dictadura a la democràcia, però no és el factor explicatiu fonamental del procés de canvi polític. La instauració de la democràcia va ser possible perquè les reivindicacions democràtiques s'havien estés entre sectors molt significatius de la societat i això mateix va generar tensions i divisió entre la classe política franquista, en crisi des de l'any 1970. Una vegada mort Franco, en l'àmbit governamental es van intentar fer reformes en el marc del règim, però este projecte va fracassar a conseqüència del rebuig social i polític. En este escenari, per al nou cap de l'Estat va resultar urgent legitimar la monarquia, considerant que el 1976 la legitimitat de Joan Carles de Borbó derivava d'haver sigut nomenat per Franco. Amb la crisi de la dictadura, l'única opció plausible era donar pas a un canvi de règim, la democràcia, conquerida per la societat i l'antifranquisme en un procés llarg i difícil. / •

L'ecologisme impulsa una transformació social i cultural
per a promoure un futur més sostenible.

*Il·lustració de
Marta Pina*

Per a entendre un règim. Nacionalisme reaccionari i feixisme en la dictadura franquista

Dr. Ismael Saz,
Catedràtic d'Història Contemporània,
Universitat de València. Membre del comitè
científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

Luny de les antigues visions reduccionistes o dicotòmiques del franquisme, actualment es tendix a subratllar la complexitat de les bases culturals, socials i polítiques d'una dictadura que, d'altra banda, podem considerar paradigmàtica. Això és especialment rellevant pel que fa a les cultures polítiques dominants en el règim, d'una banda, i de l'altra, a la naturalesa d'un règim difícilment reconduïble a la dicotomia, sovint essencialista, de feixisme contra autoritarisme.

Ara per ara, hi ha pocs dubtes que els dos elements fonamentals presents en el franquisme són el nacionalisme reaccionari espanyol i el feixisme. Es tracta de dues cultures polítiques que, en última instància, van ser, l'una més que l'altra, hegemòniques en el franquisme.

Pel que fa al nacionalisme, no ens referim a "tot" el nacionalisme espanyol, no per descomptat al nacionalisme democràtic —xafat, per cert, per la dictadura— ni a altres manifestacions més o menys conservadores. Ens referim al nacionalisme reaccionari, entés com una cultura política transnacional, el principal referent de la qual seria Action Française de Charles Maurras i, al costat d'ella, Associazione Nazionale Italiana, Integralismo Lusitano... A més,

*"Ens referim al
nacionalisme
reaccionari,
entés com una
cultura política
transnacional"*

per descomptat, Acción Española, amb el seu principal referent Ramiro de Maeztu.

Es tractava d'una cultura política nacionalista, antiliberal, antidemocràtica, antisocialista, anticomunista i enemiga, al capdavant, de tot el que emanava de la Il·lustració i, per tant, de qualsevol forma de progressisme, laïcisme o cosmopolitisme. No en va, els seus grans enemics van ser la maçoneria i, a Espanya, la Institució Lliure d'Ensenyament. Però el seu nacionalisme, obertament i explícitament reaccionari i contrarevolucionari, reconeixia certs límits, en particular els que pogueren afectar la monarquia, l'Església, el poder militar o els poders econòmics. Més elitista que populista, apel·lava a estes elits. El nacionalcatolicisme era el seu sant i senyal, però no

“Es tractava d’una cultura política nacionalista, antiliberal, antidemocràtica, antisocialista, anticomunista i enemiga, al capdavant, de tot el que emanara de la Il·lustració i, per tant, de qualsevol forma de progressisme, laïcisme o cosmopolitisme”

era l'únic: l'aposta per la monarquia era tan central que bé valia fomentar conspiracions i provocar una Guerra Civil.

Alternativament, el feixisme, no menys transnacional, compartia els mateixos enemics, era ultranacionalista, d'un nacionalisme sense límits que anteposava, almenys tendencialment, els de la monarquia, l'Església, els militars o els poders econòmics. Era conseqüentment populista, considerant que feia d'un "poble" al qual pretenia enquadrar, manipular i dirigir, el seu gran referent legitimador. També ho era la seua pretesa vocació revolucionària i l'exaltació palingenètica (regeneracionista fins a la fi) de la nació. Aspirant al control total dels individus i de la societat, el partit feixista, totalitari per definició, feia,

“Les diverses cultures polítiques no són compartiments estancs. Hi ha interaccions, transversalitats i influències recíproques”

entre altres coses, de la violència i la guerra dos components essencials de la seua ideologia.

Malgrat tot, les diverses cultures polítiques no són compartiments estancs. Hi ha interaccions, transversalitats i influències recíproques. La més important d'elles és la que coneixem com a feixistització de les dretes a Espanya i fora. El feixisme va ser, en efecte, el gran protagonista del període d'entreguerres, fins al punt de condicionar la política i la retòrica dels altres actors. En particular, gaudia del prestigi immens d'haver destruït eficaçment els enemics comuns: el liberalisme, el parlamentarisme i el marxisme. La crosta de modernitat i revitalització generacional podia despertar l'admiració també de sectors no tan moderns ni juvenils.

En el cas d'Espanya, la feixistització, generalitzada entre els tradicionalistes o els catòlics de la CEDA, va aconseguir el seu punt culminant, justament, amb Acció Española. No precisament perquè es “convertira” en feixista, sinó perquè va intentar apropiarse del feixisme distorsionant-lo. Així doncs, va arribar a defensar un “feixisme espanyol” que hauria avançat de quatre segles el dels alemanys i els italians i que, per catòlic i monàrquic, seria superior al dels últims. El feixisme quedava reduït així a una simple “tècnica”; això sí, al servei de la tradició.

Bona part del que va ser el franquisme s'entén a través de les cultures polítiques esmentades en les seues disputes i interaccions, precisament la d'Acció Española i els seus epígons (grup Arbor, tecnòcrates de l'Opus Dei...) i la feixista de la Falange. No és que no hi haguera altres cultures polítiques, com les del catolicisme “oficial” o la tradicionalista, però aquelles van ser fonamentals també a l'hora d'explicar l'evolució mateixa de la dictadura.

En este sentit, cal subratllar el que el 1939 té d'“any zero”, amb la victòria total i absoluta del bàndol revoltat, dels ja franquistes. Per a uns, els nacionalistes reaccionaris, això suposava que ja estava tot fet, o quasi tot. Una vegada destruït l'enemic liberal i tots els seus fills o fillastres, només quedava un objectiu pendent: la restauració de la monarquia. En canvi, per als feixistes de la Falange, la destrucció de l'enemic només era el requisit, el punt de partida per a iniciar el seu pretés procés “revolucionari”, fet de retòriques socials, aspiracions imperials i control totalitari de la societat.

D'estos dos projectes i dels més amplis sectors que, d'una manera o altra, hi eren pròxims van sorgir crisis polítiques successives en les quals el “derrotat” sempre va ser el sector feixista. Ho va ser el 1937 amb el decret d'unificació que va significar la conquesta del partit per part del cap de l'exèrcit, Franco, i la

“No hem d'oblidar, en temps d'auge de l'extrema dreta, que ha estat en el poder a Espanya més que en cap altre lloc”

configuració d'un “Movimiento” en el qual es podien integrar tots. Ho va ser el 1941, quan en ple domini de les forces de l'Eix durant la Segona Guerra Mundial, l'ofensiva dels falangistes revolucionaris en favor de posseir més poder es va estavellar amb la voluntat de Franco i va derivar en una primera “desfeixistització” de la Falange mateixa. Ho va ser durant la “batalla cultural” dels primers anys cinquanta en què els perfils més integristes i reaccionaris es van imposar a les retòriques pretesament aperturistes dels falangistes. Ho va ser el 1957, amb l'arribada al govern dels tecnòcrates per a imposar una política econòmica de perfils que hui anomenariem “neoliberals”. I ho va ser, en fi, el 1969, quan es “va coronar” el vell projecte d'Acció Española amb la designació de Joan Carles I com a “successor de Franco a títol de rei”.

Però durant el franquisme mai no hi va haver “victòries” absolutes d'uns ni “derrotes” absolutes dels altres. Entre altres coses, perquè el “gran àrbitre” els necessitava a tots com a base per a fonamentar el seu propi poder: una victòria total falangista en algun moment podia necessitar un líder verdaderament feixista, la qual cosa Franco no era; una victòria plena dels monàrquics podria requerir la proclamació immediata d'una monarquia ja sense *caudillo*.

És per esta banda, en esta complexitat, que trobem l'autèntica excepcionalitat espanyola. Perquè va ser a Espanya, i només a Espanya, on es va culminar el vell somni i raó de ser d'aquella cultura política transnacional, la del nacionalisme reaccionari, de la qual parlàvem abans. Però també va ser a Espanya on el partit d'origen feixista es va mantindre en posicions de poder més que en cap altre lloc. És cert que mai no va ser hegemònic ni determinant, que mai no va marcar l'evolució del règim, però també és cert que va estar sempre present, que va condicionar polítiques, que la seua presència no va ser mai irrellevant i que sense ell tampoc no s'entén la dictadura.

Per tot això parlem de dictadura feixistitzada. Perquè el règim va ser en el fonamental una dictadura nacionalista reaccionària, però amb forts components (“partit” únic, organitzacions per a controlar els treballadors, les dones o els jòvens...) i referents feixistes (apel·lacions a allò social, naturalització del nacionalisme espanyolista...).

En tot això hi ha una paràbola de la feixistització: des de l'alta feixistització dels inicis que no va convertir el règim en feixista fins a la feixistització progressivament més baixa que, no obstant això, mai no va desaparèixer absolutament. Ni en els moments finals de la dictadura.

La irrupció d'una societat cada vegada més mobilitzada i polititzada ja en els anys setanta va poder trabucar la dictadura i propiciar la reconquesta de la democràcia. Això és el que celebrem hui. Però no hem d'oblidar, en temps d'auge de l'extrema dreta, que ha estat en el poder a Espanya més que en cap altre lloc. Per això mateix, no podem obviar les connexions de l'actual extrema dreta, la de VOX, amb les cultures polítiques del franquisme, en particular, encara que no únicament, amb la del nacionalisme reaccionari. / •

Samantha Hudson

«Hem de ser capaços de preservar l'esperit crític i continuar construint una societat més justa per a totes les persones»

La cantant Samantha Hudson (Lleó, 1999) recorre escenaris de tot el país amb la seua música des del 2021 i ha estat guardonada, entre altres, amb el premi MTV EMA a la millor artista espanyola. Ha desenrotllat una carrera polifacètica que inclou l'escriptura, la interpretació i el treball com a presentadora i guionista. El seu estil irreverent l'ha convertida en una de les veus més singulars del panorama cultural. A causa de la seua joventut, no va viure el període de la transició espanyola, “un tema que mai no vaig tractar en l'àmbit familiar”.

Quins coneixements tenia d'este període en la seua infància i adolescència?

Pel que fa a l'escola i l'institut, recorde estudiar-lo com a part del temari, però d'una manera molt tèbia, accelerada i fregant el final de l'any escolar. Tot el que sé sobre la transició ho he après pels meus propis mètodes i gràcies a la divulgació per Internet o a espais de militància per a jòvens.

Creu que la música i la cultura han tingut un paper important en els avançaments socials i polítics que s'han produït a Espanya en els últims 50 anys?

Per descomptat. Pot ser que els sectors més reaccionaris també configuren el seu propi entramat cultural i gaudeixen d'artistes afins als seus ideals, però l'art ha sigut sempre un espai de reflexió i comunitat per a les diverses dissidències. Per això és indispensable recuperar la politització en els ecosistemes musicals i l'escena cultural. És fonamental defensar el posicionament polític dins de l'art perquè és una eina extremadament valuosa per a fomentar l'esperit crític i la lluita pels drets humans.

La transició va ser una etapa caracteritzada pel diàleg i l'enteniment institucional. Quins ensenyaments se'n podrien extraure davant la polarització que vivim?

No sé què dir sobre esta afirmació. No oblidem que la nostra democràcia es va construir sobre una gran amnistia de tots els poders del feixisme. Potser bastir ponts siga la solució, potser votar l'opció "menys roïna" siga un bon mecanisme de defensa enfront d'esta onada reaccionària que assota el món, però per descomptat que no culpe la gent per desconfiar de les institucions i sentir una decepció profunda per les estratègies polítiques que s'oferixen des dels diferents partits. Per la meua banda, sempre defensaré la col·lectivització de la classe obrera i, per a mi, no hi ha res més valuós que la militància al marge de l'Estat, l'organització de les veïnes i la lluita de la classe treballadora als barris i veïnats.

Quins creu que són els principals desafiaments als quals s'enfronten les persones de la seua generació?

La precarietat laboral, l'especulació immobiliària i la inaccessibilitat consegüent a una vivenda digna, l'erotització de les polítiques neoliberals, l'auge de l'extrema dreta, els discursos d'odi que ara es legitimen a través de les institucions, la crisi mediambiental i la mutilació de la sanitat i l'educació públiques en podrien ser alguns exemples.

“Les generacions anteriors van donar la seua vida per a aconseguir un Estat democràtic i van lluitar incansablement per a garantir els drets de les que hem arribat després. Per això, crec que és el nostre deure blindar estos drets i continuar ampliant la nostra perspectiva per a seguir aturant totes les problemàtiques a les quals s'enfronta la població actual”

Podria dir-nos algun moment dels últims 50 anys que li haja semblat significatiu per a la comunitat LGTBI+?

Crec que n'hi ha hagut molts, però segurament, per a mi, la irrupció del concepte trans en l'imaginari popular i l'apogeu de la teoria *queer* en els últims anys han sigut de les coses més fructíferes i emocionants de què he pogut donar testimoni. Per exemple, crec que el fet que el no-binarisme s'haja convertit en una qüestió tan massiva ha suposat un abans i un després a l'hora d'entendre les estructures socials, polítiques, econòmiques i culturals.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més jòvens?

Possiblement la llibertat d'expressió, la sanitat universal, l'educació pública i el dret d'associació i manifestació.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Les generacions anteriors van donar la seua vida per a aconseguir un Estat democràtic i van lluitar incansablement per a garantir els drets de les que hem arribat després. Per això, crec que és el nostre deure blindar estos drets i continuar ampliant la nostra perspectiva per a seguir aturant totes les problemàtiques a les quals s'enfronta la població actual. No ens podem permetre retrocedir ni un sol pas. D'igual manera, estic convençuda que es podrien fer algunes crítiques a la nostra democràcia actual, ja que, malgrat viure en un estat de benestar, hi ha diversos aspectes que necessiten una revisió contundent. Per exemple, des del meu punt de vista, una societat democràtica saludable mai no hauria de permetre que la vivenda es convertisca en un bé mercantil amb el qual poder acumular capital fins a l'infinit. Tampoc no sent que legitimar a través de les institucions partits ultradretans i amb evidents estratègies feixistes siga una cosa admissible en un sistema que hauria d'advocar a favor dels drets humans i defensar-los. També la deshumanització de les comunitats migrants que moren contínuament intentant travessar les fronteres em sembla inadmissible. Hem de ser capaços de preservar l'esperit crític i continuar construint una societat més justa per a totes les persones. /•

SEGUNDAS COPIAS

ESPAÑA

PASAPORTE

PASAPORTE

REINO DE ESPAÑA

Tipo / Type / Type

Código / Code / Code

P

ESP

(1) Apellidos / Surname / Nom

DEL VALLE-INCLÁN
Y DE LA PEÑA

(2) Nombre / Given Names / Prénoms

RAMÓN MARÍA

(3) Nacionalidad / Nationality / Nationalité

ESPAÑOLA

(4) Fecha

(5) Sexo / Sex / Sexe

M

(6) Lugar de nacimiento / Place of birth / Lieu de naissance

VILLANUEVA DE AROSA (GA)

(7) Fecha de expedición / Date of issue / Date de délivrance (8) Fecha

15 06 1986

VAL

(10) Firma del titular / Holder's signature / Signature du titulaire

Valle Inclán

P<ESPDELVALLE-INCLÁN<YDELAPEÑA<<

PAC2504381ESP6408181M2604066A350

El 26 de juliol de 1977, Espanya sol·licita el seu ingrés a la Unió Europea. L'1 de gener de 1986 es convertix en un membre ple.

Il·lustració de
Jaime Serra

PASSPORT
Nº / PASSPORT No / PASSEPORT N°
PAC250438

Fecha de nacimiento / Date of birth / Date de naissance
28 10 1866
(11) id. No.
A3507027200

(GALICIA)
Fecha de caducidad / Date of expiry / Date d'expiration
EJEMPLO INDEFINIDA
(9) Autoridad / Authority / Autorite
DGP-08055M6P1
842624

RAMÓN < MARÍA <<
07027200 <<< 20

EUROPEAN DOCUMENTATION CENTER - BRUSSELS

Document ID: EU1986-4577

Document Title: EU Passport issued to Ramón María del Valle-Inclán

Holder Name: Ramon María del Valle-Inclán

Birthdate: 1866-10-28

Place of Birth: Vilanova de Arousa, Galicia, Spain

Nationality: Spanish

Profession: Writer / Playwright

Document Type: Passport

Issue Date: 1986-01-01

Expiration Date: Indefinite

Language: Spanish

Archive Location: Brussels Archives - EU Accession Files / Spain / A4

Remarks: Issued symbolically to commemorate Spain's entry into the European Communities: document not legally valid: Contains fictional EU identity for historical figure: Beard does not meet biometric passport codes

“50 anys en llibertat”: un enfocament crític des de la història econòmica

Dra. Margarita Vilar Rodríguez,
 Professora titular d'Història i Institucions
 Econòmiques, Departament d'Economia,
 Universidade da Coruña. Membre del comitè
 científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

La història econòmica ofereix dos grans avantatges en l'anàlisi enfront d'altres àrees de l'economia: l'estudi enriquit per la perspectiva del temps i la seqüència completa de les mesures adoptades, des del seu debat fins a la seua aplicació i conseqüències. Això la convertix en una mena de laboratori per a aprendre dels èxits i dels fracassos de les decisions preses en este àmbit i en una talaia privilegiada per a entendre com hem arribat al nostre model econòmic actual.

Han passat quasi noranta anys des d'aquell cop d'estat que, el 1936, va conduir a una dictadura que va governar Espanya durant quasi quatre dècades. Això suposa un llarg període de temps en què el món es va transformar d'una manera molt profunda. I això cal tindre-ho al cap. Per a l'economia espanyola, el desenllaç de la Guerra Civil va suposar una redistribució del poder (econòmic) dins d'un règim personalista inserit en un marc d'organitzacions i ideologies antidemocràtiques. La dictadura de Franco coexistix en el temps amb la divisió en dos blocs (comunista i capitalista), les economies dels quals es recuperen de la Segona Guerra Mundial i es congratulen de la derrota de les ideologies de tall feixista. Espanya va quedar al marge de tot eixe procés sota un règim afí a les potències derrotades. Així doncs, a diferència del que va passar a Europa occidental, durant la postguerra espanyola no hi va haver Pla Marshall, ni pacte social, ni bases per a construir un estat de benestar.

Dins d'un marc intervencionista i autàrquic, l'estructura social i econòmica d'Espanya durant la postguerra civil va virar de forma molt violenta cap al predomini dels negocis clientelars. La propaganda i la repressió van contribuir al funcionament d'un

"A diferència del que va passar a Europa occidental, durant la postguerra espanyola no hi va haver Pla Marshall, ni pacte social, ni bases per a construir un estat de benestar"

sistema estructurat de poder econòmic sustentat pels contactes, l'intercanvi de favors i els interessos de classe identificats amb els objectius de la dictadura personalista. Estos vímens sostenen una economia on es competix "pels" mercats en lloc d'"en" els mercats i on no es va deixar cap espai per a la discrepància. Qualsevol indicatiu de protesta s'identifica com a "ideologia comunista" i, com a tal, ha de ser purgada. Ací, l'altra dictadura afí a les potències de l'Eix manté un fil en comú amb el bloc capitalista occidental en plena guerra freda. Potser per això i per la situació geopolítica d'Espanya, d'este bloc van arribar les ajudes financeres a una economia espanyola sumida en l'escassetat, el racionament i la falta de divises a principi de la dècada dels cinquanta.

A final d'esta dècada, l'ofegament financer de la dictadura i els interessos econòmics d'organismes vinculats al bloc capitalista occidental liderat pels Estats Units van impulsar una nova estratègia econòmica. Una vegada derrotat el feixisme, estabilitzat l'escenari europeu i amb els Estats Units lluitant contra el comunisme a tot el món (igual que passava a Espanya amb tot el que sonava a "roig"), es van obrir noves possibles fórmules de finançament des de l'eix capitalista. Dins d'este escenari, i davant la

necessitat ingent de recursos, va sorgir la proposició per part dels Estats Units de dur a terme un pla d'estabilització i liberalització de l'economia espanyola a través del Fons Monetari Internacional. Este pla va vindre finançat i dissenyat des de fora, i l'ofegament financer de la dictadura li va permetre un marge de maniobra escàs. Els resultats van ser esbiaixats, més favorables per als interessos de les multinacionals nord-americanes incipients i d'alguns sectors econòmics del país que per a la majoria de la població. Així doncs, durant estos anys, els avançaments de l'economia espanyola van ser innegables; hi havia molt marge de millora després del desastre econòmic de la postguerra civil i els grans indicadors bàsics van créixer, beneficiats per l'atractiu favorable de la coneguda com a edat daurada del capitalisme. Però hi va haver aspectes clau per al benestar de la població que no es van modificar durant tota la dictadura. El primer, i més evident, és que la dictadura va romandre. Des de fora no es va impulsar una democratització del país, ni tan sols es va forçar l'aprovació de drets bàsics mínims ni es va avançar cap a un pacte social. No estava en el full de ruta del Pla d'Estabilització. Això no sorprén si considerem que durant estos anys els Estats Units fins i tot van

“L'aprovació de drets i llibertats en el mercat de treball va vindre acompanyada de precarietat i salaris continguts [...] que han mantingut una economia amb una demanda interna feble i un consum familiar molt dependent de l'accés al crèdit”

promoure cops militars en alguns països que prenen decisions contràries als seus interessos econòmics (p. ex., Brasil a 1964 o Xile a 1973). Espanya tenia un règim afí i dependent des del punt de vista financer, de manera que no es va forçar cap canvi més enllà d'una renovació de gabinet. Dins d'este escenari hi va haver dos àmbits econòmics que a penes es van modificar després de la intervenció del 1959: la Hisenda i el mercat de treball. Això va tindre conseqüències nefastes per a la majoria de la població. L'absència d'una reforma fiscal sota la dictadura va significar el manteniment d'una Hisenda pròpia del segle XIX, basada en impostos indirectes i una distribució injusta de la càrrega fiscal, marcada per l'ocultació i el frau, on “qui pot no tributa”. Esta situació va generar una escassa recaptació, un factor que s'ha usat per a explicar i justificar la baixa despesa social. No obstant això, els baixos recursos fiscals de la Hisenda franquista no van impedir finançar la inversió en sectors industrials considerats estratègics o en grans obres públiques, com ara a través de l'emissió de deute públic. Com a resultat de tot això, la Hisenda no va propiciar una redistribució progressiva de la renda, ans al contrari, perquè era esta i no cap altra la intenció de tots els governs de la dictadura.

“Sense deixar de fer valdre estos quasi «50 anys en llibertat», no hem de perdre de vista l'enfocament crític per a avançar”

Mentrestant, la manca de drets laborals bàsics en el mercat de treball i d'un marc de negociació col·lectiva amb eines legals de pressió va permetre un poder patronal molt esbiaixat tant en l'empresa com en el mercat, una situació desigual que va generar oportunitats de negoci ingents. Sobretot, si tenim en compte que durant estos anys es van mantindre restriccions a la competència exterior (aranzels) i interior amb monopolis i oligopolis en sectors bàsics sota un clima permanent de relacions clientelars. Esta forma de fer negocis va incentivar els contactes personals i la col·laboració pública i privada a través de contractacions d'obres, concessions de servicis o la participació de capital públic a l'empresa. La novetat en este escenari respecte a la postguerra immediata va raure en la presència d'interessos estrangers, sobretot nord-americans. En paral·lel, les polítiques econòmiques de garanties de preus i contenció de salaris van assegurar un repartiment dispar dels beneficis del “desenvolupisme econòmic”, a favor del capital. De fet, encara que els salaris van millorar en la dècada dels seixanta, van romandre baixos i molt allunyats dels vigents en altres països d'Europa occidental, la qual cosa explica en gran manera l'onada migratòria espanyola cap a estes destinacions.

En vista del que s'ha exposat, el final de la dictadura exigia no només grans canvis legislatius, sinó també en el *modus operandi*. Vegem què va passar en els aspectes tractats ací. El 1977 es va aprovar una reforma profunda de la Hisenda, que va introduir el concepte de progressivitat, sobretot mitjançant la creació de l'IRPF (amb les seues limitacions, reserves i excepcions). Hui en dia encara falta molta pedagogia en este apartat per a fer entendre que “Hisenda som tots (i totes)”. Més tard, i amb molt de retard, es va posar en marxa un estat del benestar, però qualificat de “mediterrani, familiarista” o, en essència, pobre per la seua

“La manca de drets laborals bàsics en el mercat de treball i d'un marc de negociació col·lectiva amb eines legals de pressió va permetre un poder patronal molt esbiaixat tant en l'empresa com en el mercat, una situació desigual que va generar oportunitats de negoci ingents”

baixa capacitat de despesa i cobertura. D'altra banda, l'aprovació de drets i llibertats en el mercat de treball va vindre acompanyada de precarietat i salaris continguts —ja des dels Pactes de la Moncloa— que han mantingut una economia amb una demanda interna feble i un consum familiar molt dependent de l'accés al crèdit. No ha passat el mateix amb els preus, la qual cosa suposa una clara redistribució de renda a favor del capital en una economia menys industrial i més enfocada als servicis, en què el factor treball (relativament barat) es manté com un *input* estratègic. I què podem dir de la indefensió del consumidor enfront dels abusos del poder de mercat de l'oferta. En conseqüència, hem de reconèixer que la dictadura va deixar imprès el seu segell en alguns aspectes, també en l'àmbit econòmic, que ens allunyen d'altres països d'Europa occidental. La seua ombra és allargada, com hem pogut constatar, encara que l'economia espanyola ha canviat molt en este quasi mig segle, i el món també.

Sense deixar de fer valdre estos quasi “50 anys en llibertat”, no hem de perdre de vista l'enfocament crític per a avançar. De fet, un dels èxits principals de la dictadura va ser precisament acabar amb este enfocament crític, sota l'argument que les classes poderoses atresoren el bon criteri —també en política econòmica— en un exercici manifest de paternalisme, mentre els drets civils, socials i econòmics són ignorats reiteradament. Però les decisions preses en l'àmbit econòmic afecten la societat com a col·lectiu i la vida de les persones en el seu dia a dia. La desigualtat, la pobresa, la desafecció i la manca de confiança en el sistema ens poden conduir a escenaris no desitjables per a (quasi) el conjunt de la societat. La història econòmica ens aporta unes quantes lliçons al respecte i convé que en siguem conscients, encara que faça mal. / •

- DERECHOS
ES
+ VIOLENCIA

Manifestació amb motiu del Dia Internacional per a l'Eliminació de la Violència contra les Dones

Deborah García

«**Conèixer bé el passat és la millor manera de construir el futur amb responsabilitat**»

Deborah García (la Corunya, 1984) és divulgadora científica, una vocació conreada per a “mostrar la ciència com sempre he cregut que calia fer-ho, exhibint-ne la bellesa i el sentit”. També és doctora en química, escriptora i investigadora, i reivindica l’educació científica com a una eina essencial en la formació de la joventut: “La ciència no oferix veritats absolutes, però sí un mètode noble i exigent per a apropar-s’hi. I això, en una societat que sovint confon opinió amb coneixement, és un aprenentatge de primer orde”.

Va nèixer el 1984. Quins coneixements tenia de la transició en la seua infància i adolescència?

A casa hi havia molts llibres sobre la transició, que el meu avi havia anat aplegant al llarg dels anys, amb títols de diverses editorials i sensibilitats polítiques. Gràcies a això, i a les converses en família, vaig poder formar-me una opinió prou objectiva, conscient que ni tot va ser blanc ni tot va ser negre. Tenia els relats directes dels meus avis i dels meus pares, que van viure aquells anys en moments molt diferents de les seues vides. Crec que, gràcies a tot això, vaig créixer amb una consciència històrica serena, agraïda amb els èxits de la democràcia, però també conscient dels seus desafiaments i contradiccions. Vaig aprendre que conèixer bé el passat és la millor manera de construir el futur amb responsabilitat.

“La democràcia és el millor sistema que hem conegut, però només quan es recolza en la veritat i en l’ètica, en un sentit del bé i del mal que no depengia de modes ni d’interessos”

És investigadora. Creu que, hui en dia, les científiques s’enfronten a més obstacles que els seus col·legues masculins?

Sí, però això no és una cosa exclusiva de la ciència, sinó de pràcticament qualsevol professió. En general, les dones fem el paper de la cura en el nostre entorn familiar i dediquem més temps a la cura dels nostres pares i dels nostres fills, la qual cosa ocupa un temps i un espai mental que li robem a la faena. El que guanyem per una banda atenent els vincles —que és el més valuós de la vida— ho perdem per l’altra, a costa de la faena.

Què li va motivar a dedicar-se a la divulgació?

Durant els meus anys com a professora de secundària vaig crear un blog com a suport per a una de les

“En una societat saturada de dades, el que és difícil no és informar, sinó formar: ajudar a pensar, a discernir, a fer silenci enfront del soroll”

assignatures que impartia. A més de publicar-hi els treballs dels meus alumnes, vaig començar a escriure articles de divulgació sobre els temes que investigava en el meu temps lliure. En poc temps, el meu blog es va convertir en un referent. A poc a poc vaig anar guanyant prestigi, fins que va arribar un punt en el qual vaig haver de triar si continuar com a professora o dedicar-me a la divulgació. Cap de les dues opcions no era fàcil ni m'oferia estabilitat, de manera que vaig triar el camí menys convencional i més reptador, amb la convicció que era una oportunitat per fer arribar la ciència a un nombre de persones més gran i que també podria contribuir a professionalitzar la tasca del divulgador.

En una època marcada per la desinformació, quin creu que és el desafiament més gran per a la divulgació?

El gran desafiament no és només combatre la mentida, sinó restituir el valor de la veritat. En una societat saturada de dades, el que és difícil no és informar, sinó formar: ajudar a pensar, a discernir, a fer silenci enfront del soroll. Per això és més important entendre com funciona la ciència que comprendre els conceptes científics en si. Conèixer les dimensions epistèmiques —els mètodes pels quals la ciència s'aproxima a la veritat—, ètiques i estètiques de la ciència és una garantia de llibertat. Sense este coneixement científic, la llibertat és només un miratge i la societat esdevé dòcil. La preocupant proliferació del relativisme n'és la prova.

Quina considera que és la reforma més significativa que s'ha dut a terme en els 50 anys de la nostra democràcia?

Potser la reforma més significativa va ser, paradoxalment, la més silenciosa: el procés de reconciliació nacional que va permetre la transició. Més enllà de les fites jurídiques, l'essencial va ser la voluntat moral, profundament generosa, d'una generació que va triar el perdó sobre el rancor, el futur sobre la venjança.

“Estic d'acord que la voluntat del poble és un pilar essencial de la democràcia, però no en pot ser l'únic fonament. Una societat no es manté unida només per la suma d'opinions, sinó per l'existència de principis que estan per damunt de les majories: la dignitat humana, la vida, la família, el bé comú i la veritat”

Esta reforma va ser un acte de maduresa moral i política. Persones d'ideologies oposades van saber renunciar a la revenja i construir una convivència basada en el respecte i la pertinença comuna a un mateix sòl i a una mateixa història.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

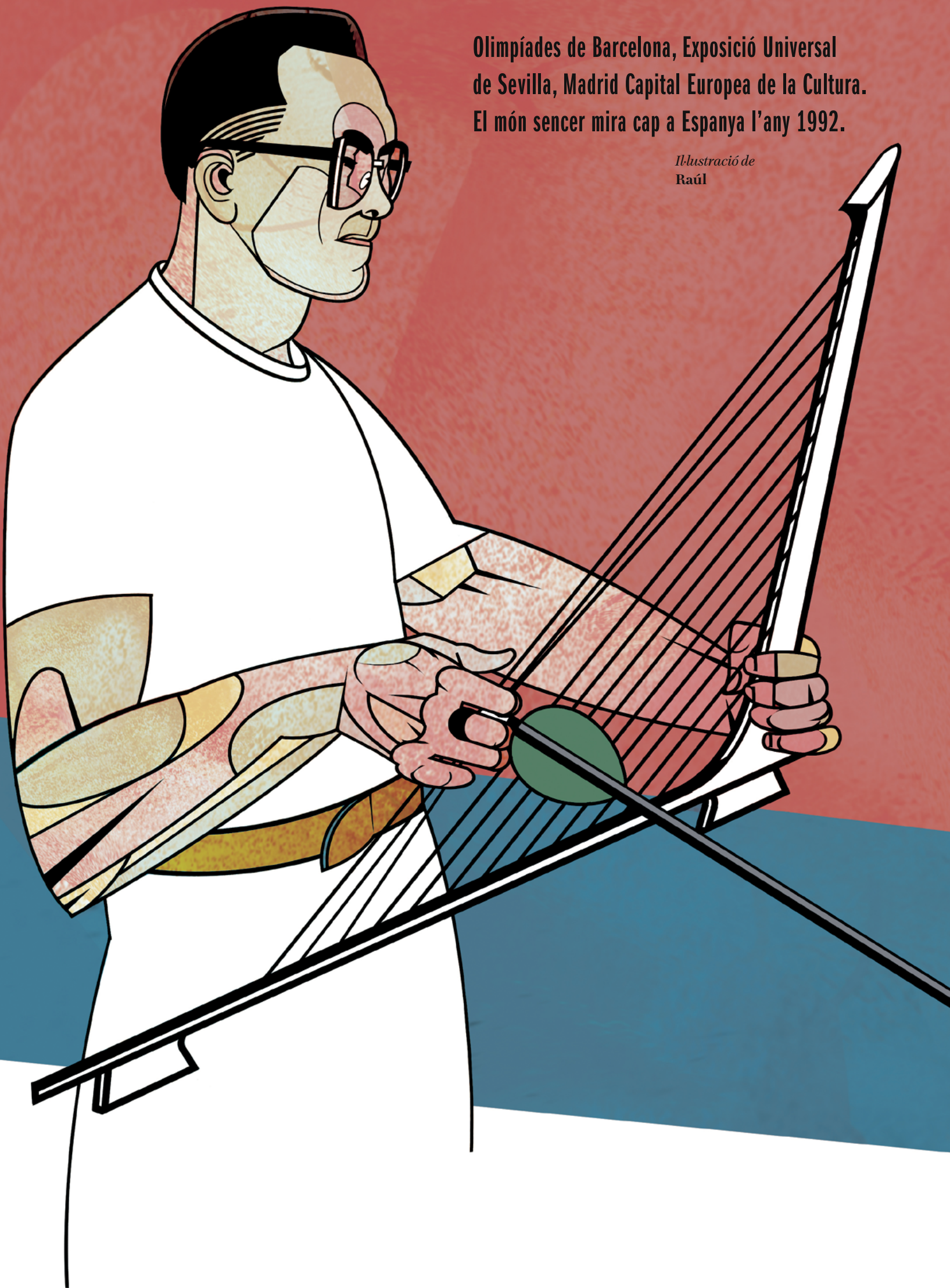
Que la llibertat exigix responsabilitat i que la democràcia no pot sobreviure sense un sentit de la pertinença i una ètica comuna.

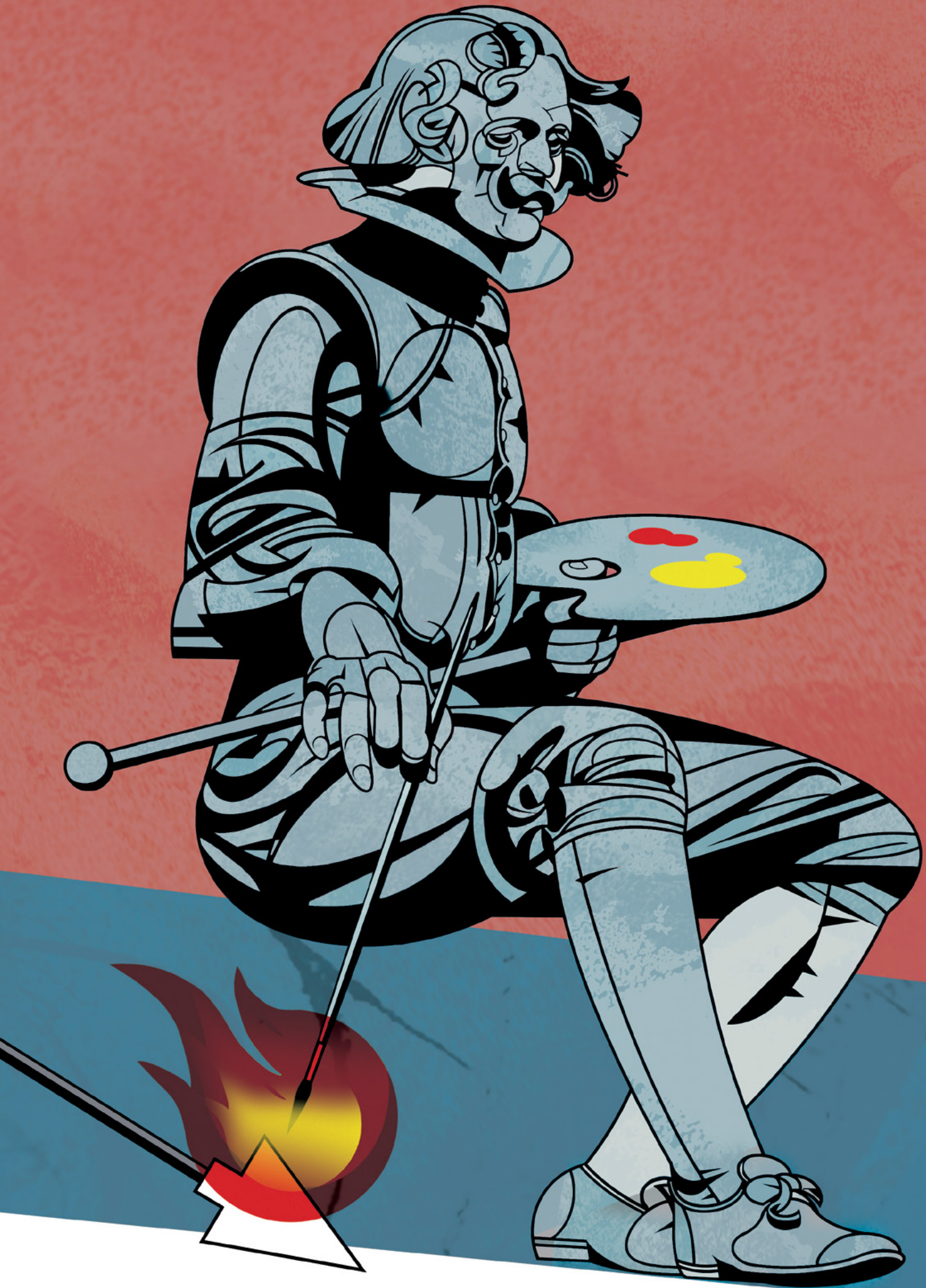
La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Estic d'acord que la voluntat del poble és un pilar essencial de la democràcia, però no en pot ser l'únic fonament. Una societat no es manté unida només per la suma d'opinions, sinó per l'existència de principis que estan per damunt de les majories: la dignitat humana, la vida, la família, el bé comú i la veritat. La democràcia, com a sistema, és valuosa en la mesura que permet que florisca una vida verdaderament humana, que no imposa el poder per la força i que dona espai a la llibertat. Tanmateix, la voluntat popular, quan se separa de la veritat, pot esdevindre tirànica. La història ho ha demostrat. Per este motiu és fonamental que la democràcia no es limite a comptar vots, sinó que mantinga un pacte sense fissures amb la veritat, que servisca per a elevar el debat i que no es rendisca enfront del relativisme moral. En definitiva, sí, la democràcia és el millor sistema que hem conegut, però només quan es recolza en la veritat i en l'ètica, en un sentit del bé i del mal que no depenga de modes ni d'interessos. Si no, corre el risc de buidar-se de contingut i esdevindre un mer procediment. /•

Olimpíades de Barcelona, Exposició Universal
de Sevilla, Madrid Capital Europea de la Cultura.
El món sencer mira cap a Espanya l'any 1992.

Il·lustració de
Raúl

Belén Esteban

«**Ens podem sentir privilegiats de ser un país que permet el dret a estimar lliurement i a sentir-se i identificar-se com hom considere**»

Belén Esteban (Madrid, 1973) és, des de fa més de dues dècades, una de les figures més recognoscibles de la televisió a Espanya. Nascuda al barri madrileny de San Blas, sempre s'ha sentit orgullosa dels seus orígens: “Em sent afortunada d’haver tingut una infància feliç i una família humil, unida, ben avinguda i amb valors forts”. La seua trajectòria professional s’ha caracteritzat per l’autenticitat, la proximitat amb l’audiència i la seua capacitat per a reinventar-se.

Quins records guarda dels seus primers anys de vida?

Els meus pares van treballar molt perquè no ens faltara de res ni a mi ni als meus germans, no només en l'àmbit econòmic, sinó també en l'emocional. Malgrat les seues jornades de treball, sempre van procurar passar el màxim temps possible amb nosaltres.

Per a moltes famílies treballadores, l'accés a l'educació de la seua generació va suposar un gran avançament. Va ser així en el seu cas i el dels seus germans? Quins aspectes de la seua educació creu que han influït més en la persona que és hui?

Els meus germans i jo, malgrat que no vam arribar a la universitat, evidentment vam tindre més accés a l'educació que els nostres pares. I jo he posat tota la meua obstinació i recursos a oferir-li a la meua filla la millor educació que m'ha sigut possible donar-li. Ella ho ha sabut aprofitar de la millor manera, té la seua carrera i els seus màsters, i a mi això no em pot fer sentir més orgullosa.

“Una creu que té una filla per a ensenyar-li a aprendre a viure, però després entén que un fill ve a ensenyar-te a tu a aprendre el que significa la vida realment”

El paper de l'educació resulta fonamental en l'enfortiment de la democràcia. Quins creu que són els avançaments principals que s'han produït en els últims 50 anys en este àmbit?

Ara que seré una de les pregoneres de l'Orgull de Sevilla, tinc molt presents els avançaments que s'han produït en l'educació entorn de la comunitat LGTBI+. Tot i que queda molt camí per recórrer, a Espanya ens podem sentir privilegiats de ser un país que permet el dret a estimar lliurement i a sentir-se i identificar-se com hom considere. I això és gràcies també als canvis en l'educació, tant a l'escola com a casa. De la mateixa manera que s'han eliminat assignatures que fa 50 anys anaven enfocades només a xiquetes i altres, només a xiquets. El masculisme també és una cosa que es combat des de l'educació i, per descomptat, malgrat que també queda molt per fer, crec que és una de les grans transformacions que ha produït la democràcia.

Qui considera els seus referents vitals?

Els meus pares i la meua filla, sens dubte. Una creu que té una filla per a ensenyar-li a aprendre a viure, però després entén que un fill ve a ensenyar-te a tu a aprendre el que significa la vida realment, a viure, a donar importància a les coses que realment en tenen... Les millors lliçons me les ha donat ella.

Com a mare, quins són els desafiaments més grans als quals creu que s'enfrontaran les jòvens de la generació de la seua filla?

Això sí que és complex de veres, potser el repte més gran al qual s'enfronta qualsevol pare o mare. Hi ha alguna cosa més complicada que criar una persona? La generació de la meua filla ja s'ha enfrontat i es continua enfrontant a viure en un món digitalitzat sense

“Per a mi el més important que tenim amb la democràcia és la llibertat, tal qual. Poder dir el que penses, poder triar qui et governa, poder viure sense por”

regles. Les xarxes socials, les aplicacions, les relacions personals... sobreviure a un oceà digital sense normes ni lleis. Necessitem legislar i marcar una ruta amb bones pràctiques. Entenc que això de la IA ens ha agafat a tots una miqueta per sorpresa, però les xarxes socials estan entre nosaltres des de fa més d'una dècada i els xiquets i adolescents, que sempre són els més vulnerables, necessiten que algú en regule l'ús i no que siga només cosa dels pares. No podem deixar-los tot este problema als pares.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'la a les generacions més joves?

Per a mi el més important que tenim amb la democràcia és la llibertat, tal qual. Poder dir el que penses, poder triar qui et governa, poder viure sense por. Això els ho hem d'ensenyar bé als joves, perquè sembla que alguns no s'adonen del que va costar arribar fins ací. L'altre dia vaig veure una enquesta que deia que molts xics preferirien viure en una dictadura. Estem bojos o què?! Això em va deixar de pedra. Hi ha alguna cosa que està fallant, perquè si pensen així és que no se'ls està explicant bé el que vol dir no tindre llibertat. Cal recordar-ho sempre, a casa, a l'escola, on siga. Perquè, si oblidem d'on venim,

“El poble ha de tindre el poder, decidir sobre el seu present, el seu futur, les seues lleis. Perquè, si no decidim nosaltres, ho faran altres per nosaltres, i així no funciona la cosa”

després qualsevol et pot canviar la història i fer-te creure que és igual. I no és igual, d'això depèn la nostra vida dia a dia.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Mira, et seré sincera: de vegades una veu el que passa en altres països, com vota la gent, i és clar que t'entren dubtes. Dius: “Però com pot ser que elegisquen gent que els llevarà els drets que van costar tant d'aconseguir?”. Fa ràbia, de veres. Perquè veus que moltes persones van lluitar molt per tindre el que hui tenim i sembla que alguns se'n oblidin. Però, malgrat tot, jo ho tinc clar: la democràcia és el millor que hi ha. No és perfecta, és clar que no, però almenys el poble té veu. Podem votar, opinar i protestar si cal. Això no passa a tot arreu, tenim molta sort, i tot el que ha costat de tindre-la ací. El poble ha de tindre el poder, decidir sobre el seu present, el seu futur, les seues lleis. Perquè, si no decidim nosaltres, ho faran altres per nosaltres, i així no funciona la cosa. / •

50 anys després: arxius per i per a la democràcia

A Peter Romijn: perquè no totes les històries incomoden el poder.

Dr. Alejandro Pérez-Olivares,
Professor ajudant doctor de la Universitat de La Laguna. Membre del comitè científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

El 5 de maig de 1945, els carrers d'Amsterdam substituïen les esvàstiques pel color taronja de la reialesa. Cinc anys abans, la reina Guillermina s'havia dirigit des de l'exili a la població neerlandesa per a cridar a la col·laboració amb les autoritats nazis d'ocupació. No obstant això, quan el final de la Segona Guerra Mundial va començar a concretar-se a l'horitzó, el govern a l'exili es va interessar profundament en la documentació generada per les autoritats que havien regit les destinacions del país durant aquell temps. Fer-se càrrec d'aquell arxiu (més de trenta milions de pàgines que havien fet possible l'horror totalitari quotidià) era fonamental perquè contenia nombroses llistes de persones que havien col·laborat amb els ocupants. Després de l'alliberament dels Països Baixos, estos papers van acabar convertint-se en l'Oficina del Govern per a la Documentació de Guerra, fundada el 8 de maig de 1945. Hui en dia es diu Institut per a la Guerra, l'Holocaust i els Estudis sobre el Genocidi (NIOD Institute) i és una de les principals institucions de recerca sobre el passat traumàtic neerlandès¹.

El franquisme, en perspectiva (o del desig de controlar-ho tot)

Este exemple podria semblar llunyà i, tanmateix, permet explicar la nostra pròpia experiència des d'una perspectiva nova. Si l'entendem com a un règim forjat a partir de l'ocupació de territoris, l'autodenominat "Nou Estat" franquista se'ns apareix com a una maquinària burocràtica. Orientat al control del passat de la població, va fer de la producció de documents la base del seu poder. Primer va ser la justícia militar, a través de l'Auditoria de Guerra de l'Exèrcit d'Ocupació. Després la Delegació de l'Estat per a la Recuperació de Documents,

"La dictadura va fer de la producció de documents la base del seu poder"

nascuda oficialment a la primavera del 1938, i el Servei d'Informació i Policia Militar, el principal servei d'intel·ligència. Més tard s'hi van sumar els tribunals especials, com el de Responsabilitats Polítiques i el de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme. Abans que nasquera este últim organisme, la Direcció General de Seguretat ja basava les seues pràctiques policials en la construcció d'un arxiu centralitzat potent. Si la Guerra Civil va ser el context en què es va començar a materialitzar la dictadura, la postguerra va confirmar que el desig de controlar-ho tot en va ser un dels al·licients principals en les dècades següents.

“Una informació es convertix en document i la documentació es custodia en un lloc seguint uns codis d’ordenació, amb la finalitat de continuar sostenint en el futur el poder al qual servix”

Mal d’arxiu: el perill de la continuïtat amb els arxius de la/les dictadura/es.

Esta intenció no només va recórrer el franquisme de principi a fi. Es va configurar com a una genealogia compartida entre la majoria de les dictadures del segle XX i la percepció que podem documentar “tot el que va passar” és, potser, un dels llegats més imperceptibles d’aquelles experiències traumàtiques. A mitjan dècada dels noranta, el filòsof francès Jacques Derrida ho va denominar “mal d’arxiu”: la consciència de la violència totalitària en el present unida a l’assumpció d’un poder omnímode en el passat. Anys arrere, però, les transicions a la democràcia a Amèrica Central i el Con Sud ja havien demostrat que es podia construir una altra relació amb la documentació que va fer possible el terrorisme d’estat. Amb resistències i discontinuïtats, els arxius de la/les dictadura/es van ser una peça clau en els processos de justícia transicional. Des de llavors, l’anomenat “gir arxivístic” s’ha configurat com a una de les eines principals en les demandes de reparació i en la lluita contra la impunitat².

És fonamental insistir en això: és possible escapar de la intenció original dels documents de la dictadura franquista, de la finalitat per a la qual van ser produïts. És possible que Espanya s’haja incorporat tard a este debat internacional. A tall d’exemple, gran part de les institucions repressores van continuar gestionant la seua pròpia documentació ben entrada la democràcia actual. En el cas concret dels arxius militars, el canvi de segle va portar la necessitat d’un nou reglament, amb la continuïtat en els edificis (la majoria dels arxius actuals són antigues casernes) i la falta de recursos i de personal en el centre de les demandes. En este context, i gràcies a la tenacitat dels moviments memorialistes, l’accés als arxius de la violència franquista va ocupar el centre del debat. Era el moment de saber per què les víctimes de la dictadura van arribar a ser-ho. Dècades després, però, l’atenció s’està desplaçant progressivament als perpetradors, a la reconstrucció de les trajectòries dels qui van fer possible esta violència³.

Reflexions finals: els arxius sempre s’obrin al futur.

En els últims anys, la confluència entre les demandes de la societat i els debats acadèmics ha obert la discussió sobre el poder dels arxius. Quan va començar a prendre forma, l’arxiver neerlandès Eric Ketelaar va instar a deixar de pensar

en el seu poder com la possibilitat de documentar el que va succeir en el passat. Una informació es convertix en document i la documentació es custodia en un lloc seguint uns codis d’ordenació, amb la finalitat de continuar sostenint en el futur el poder al qual servix⁴. No hem de perdre de vista esta alerta per a no continuar sent ostatges de les intencions originals de les pràctiques arxivístiques franquistes. La reclamació de l’accés continua vigent per als arxius de la Direcció General de Seguretat, de la Guàrdia Civil o de l’Església, tots ells fonamentals per a continuar desxifrant la densitat de la violència de la dictadura. No obstant això, és igual d’important entendre com els quadres de classificació o els instruments de descripció poden enfosquir les trajectòries, les intencions i els acompliments de víctimes o col·laboradors.

El debat als Països Baixos sobre visibilitzar la col·laboració amb el poder nazi d’ocupació i la reutilització, a Amèrica Llatina, dels documents elaborats pels perpetradors emmarquen totes les possibilitats que encara s’obrin en relació amb els arxius del franquisme. Els avisos de l’Associació d’Arxivistes en la Funció Pública Argentina sobre la destrucció de documentació de la Junta Militar, unida a l’intent de desmantellar la Secretaria de Drets Humans per part del govern negacionista de Javier Milei donen compte que els arxius no reflectixen el passat. 50 anys després de la mort de Franco, este és el context en el qual hem de reivindicar uns arxius per i per a la democràcia. Si volem que esta paraula tinga sentit ple, hem de fugir de les gàbies que encara ens continuen tancant en les intencions de la dictadura. / ·

#Legendarias

Celebració del final del partit de la Copa del Món de Futbol femení amb victòria de la selecció espanyola el 2023.

José María Lassalle

«Una democràcia sense *auctoritas*, és a dir, sense respecte a si mateixa, és només un poder que s'obeix»

José María Lassalle (Santander, 1966) és assagista, analista polític i professor de Filosofia del Dret, i va exercir com a secretari d'Estat de Cultura entre el 2011 i el 2016. Crític amb els populismes i defensor d'una regeneració del debat públic, tenia deu anys quan es va iniciar el procés de transició a Espanya: “Recorde molt bé el rostre de temor i esperança que veia en els meus pares diàriament”.

La transició va ser un procés complex i plural. Quin considera que va ser el principal repte al qual es va enfrontar la societat de l'època?

Superar el conflicte històric que va portar els espanyols a la Guerra Civil i gestionar moralment com tractar la reconciliació entre els vencedors i els vençuts que eren vius. Un equilibri de raó, emocions i justícia molt difícil de tractar, però que es va poder fer mirant cap endavant. Va ser una decisió basada en una voluntat present llavors i n'hi ha molts que es pensen que esta voluntat ja no els afecta.

Quina reforma pensa que va tindre un impacte més profund d'entre les que es van impulsar en aquell període?

La política. Passar d'una dictadura a una democràcia aconseguint la complicitat de les institucions i les persones que hi havia al capdavant i sense que la urgència de reparació dels vençuts operara políticament.

“Polaritzar és schmittià perquè institueix una guerra civil legal que es resol amb que una part tinga un vot més que l'altra”

Es tracta d'un període en el qual el consens entre les principals forces polítiques va contribuir a l'estabilitat. Quines lliçons podem extraure d'este consens, en un moment de gran polarització com el que vivim?

Que el consens es va basar en el reconeixement d'allò que l'alteritat política aportava a la convivència pacífica, un capital democràtic innegociable perquè la majoria es veia a si mateixa com a transicional, no absoluta.

Ha estudiat esta polarització en les seues obres recents, com ara *El liberalismo herido: Reivindicación de la libertad frente a la nostalgia del autoritarismo*. Quin creu que és el repte més gran de les institucions davant d'una ciutadania que en desconfia?

Polaritzar és schmittià perquè institueix una guerra civil legal que es resol amb que una part tinga un vot més que l'altra. Així no hi ha democràcia liberal. Simplement, hi ha un govern del nombre més gran, una democràcia de masses.

També ha estudiat com la sobirania democràtica es veu amenaçada per la sobirania digital que tenen les corporacions tecnològiques. Quin creu que és el desafiament més gran al qual ens enfrontem com a societat digitalitzada?

Que el capitalisme cognitiu que impulsa l'hegemonia de les plataformes es base en una rebel·lió de les masses digitals, que comença pel lideratge polític, que també és víctima del fenomen. No hi ha pensament crític ni tolerància i això trenca la institucionalitat representativa.

El paper de l'educació resulta fonamental en l'enfortiment de la democràcia. Quins creu que han sigut els avançaments principals que s'han produït en els últims 50 anys en este àmbit?

S'ha avançat, sens dubte, per a arribar al fet que l'educació siga universal, però l'especialització i la formació desproveïda d'humanitats ens porten a educands substituïbles potencialment per la IA. Abans érem un producte dels models generalistes clàssics que es van adaptar al capitalisme industrial, però estudiàvem literatura, història, filosofia i llatí amb una forta base de matemàtiques. La metodologia memorística era inadequada, però oferia la possibilitat de desenrotllar identitats crítiques. Hui, no.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més jòvens?

“L'especialització i la formació desproveïda d'humanitats ens porten a educands substituïbles potencialment per la IA”

Que som una democràcia per primera vegada en la història que fa anys i té quasi mig segle. És un miracle que, malgrat tants i tants errors, haja sigut possible perquè en alguna mesura cada generació l'ha cuidada i respectada a la seua manera.

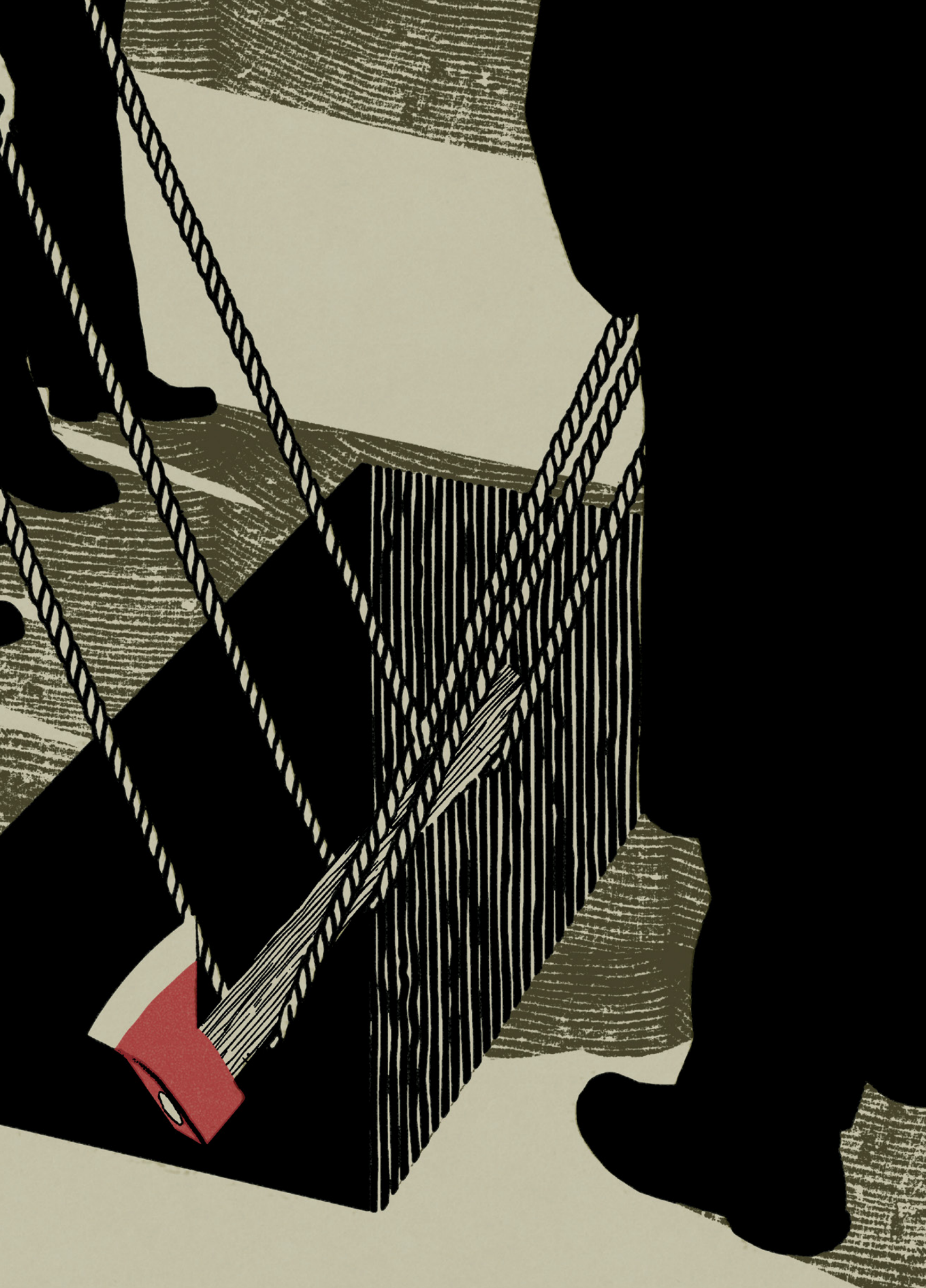
La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Sens dubte. És la font del poder i de l'obediència a ell. Però una democràcia sense *auctoritas*, és a dir, sense respecte a si mateixa, és només un poder que s'obeïx. Cal un compromís ètic més gran en l'autoritat. /•

**2010: l'organització terrorista ETA anuncia un
"alto el foc permanent, general i verificable".
El 20 d'octubre de 2011 confirma el cessament
definitiu de la seua activitat armada.**

*Il·lustració de
Riki Blanco*

Les dictadures tenen qui els escriga

Dr. Nicolás Sesma,
Professor titular d'Història i Civilització Espanyoles,
Universitat Grenoble Alpes. Membre del comitè
científic assessor d'Espanya en llibertat. 50 anys

Al llarg d'este 2025 s'està celebrant el 50 aniversari de la recuperació de la llibertat per part de la societat espanyola, una reconquesta enormement complicada, treballada al carrer i a les institucions, i no exempta de contradiccions i episodis de violència. El punt de partida que va fer possible esta reconquesta és, efectivament, la mort del dictador Francisco Franco, que controlava amb mà de ferro el país des del 1939 i al funeral del qual el novembre del 1975 va assistir un elenc xicotet de personalitats representatives de l'autoritarisme, les finances opaques i les amistats perilloses de la guerra freda, des del dictador xilè Augusto Pinochet, passant per la sàtrapa filipina Imelda Marcos fins al príncep Rainier de Mònaco i el vicepresident nord-americà Nelson Rockefeller.

Aquell mateix any 1939, poques setmanes després de la victòria franquista en la Guerra Civil espanyola, s'havia celebrat un funeral ben diferent. A París, la capital no només de França sinó també de tots els exilis provocats pels règims feixistes, havia mort l'escriptor Joseph Roth, nascut en un imperi que mentrestant havia deixat d'existir i fugit del nazisme que cremava els seus llibres, primer d'Alemanya i més tard d'Àustria. Per a acomiadar-lo aquella primavera, es van citar representants de mons i idees molt diversos, des de monàrquics defensors del llinatge dels Habsburg fins a escriptors comunistes i socialistes, que recordaven els articles de Roth als diaris de "La Viena roja", passant per jueus apàtrides, creients i no-creients, i fins i tot un capellà catòlic que va oficiar una cerimònia genèrica per a l'enterrament. Per damunt de les seues nombroses diferències, tots ells estaven d'acord en el seu rebuig del nazisme i el seu respecte per la paraula escrita.

"Cometrim un error, però, si pensàrem que els hòmens i les dones de la cultura, la ciència i les universitats estaven posicionats unànimement contra les dictadures"

Cometrim un error, però, si pensàrem que els hòmens i les dones de la cultura, la ciència i les universitats estaven posicionats unànimement contra les dictadures i l'ultranacionalisme. La ressonància dels noms que van eixir a l'exili i dels autors cremats, figuradament i literalment, ha provocat que durant molt de temps s'haja donat per fet que va ser així. No obstant això, com Joseph Roth mateix recordava insistentment en les seues col·laboracions periodístiques i en privat en les seues cartes a Stefan Zweig, un altre dels transterrats d'*El món d'ahir*, també Hitler i el règim nazi tenien les seues simpaties: "Darrere del cap es trobaven l'enginyer que li subministrava les armes, el químic que perfeccionava el gas tòxic per a destruir el cervell humà [...] el professor alemany a qui les revistes d'humor erròniament presenten com a un somiador inofensiu que s'oblida el paraigua i que en realitat és l'enemic més perillós —per ser el més dogmàtic— de la civilització europea, l'inventor

en persona del gas tòxic en el terreny de la filologia, al qual se li paga per a propagar la idea de la superioritat prussiana, el sotsoficial de la universitat”. Una visió lúcida de la qual ni tan sols exclou els jueus com ell, ja que entre els que van abandonar Alemanya per “la llei de la demència racial” n’hi havia alguns que “mai no haurien emigrat per motius polítics, sinó que, al contrari, haurien vist amb bons ulls i fins i tot haurien donat suport a les concepcions polítiques del règim de Hitler”¹.

Exactament el mateix va ocórrer amb la imposició del Nou Estat franquista. Els noms dels artistes assassinats, exiliats i represaliats, des de Federico García Lorca fins a Miguel Hernández, passant per María Teresa Toral i María Zambrano, l’“atroç esporgada” de la universitat, així com el desmantellament quasi total de tot l’entramat de la Institució Llibre d’Ensenyança i la Junta per a l’Ampliació d’Estudis, que va proporcionar a Espanya la mitat de tots els seus

“Fa mal, sens dubte, pensar en l’Espanya que va poder ser i mai no va ser, com va fer Max Aub el 1956 quan va publicar des de Mèxic un discurs imaginari d’ingrés a la Reial Acadèmia Espanyola”

“Estudiar i desfer democràticament les idees difoses pels propagandistes de qualsevol règim i recuperar per als cànons literaris nacionals i europeus l’obra dels exilis del totalitarisme és una tasca de generacions. A això ens hem de consagrar”

premis Nobel en tot just unes dècades, van fer que la vida cultural i científica dels anys de la dictadura s’assimilara amb freqüència a una terra erma². Fa mal, sens dubte, pensar en l’Espanya que va poder ser i mai no va ser, com va fer Max Aub el 1956 quan va publicar des de Mèxic un discurs imaginari d’ingrés a la Reial Acadèmia Espanyola³.

Malgrat tot, això no ens ha de fer oblidar que Franco i la dictadura espanyola sempre van tindre qui els escriviera. No en va, les depuracions universitàries i del cos de mestres i bibliotecaris van ser presidides i informades pels mateixos companys de treball, que actuaven impulsats per tota una complexa gamma de motivacions, des de la convicció ideològica, l’oportunisme, el conformisme i l’afany de supervivència fins a la set de venjança, ja que també hi va haver escriptors i científics amenaçats i assassinats per la repressió revolucionària. Així doncs, al règim tampoc no li van faltar enginyers com Otero de Navascués i Esteve Terradas ni químics com Antonio de Gregorio Rocasolano. I què podem dir de la poesia tòxica, present en les lloances *Al sable del Caudillo* que componia Manuel Machado, amb el cos del seu germà encara calent, o en aquella que el grup La Mandràgora situava en el seu també imaginari funeral del dictador, en el qual “San José María Pemán, unos versos recitó”, presumiblement del seu infame *Poema de la bestia y el ángel*.

Estudiar i desfer democràticament les idees difoses pels propagandistes de qualsevol règim i recuperar per als cànons literaris nacionals i europeus l’obra dels exilis del totalitarisme és una tasca de generacions. A això ens hem de consagrar i fer-ho sense oblidar, a més, les paraules d’una altra apàtrida brillant, Hannah Arendt, que recordava que no podem lamentar-nos “que Alemanya expulsara Einstein” sense adonar-nos “que va constituir un crim molt més greu donar mort al veí insignificant de la casa del davant [...], encara que no fora un geni”⁴. / •

María Zamora

«**Jo continue pensant que un poble unit contra les injustícies pot canviar les coses**»

El treball de María Zamora (València, 1976) s'amaga darrere d'algunes de les pel·lícules més aclamades del cinema espanyol recent, com *O corno*, premiada amb la Concha de Oro al Festival de Sant Sebastià, o *Alcarràs*, guardonada amb l'Os d'or a la Berlinale. La productora va vindre al món quasi coincidint amb l'arribada de la democràcia: “El primer que em ve al cap és el cop d'estat, imagine la por dels meus pares amb dos fills xicotets i vivint a València, que va ser ocupada pels militars”.

Quins records té d'aquells moments?

Més que recordar el cop d'estat, recorde les hores de converses que va provocar en el meu entorn. Amb el temps vaig entendre com este fet va posar en perill una democràcia tan anhelada i que a penes havia arrencat a caminar.

En alguna entrevista ha comentat que li agradaria produir “alguna pel·lícula que parlara del poder que realment té la gent quan s'unix”. Pensa que la ciutadania està desencantada?

Tristament, sent una desafecció política al meu voltant que em preocupa molt, sobretot entre la gent més jove. Els exemples de polítics que suposadament ens representen, però que només es mouen per interessos personals són cada vegada més nombrosos. Això genera la sensació que ja ningú té vocació de servici públic i això fa que no cregues en el teu propi poder com a ciutadà, ni en el teu dret a triar qui et governa perquè consideres que tots són iguals, ni en el teu dret a protestar perquè penses que no servirà de res. Jo continue pensant que un poble unit contra les injustícies pot canviar les coses i, en este sentit,

“Quan estava començant com a productora em vaig adonar que a penes ens arribaven projectes dirigits per dones. Vaig començar a qüestionar-me'n els motius i vaig observar les dades alarmants de desigualtat i la necessitat d'un canvi en el sector”

m'encantaria fer més cinema social, ja que la força de l'art per a modificar la nostra percepció del món em sembla que té una penetració sorprenent, sobretot quan eres més jove.

Ha donat suport als projectes de nombroses dones cineastes. Què li motiva a apostar pel cinema dirigit per dones?

Quan estava començant com a productora em vaig adonar que a penes ens arribaven projectes dirigits per dones. Vaig començar a qüestionar-me'n els motius i vaig observar les dades alarmants de desigualtat i la necessitat d'un canvi en el sector. Però vaig prendre consciència també que, paral·lelament a les mesures d'igualtat que vingueren des de les institucions públiques, este canvi havia de nàixer de nosaltres mateixes. Per això vaig començar a buscar i generar projectes liderats per dones de forma activa.

Succeïx Carla Simón, una de les directores amb les quals treballa habitualment, com a receptora del Premi Nacional de Cinematografia. Què va sentir quan va rebre este reconeixement?

Sincerament, vaig sentir una síndrome de la impositora gegant perquè, si veus els noms dels professionals que l'han rebut abans, caus de cul. En tot cas, el vaig acceptar amb molt d'agraïment i entenent que era un premi a la tasca de producció de tota una nova generació de productors a la qual jo pertanc.

De les 50-tres persones guardonades amb el Premi Nacional de Cinematografia, només quinze són dones, la majoria intèrprets. Considera que falten professionals femenines en els departaments tècnics i creatius?

Sens dubte. En els últims anys, gràcies a les polítiques de discriminació positiva, s'han millorat un xic les xifres. No obstant això, continua sent difícil trobar la paritat en direcció, guió, fotografia o composició musical, per esmentar els quatre càrrecs considerats com a autors d'una pel·lícula. Per això són tan necessàries estes polítiques que fomenten la igualtat, almenys fins que no calguen. Les dones som la mitat de

“Continua sent difícil trobar la paritat en direcció, guió, fotografia o composició musical, per esmentar els quatre càrrecs considerats com a autors d'una pel·lícula”

la població i el cinema no és sinó una representació dels mons, reals o imaginats, que tots habitem.

Quin assoliment de la nostra democràcia considera fonamental per a transmetre'l a les generacions més joves?

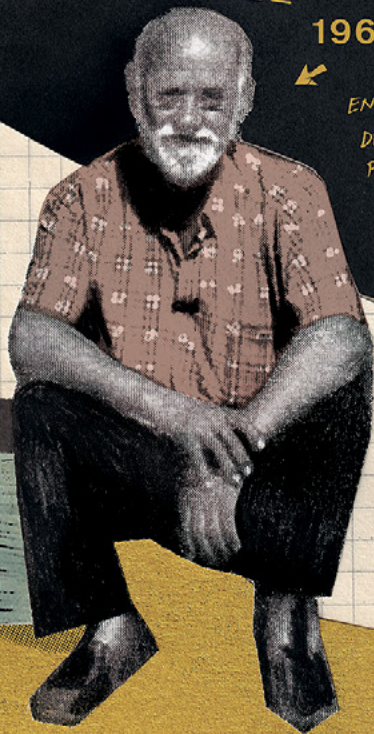
Diria que la sanitat pública i, malauradament, ens l'estem carregant a marxes forçades.

La Declaració Universal dels Drets Humans projecta el concepte de democràcia quan afirma que “la voluntat del poble serà la base de l'autoritat del govern”. Està d'acord amb esta afirmació? Considera que la democràcia és el millor sistema per a regir la vida d'un país?

Hi estic d'acord i crec que caldria recordar-li-la més sovint als nostres dirigents. Com va dir Churchill, “La democràcia és el pitjor sistema de govern, a excepció de tots els altres que s'han inventat”. /•

1959

-MARZO-
EXHUMACIONES EN
LOS POZOS DE AUDEASECA
Y FUENTE EL SAÚZ
PARA SER TRASLADADOS,
SIN EL CONSENTIMIENTO
DE LOS FAMILIARES,
AL VALLE DE LOS CAÍDOS,
HOT CUELGAJUNOS.

1960 ARTURO CARRASCO FUE AUXILIAR EN EL JUZGADO
DE VALVERDE DEL CAMINO (HUELVA).
EN 1960, DECOBEDECE LA ORDEN DEL MINISTERIO DE JUSTICIA
DE PURGAR LOS EXPEDIENTES DE RESPONSABILIDADES
POLÍTICAS DERIVADOS DE LA GUERRA CIVIL.
SALVA LOS LEGAJOS OCULTÁNDOLOS BATO
EJEMPLARES ANTIGUOS DEL BOE.

1978

13 DE MAYO DE 1978, SEICIENTAS PERSONAS ACOMPAÑAN AL CEMENTERIO
DE CASAS DE DON PEDRO (BADAJOZ), A LOS TRES FÉRETROS CON LOS RESTOS
DE LOS VECINOS DEL PUEBLO, FUSILADOS EL 15 DE MAYO DE 1939 EN EL OLIVAR
DEL CORTIJO DE «LA BOTICARIA». 57 SOLDADOS REPUBLICANOS Y DOS SOLDADOS
DEL EJÉRCITO VENCEDOR QUE SE NEGARON A DISPARAR AQUEL DÍA.

Cortel del artista don
Julia Cortés, primer
premio en el concurso
promovido para conmemo-
ración del XXV ani-
versario de la paz.

PAZ

entreviu

Casas de Don Pedro, 39 años después

Felisa Casatejada muestra los huesos
de los brazos de uno de los ajusticiados

«NO QUIERO LÁGRIMAS.
¡ACCIÓN, ACCIÓN Y ACCIÓN!
ES LO QUE NECESITA LA
JUVENTUD Y LA CLASE
OBREÑA»

JAVANA

Exhumados en Torremegía restos fusilados durante la guerra civil

Diez personas, en Torremegía, se
procedió a desenterrar los restos de las
personas fusiladas en la pasada guerra
civil.

Los trabajadores del pueblo en
los restos y después, en una im-
nente manifestación silenciosa,
vanos al nuevo cementerio.

2007: les Corts Generals aproven la primera llei de
memòria, orientada a la reparació
i al reconeixement de les víctimes de la dictadura.

Il·lustració de
Yeyei Gómez

de exhumación de restos de fusilados
de la guerra civil

2008 16 DE OCTUBRE
 EL JUZGADO CENTRAL N.º 5 DE
 LA AUDIENCIA NACIONAL
 ACEPTA LAS DENUNCIAS
 DE MÁS DE 14000
 DESAPARECIDOS

ALEXIS
 MESÓN
 HIJO DE JUANA
 DOÑA Y EUGENIO

EUGENIO
 MESÓN

JUANA
 DOÑA

2008
 EL 28 DE OCTUBRE
 SE AUTORIZA LA
 EXHUMACIÓN DE
 LAS CAJAS 198 Y
 1672 DE LA CRIPTA
 DE CUELGAMUROS

DIRECTO

NOVIEMBRE

RECURSO AL JUEZ GARZÓN
 La fiscalía se opone a que
 investigue la Guerra Civil

EL PLENO DE LA AUDIENCIA NACIONAL
 DEJA AUTORIZA AL JUEZ GARZÓN
 Y ANULA TODAS LAS ACTUACIONES
 SE DETIENE LA VÍA JUDICIAL

FAMILIARES DE VÍCTIMAS
 CREAN LA AGRUPACIÓN DE
 FAMILIARES PROEXHUMACIÓN
 DE REPUBLICANOS DEL
 VALLE DE LOS CAÍDOS

2010

EN EL AÑO 2010, FAMILIARES
 DE ARAGÓN, CASTILLA, ASTURIAS...
 PUDIERON VER EL CONTENIDO
 DE LAS CRIPTAS
 DE CUELGAMUROS

FAUSTO CANALES,
 HIJO DE VALERICO
 CANALES

EN 2012
 PUSIMOS UNA
 NUEVA DENUNCIA
 QUE ES ARCHIVADA

LA DEMANDA
 CANALES BERMEJO
 CONTRA ESPAÑA
 TAMBIEN ES
 DENEGADA

ALFONSO LOZA
 HIJO DE
 FRANCISCO
 LAZO ORTA
 VICE PRESIDENTE
 DEL BETIS

Yeyé
 Gómez

ASCENSIÓN MENDIETA,
 HIJA DE TIMOTEO MENDIETA,
 PRIMERA VÍCTIMA EXHUMADA
 DE LA QUERRELLA ARGENTINA

2017

2023

EL VALOR
 DE LO QUE HEMOS
 CONSEGUIDO SOLO
 PUEDE ENTENDERSE
 RECORDANDO EL
 CAMINO ANDADO

El 24 d'octubre de 2019, les restes de Francisco Franco són exhumades i trasladades en helicòpter fora de Cuelgamuros al cementeri de Mingorrubio.

Notes i referències

Referències bibliogràfiques de “50 anys de llibertat: l’oportunitat de reclamar per a la història el relat sobre les actituds socials cap al franquisme” d’Ana Cabana (p. 43-45).

- CABANA IGLESIA, Ana (2013). *La derrota de lo épico*. València: PUV
- (2018). *Una mirada fugaz ante el espejo. El estudio de las actitudes sociales durante el franquismo*, a Ortiz Heras, Manuel (coord.). *¿Qué sabemos del franquismo?: estudios para comprender la dictadura de Franco*. Granada: Comares, p. 69-94
- (2021). *Ciento cincuenta mujeres y ningún hombre. Mujeres y protesta en el campo gallego durante el franquismo*. “Historia Social”, 99, p. 119-138
- CABANA IGLESIA, Ana; HERNÁNDEZ BURGOS, Claudio, (2024) (coord. Dossier). *La Alltagsgeschichte y el estudio de las dictaduras europeas*. “Ayer”, 133
- DEL ARCO, Miguel Ángel et al. (2013). *No solo miedo. Actitudes políticas y opinión popular bajo la dictadura franquista (1936-1977)*. Granada: Comares
- FONT, Jordi (2001). *¿Arriba el campo! Primer franquismo i actituds polítiques en l’àmbit rural nord-català*. Girona: Publicacions de la Diputació de Girona
- HERNÁNDEZ BURGOS, Claudio (2011). *Granada azul. La conquista de la «Cultura de la victoria» en el primer franquismo*. Granada: Universitat de Granada
- MOLINERO RUIZ, Carme (2025). *La captación de las masas. Política social y propaganda en el régimen franquista*. Madrid: Cátedra
- MURILLO, Irene (2013). *En defensa de mi hogar y mi pan. Estrategias femeninas de resistencia civil y cotidiana en la Zaragoza de posguerra, 1936-1945*. Saragossa: PUZ
- RODRÍGUEZ BARREIRA, Óscar J. (2008). *Migas con miedo. Prácticas de resistencia al primer franquismo. Almería, 1939-1953*. Almería: Universitat d’Almería
- ROMÁN RUIZ, Gloria (2020). *Franquismo en carne y hueso. Entre el consentimiento y las resistencias cotidianas (1939-1975)*. Valencia: PUV
- SAZ, Ismael; GÓMEZ RODA, Alberto (ed.) (1999). *El franquismo en Valencia. Formas de vida y actitudes sociales en la posguerra*. València: Episteme

Notes a “50 anys després: arxius per i per a la democràcia” d’Alejandro Pérez-Olivares (p. 84-85):

- 1 FAABER, Sebastian (2025). *¿Quién tiene derecho a saber qué?* CTXT, 27/01/2025. Disponible en línia a: <https://ctxt.es/ca/20250101/Politica/48377/derecho-a-saber-acceso-publico-paises-bajos-colaboracionistas-nazis-guerra-mundial-nazismo-sebastian-faber-holanda-alemania.htm> [última consulta: 23/05/2025]
- 2 BOEL, Jens; CANAVAGGIO, Perrine i GONZÁLEZ QUINTANA, Antonio (ed.) (2023). *Archivos y derechos humanos. Una perspectiva mundial*. Gijón: Trea
- 3 PÉREZ-OLIVARES, Alejandro (2023). *La ciudad de los muchos Franciscos. De lógicas y genealogías de la violencia, entre los tribunales militares franquistas y los archivos de la democracia*. “Cuadernos de Historia Contemporánea”, núm. 45, p. 347-375
- 4 KETELAAR, Eric (2001). *Tacit Narratives: the Meanings of Archives*. “Archival Science”, vol. 1, p. 131-141

Notes a “Les dictadures tenen qui els escriga” de Nicolás Sesma (p. 92-93)

- 1 ROTH, Joseph (2012). *La filial del infierno en la Tierra*. Barcelona: Acantilado, p. 32-33 i 93
- 2 CLARET, Jaume (2006). *El atroz desmoche*. Barcelona: Crítica
- 3 AUB, Max i MUÑOZ MOLINA, Antonio (2004). *Destierro y destiempo. Dos discursos de ingreso en la Academia*. Madrid: Pre-Textos
- 4 ARENDT, Hannah (2012). *Eichmann en Jerusalén*. Barcelona: Lumen, p. 195

50 ANYS

Esta publicació, *Espanya en llibertat. 50 anys*, va ser impresa a Madrid l'any 2025, quan es complixen cinquanta anys de la fi de la dictadura franquista i de l'inici de l'etapa democràtica a Espanya.

Esta publicació naix del desig d'entendre com una terra, una història i una experiència compartida ens construïxen com a ciutadans i ciutadanes lliures d'Espanya.

També vol ser una invitació a continuar fent memòria activa i col·lectiva reunint veus diverses que, des de diferents territoris, disciplines i memòries, tixen un relat coral sobre el que vam ser, el que som i el que aspirem a ser.

MINISTERIO
DE POLÍTICA TERRITORIAL
Y MEMORIA DEMOCRÁTICA

ESPAÑA EN LIBERTAD
50 AÑOS

LIBERTAD